ساردول

اوتارو اديبن

ليکڪ: نارائڻ جيتانند ميراڻي "قلندري"

ساردوُل

اوتارو اديبن

ليکڪ:

نارائڻ ڇيتانند ميراڻي

"قلندري"

ادبي سنگم پبليڪيشنس ، اجمير

شڪرگذاري

ٽه مورتي- پرنسپال روپچند سپاهيملاڻي، هري همٿاڻي ۽ ڏولت تيرتداس مورواڻي "راهي" پرنسپال صاحب هن وقت "سنت ڪنور رام" هفتيوار جو سمپادڪ آهي. هري اِنعامن جو لٽيرو- هڪ راجستان سنڌي اڪادمي ۽ ٻيو هندي ڊائريڪٽوريٽ دهلي مرڪزي سرڪار جي سنڌي وڀاڳ مان ٻه اِنعام عطا ڪندڙ آهي. هنن ٻنهي وقت ٻه وقت منهنجا ڪتاب ۽ ليک نظر مان ڪڍيا آهن. "ساردُول" جي ڇپائڻ ۾ ڏولت "راهي" ۽ هريءَ واهه جي اِمداد ڪئي آهي. مان بستري بيمار هوس ته ڪتاب جي ڇپائيءَ جو ٻوجهه هنن سر تي کنيو. منهنجيءَ ڌرم پتني شريمتي پاربتيءَ به هٿ وڌايو جو پريس ۾ وڃي بلاڪن ڪڍائڻ جو ڪم هن سر تي هموار ڪيو ۽ گهر ۾ ڇاپو پڙهي به ٻڌائيندي هئي ۽ صحيح نامي تيار ڪرڻ ۾ مدد ڪئي. وقت ۽ موقعي جي حساب هونءَ ڪتاب تيار نه به ٿي سگهي ها.

ڏولت ٻمبئي يونيورسٽيءَ جو ايم.اي. فرسٽ ڊويزن سنڌيءَ ۾ آهي ۽ ڊگري ڪاليج آدرش تعليمي سنستائن اجمير ۾ سنڌي پاڙهيندو آهي. عرض اگهائي هن جوان مهاڳ لکي "ساردُول" جي سونهن وڌائي آهي.

باغ ٻاغائي

گُلي موٽومل

خوشحال آهي افسانو شاديءَ جو مٺو اچي منٺار
ٻرپٽ وسي باغ ٿيو ڦولاريا ڦوُل خوشبوئدار
هاءِ مگر ويو هاي گُل جي گُلي جو ڇٽي پيو هار
ٻر ياد پياريءَ ويو ٽاري ٻيڙو ٻارن جو ڪوهيار

SARDOOL

❀

Narain J. Merani
"Qalandari"

❀

June 1983

❀

Price : Rs. Twelve

❀

Author's Add:
16/194, Ahata Mohalla,
Opp: Shri Talkies,
AJMER–305001

rinted by Shri Girdharilal Gur, at Kohinoor Printers, Shekha lohalla, Diggi Bazar, Ajmer and Published by N. J. Merani, (otaro Adiban) 16/194, Ahata Mohalla, AJMER - 305001

دیپڪ عرف نريش ڀڳوان موٽومل
جنم: ۳۰ آڪٽوبر ۱۹۸۲ع

سڄڻ ٽنهنجي سڄي وٽي جنم آهيان وريو
ٽيور ٽنهنجيءَ ترشنا گهر ساڳڻي آهيان وريو
ڪير وڏو ڪير ننڍو ڪنهن هو سنگ، ٻڌو
لڳن ڪهڙي وري واري ڪهڙو آهي سنگ، ٻڌو

آمد، ١١ آڪٽوبر ١٩١١ع - روان، ١٢ جون ١٩٨٢ع

سرڳواسي موٽومل واڌومل حيدرآبادي

قرار ڏيئي ڪلام پنهنجي ورائي ايندس جنم وٺي
شرف ڏيئي گرب لنهنجي پيئندس اچي ڏوڌ وٺي.

اڄ تڪ پڳو

اَڄ تڪ پڳو- سڀني جو سڳ، لڌو
ڪر هلڻ جو سعيو اَدا، اڄ زندگيءَ جو تڳ، لڌو

اَڄ تڪ پڳو. سمجهه ۾ نه آيو ته اها تڪ منهنجي مک مان اچانڪ ڪيئن نڪتي. نوڪريءَ تان فارغ ٿي گهر وربو آهي تڏهن چئبو آهي ته اَڄ تڪ پڳو. نوڪري شيشي جي نوڪري آهي. سا سر تي بوجهه جيان آهي. جڏهن سلامت لاهي مالڪ کي سپرد ڪجي آهي ته دل ۽ دماغ هلڪو پيو سمجهبو آهي. پر تنهن واقعه کي نه سالن جا سال گذري ويا. سنه ۱۹۶۸ع جنوري تاريخ ۳ شيوا نورتي حاصل ڪئي هئم. هي سال ۱۹۸۲ع آهي. ڪيڏو نه سمو گذري ويو. تنهن حالت ۾ هن تڪ ”اَڄ تڪ پڳو“ اِنهيءَ حوالي ۾ نه ٺهڪي نه پيو ٻيهي.

ٻوءِ ڀلا تڏهن ڪهڙو حوالو ٿي سگهي ٿو؟ هان- سمجهي آيم ته زندگي سکن ڀري هجي يا ڏکن، پر سا به هڪ نازڪ امانت جيان آهي. جي سک آهن نه گهٽي ۾ گهٽو ڪجي جي لوڙ لڳي پيئي هوندي آهي. ڏکن جي ته ڪهڙي ڳالهه ڪجي. گهٽي ۾ گهٽو ڪجي. هيءَ سکن واريءَ زندگيءَ کي ڪجي ڪجي ۽ حسد

اڄ تڪ ڀڳو سپني جو سڳ، لڌو
ڪر هلڻ جو سعيو ادا، زندگيءَ جو نڳ، لڌو

پاربتي نارائڻ

سنسار آهي سپنو پر ڏسڻ دوکو ڪيئن چوان
پردي پٺيان ڇاهي لڪل ڄاڻ تنهنجي ڪيئن لهان
ٿلڪ چاڙهي آيس وٽي سا پٺيان ڪيئن ڇڏيان
تڪ منهنجي ٿڪر ڪنهن سان سو ٻه گهاٽو ڪيئن سهان

تقدير آهيان! تعويذ آهيان! ڪنهن ٻڌي تو ڪنهن ڇڏايان
سچ جو جڏهن لاٿم پٽو مان ڇا ڪري ڇا سڏايان
ڪڇو نه ڪري سگهندو طِب ڪهڙو مان ٻڌايان
شڪر آهي يا ڪمحتاج آهيان ڪهڙي گمان ورق ورايان

ڪڏهن ڪجهه گهريو ڪونهي. اها پڪي وشواس جي نشاني آهي. نه ته باقي هو انتريامي ۽ جاڻي جاڻهار ڇاجو؟ پر هيءَ هڪ منهنجي ڪمزوري آهي. مون کي ڊپ ويڙهي ويو. ڪاٿي ساهه لڪيءَ لڪ نه ڪائي نه هيءَ پٺيان ڇڏي ٿو وڃان ته انت ويلو ڏکيو ٿي پوندو.

منهنجو پيٽويو شريف موٽومل واڌومل سيان بمبئيءَ ۾ بيمار هو. لکندو هو ته پيهي اچ پکي ته جيئري مڪاميابو ڪريون پر مون کي وهم ته ڪاٿي پيٽ جي در تي نه وڃي پراڻ تياڳيان. بيمار ته، عليل طبيعت منهنجي به هئي. وهندي وهندي ڇپاهه آئين سڪي ويندي ۽ سُور اچي اُپڙندو هو جو ڪو اُٿاري ته اُٿان. سو نه ويس. آخر تار آئي ته پيٽويو صاحب سرڳواس ٿي ويو. ڇا اسرار! زبان منهنجي ۽ زبان منهنجي پياري پيٽ جو. سندن جنم ڏن ١١ آڪٽوبر سنه ١٩١١ع ۽ فوت جي فتوي ١٢ جون سنه ١٩٨٢ع

سنه ١٩٣٨ع مهنو آڪٽوبر تاريخ ٣٠ سندن شادي ٿي هئي. منهنجي پيٽ گلان سهڳ حاصل ڪيو هو. ڊيوٽا حاصل ڪيو هئائين. برنس روڊ ڪراچي - جهوني گرنانڪ دربار مٿان شهاڻيءَ جي جاين ۾ رهندا هئاسين. ڪٺڙي ۾ بينا هئاسين - مان

ساڙي ٻچڪي جو گُھٽو ويٺو کائي. وڏو آزار آهي.
ٻيو مٿان سک اٿين نه گم ٿي وڃن يعني ڏيوالو نه ڪڍي
وهاڻ ۽ ڏهن مان ڪاٽا هڪ موٽر پاڇي ٻچيل هجي،
سا به جهٽڪا اوڏر تي سواري پيٽ کي پٺي ٻڌي ٻاهريون
شان شوقت رکڻ جي ڪارڻ. تنهن ڪان وت ته ڏکن
واري زندگي سٺي. رات پنيان سويرو اهو يقين
رکي شڪر ڪري پئي ڪاٽجي. پر هجي
کهڙي به هجي آخر زندگي ٻار پريل پري آهي ٿي
آهي. هڪ پڪ آهي. ٻچيائين له اها پڪ ڪئين
پري؟ چيائين له موت مبارڪ جي هٿان. موت
اِنهي ۽ حساب راحت بخش سوکڙي آهي. جا ملي ته
موت ۾ تڪ پڳو.

هجي. پر منهنجي ڏڙن ڏکي ويئي. هي ۽
١٩٨٢ع جا واقعه آهن. جوان ڪونه هوس. ستر کي
اَڇي ڏک هنيو هوم جڻ جو موه به ڪونه هوم.
ٻر برهم اولاد ٻانيڻ جا سوکڙي ويڏي ٻڙهي منهنجي
سپرد ڪئي سا مون اَمانت پئي سمجهي آهي. سهاڳ
ٽلڪ نه ميٽجي وڃي. تنهنڪري سهاڳڻ ياڳڻ جي
مند ملهائيندي ميلو متو ڇڏي سا منهنجي تمنا هميشه
رهي آهي. سائين ۽ جي در تي اِهائي دعا دائما
پنندو آهيان. يقين ڪريو ته مون رحمت الله ڪان

ٻه پٽ هڪ ڌيءُ ۽ ڀيڻ رهندا هئا. هڪ ڀيڻ جي شادي ڪرائي ڇڏي هئائون. ٻنهي پٽن، ڀڳوان ۽ پرڪاش جي شادي ڪرائي ڇڏي هئائون. ٻئي آسودا آهن. پرڪاش ناسڪ ۾ آهي جنهنکي ڪمپنيءَ طرفان بنگلو ۽ موٽر ڪار مليل آهي. ڌيءَ بينا موهنداس شامداس آجباڻيءَ سان شادي ڪيل آهي. اُها به آسودي آهي. پنهنجو فليٽ ۽ موٽر ڪار اٿن. جهُولي رهندا آهن. سندن ڀيڻ وسيءَ شادي ڪانه ڪئي سا ساڻن رهندي هئي. وڏو ڀاءُ گهنشيامداس هون جو پنهنجي پريوار سميت چيمبُور پنهنجي جاءِ ۾ رهندو هو. ڪاڻ ته ڇهه مهنا اڳ گذاري ويو هو. شادي شده ڀيڻ لڇميءَ کي به دهليءَ جهڙي شهر ۾ پنهنجو بنگلو آهي.

اَڌو ڇڏڻ ۽ وري اَڌو اُڏڻ هن يار جي زندگي جو راز هو. وقت هو جڏهن سندن پٽ ڀڳوان کي اوچتو اچي دل جي بيماري ٿي. تڏهن سائين جي در دعا پني هئائون ته اها بيماري مونکي ڏي ۽ هن جوان کي زندگي بخشي ڏي. جوان نيڪ ٿي ويو. ڪجهه وقت بعد سندن طبيعت بگڙجڻ لڳي. اوائلي اوائلي دل پنهنجي جڳهه ڇڏي بيٺي هئي جنهن کي اينلارجمينٽ آف هارٽ جو مرض چوندا آهن. پوءِ پڇاڙيءَ جو باقائدي دل جو مرض ٿي

گلي ۽ منهنجي ڀاڄائي جنهن اسان کي نپائي وڏو ڪيو هو. دادا مرليڌر منهنجو وڏو ڀاءُ هو هيءَ تنهنجي زال هئي. پلڪ ئي ڪانه گذري ته ڏسان ته گلي آهي ئي ڪانه. جيم ڪاڏي وئي ته ڀاڀيءَ جيو ته ٻنيان بيٺي آهي. ڏسان ته پير اگهاڙا ۽ هٿ جوڙي بيٺي آهي. ڀاڀيءَ جيو ته ساهمون ڪير ٻيو اچي. سندس منگيتو موتومل آيو پئي. سفيد سنڌي وڳو. ڪاڏي پائيندو هو. سندن گهر اسان جي ٻنيان برابر روڊ تي هوندو هو. گهر پئي ويو. هيءَ منهنجي پيءُ جي شرڌا هوندي هئي. اڄ اهو ديوتا اٿي ويو. سهاڳ جو ٽڪ ميساري ويو.

هڪ ڏينهن سڀ کي هلڻو آهي. هيءُ حاڪم ته هليو ويو پر پنيان پريو پريوُر ٻيڙو ٻڏي ويو. سنڌ ۾ سيوهڻ شريف ۾ رهندا هئا. سيوهڻ جي ڀرسان خداباد شهر هوندو هو جو ڪلهوڙن حاڪمن جي گاديءَ جو هنڌ هو. قضا ڪارڻ اتان لڏ پلاڻ ٿي ته هنن اچي سيوهڻ وسايو. ٻي سندن برادري گهڻي ڀاڱي حيدرآباد گهر اڏي وڃي رهيا جت خدابادي عامل پنچات برپا ڪيائون. ورهاڱي بعد ڪلياڻ ڪئمپ ۳ ۾ شانتي نگر ۾ اچي رهيا هئا. ٻوءِ سيان بمبئي وڃي رهيا جت سنتنام بازنگ ۾ هڪ پنهنجو فليٽ ورتائون. انهيءَ ڪمپائونڊ اندر

چا ته چاهه هو. ڀڳوان پنهنجي ڀاءُ پرڪاش کي ناسڪ فون ڪئي ته تون زال سوڌو اچ جو گوريءَ جو آپريشن ڪرائي ٻار ڄڻائڻو آهي. تڙت پرڪاش موٽ ۾ چيس ته مان ته اڳيئي تيار ويٺو آهيان جو رات سڀني ۾ درشن ٿيو هو ته مان ٣٠ تاريخ جنم وٺي رهيو آهيان. شڪر الله ميان جو ڇوڪر ٻيو لڌا. آپريشن ڪونه ٿيو. رواجي دستور موجب پٽ اچي پڌر وسايو. اهي ئي ٻارهان آدمي چلهه تي ۽ انهيءَ ورچ جڻن سندس جٿري هئا، يعني مولت ۽ مذڪر انداز ساڳيو.

ايشوري ڀڄن ڀاڱ جا ڪي ليم ٽيم آهن. تڏهن ڇرچي جي ڀاڱ مون کي شاهه عبداللطيف جي سر رامڪليءَ مان آيت ڇٽي ٻڌائيندا هئا ته :-

ناٿ جنهين نند تت نه نهاريو جوڳئين
ڪي ڪويساهيا ڪاڙي پرپا پراهين پند
هوُ هنهين هند، ٿي هنهئين ويا هنگلاج ڏي.

تڏهن مان چوندو هوسان ته شاهه صاحب ساڳي سر رامڪليءَ ۾ راز ٻٽيندي هيءَ آيت به چئي آهي ته :-

ناٿ جنهين نند، تت پرڪ نهاريو جوڳئين
سي سويساهيا ڪا پڙي، پريا پرانهين پند
هوُ هئو هن هند، هن هنگلا جان هٿ ڪيو.

پڻھن ۽ گذاري ويا.

پڇاڙيءَ جي سال ۾ سندن ننھن گوريءَ ڀڳوان جي زال گرپونتي ھئي. ٻہ نياڻيون ھئس. پٽ جي تمنا ھئن. اڃا بہ مھنا ڪن چڙھي ٿيا ھئس تہ خواب ڏنائين تہ سندس سھرو ڪيس ڇڏي رھيو آھي تہ توکي پٽ ڄمندو ۽ اھو مان ھوندس. جڏھن بيمار پيا ۽ اسپتال کڻائي ٿي ويس تہ موٽ ۾ گوريءَ کي سڏ ڪري چيائون تہ مان اسپتال مان جيئرو ڪونہ موٽندس پر تنھنجي پيٽ مان ضرور ڄمندس.

واقعي کي شرف آھي. برابر اسپتال ۾ ئي قضيو ٿيو. سال ١٢ جون ١٩٨٢ع. ساڳي سال ٣٠ آڪٽوبر ١٩٨٢ ۾ گوريءَ کي پٽ ڄائو. اھا سندن شاديءَ جي تاريخ بہ ھئي. پيڻ لکيو ھو تہ ھٿ بہ پير ڏاڍو وڏو آھي. تنھنجي جيئري فلئٽ بدلائي پھرين ماڙ تي فلئٽ ورتو ھئائين. پر اڃا لھي وينا ڪونہ ھئا تہ پرلوڪ پڌاريا. ڀڳوان کي پٽ ھن مٿا ستا واري جاءِ ۾ ڄائو. پيڻ لکيو ھو تہ ياءَ مالڪ ڪونھي. تڏھن دل ۾ چيم تہ جاءِ جي مٿا ستا سان ھيءَ بدل سدل بار بہ آھي. تہ ڇہ ڪٽي تہ ناڪر بہ آھي تہ منڊر بہ آھي. روپ پيا بدلجن تنھن سان گڏ رشتا بہ. ھيءَ زندگي آھي. راز بہ ۽ پڌري پٽ بيان بہ آھي.

ڪلياڻ وچي رهندا هئا. سندن پٽ اهو نيم قائم رکندا ٿا اچن. سائين جن جي سپتر پريتم جي گهر اِها مبارڪ ورسي لڳندي آهي ته ڀڳوان سيان مان ته پرڪاش ناسڪ مان اهڙن موقعن تي وچي حاضري واريندا آهن. سرڳواسيءَ ڪي ساءِ جن جي هيءَ ٽڪ نت نيم زبان تي هوندي هئي ته :-

جي وڏو آهين ته پيار ڪر
جي ننڍو آهين ته نياز ڪر.

گهر ۾ پٽيءَ تي اُڪريل اِهو بيت پيت سينگاريو بيٺو آهي ۽ ٺاڪرن سان گڏ سائين جن جي صورت چيٽيءَ جي پليٽ تي اُڪريل رکي آهي ۽ نت نيم اَگربتي پڻ ٻرندي آهي.

— نارايڻ قلندري

هيءُ شاهه جا ٽوڪا آهن. ويساهه جو سوال آهي. جن پٿر ۾ ويساهه رکيو تن پٿر مان پاتو. ڇڏينس ته هو اُتي ئي رڙو رهي. تون پنهنجو ڇاهو لڳاءِ پنهنجي رمز ساڳيءَ رڙي ڏاءُ. پيٽ ڀئي پري اَچي موٽ وٽ آرامي ٿيندا.

ڪياڙ ڪئمپ ۾ سائين روچلداس سرڳواسيءَ جي ڪٽيا به هوندي هئي. منهنجي پيٽيوئي جو گهر بلڪل سندن سامهون هوندو هو. وچ ۾ رڳو گهٽي هوندي هئي. منهنجو وڏو ڀاءُ دادا مرليڌر پيڙ وٽ رهندا هئا. ڪين سنڌ نئشنل بئنڪ ۾ ڀهرين اڪائونٽنٽ ۽ پوءِ مئنيجر جو پد حاصل هو. گهر اجمير ۾ هئڻ سبب جت منهنجي نوڪري هئي. دادا جن جو ڪراچيءَ ۾ نت نيم هوندو هو ته گرنانڪ دربار جنهن مان ڦٽي گر سنگت دربار به بڻي، اُسر جو آسادي وار ۽ سنجها جو شبد ڪيرتن ڪندا هئا. اُنهن سائين روچلداس جي درگاهه تي ڌمال هڻڻ شروع ڪئي. جڏهن جڏهن اجمير ايندا هئا ته انهيءَ نيم جي ٻجاوري منهنجو پيٽويو صاحب ڪندو هو. اِئين نيمي ٿي ويا. هيءَ وقت جي ٻاهارِي آهي. دادا جي پرلوڪ پڌارڻ تي هيءُ نيم سندن زندگيءَ جو اَٽوٽ انگ ٿي پيو ۽ جيستائين سندن طبيعت ٺيڪ هئي تيستائين سائين جن جي ورسيءَ تي

آهي ڌنهنجي ڳاج تي ڏونڪي لڳڻ تي اُڀندڙ آواز يعني ڏمال هڻڻ ٿڌهن 'مرڻ' ڀنهنجي جوء يعني غفا ڇڏي هيءُ ٿيو اُرٿ. هاڻ غفا يعني جوء ٿي هيءُ اِنسان جو جسم ۽ مرڪ ٿيا ڀنج وڪار ۽ ڳاج ساردؤل جي ٿيو ڪوڳر منتر.

وڌيڪ ڪوج ڪندي معلوم ٿيو ته ساميءَ هن اِنساني جسم کي "نؤر محل" جو شرف ڏنو آهي، يعني اِنسان مجسم اِلاهي نؤر آهي. خيال آيو ته محل کي منار ڏيئي وڌيڪ شوڀنيڪ بنائجي. ته ڀلا ڳهڻا منار هجن؟ ڇيائين چار. ٿي يا ڀنج ڇو نه؟ ٿڌهن دل ڇيو ته حوالو ساميءَ جا سلوڪ آهي ۽ ڀاڻ ويد وادي آهي جي ويد چار آهن. ته هيءُ چار منار محل ٿيو. ڀر انهيءَ جو بوجهه ڪير ٿو سهي؟ ٿنيو ڳهرجي. ٿڌهن ساميءَ جي سلوڪن جي وڌيڪ ڪوج ڪئي ويئي ته بطور اِشاري ڪجهه اِنهيءَ باري ۾ ڇيو اُٿائين؟ ٿڌهن سندس هڪ سلوڪ نظر چڙهيو جنهن ۾ "من ٿنيو" شبد ڪم ۾ آندا اُٿائين. ڇوي ٿو:-

سامي نڳـــه لڌو جنهن نڳيو آهي جهان کي
محڪم مـن ٿنيي سان ڀريم جي دام ڀڌو
ڇڏي ول ڇل ڀنهنجو ٿيڙو نڳـــه ٿڌو
سهجي ساڳه رڌو سو ڪائي نت خوشيءَ سان.

ٻه اکر

پڙهندڙ کي وينتي آهي ته ”ساردُول“ پڙهندي اِئين نه چوي ته سامي ڪٿي؟ سامي آهي اُنهيءَ لباس جهڙو ليکڪ اُن کي پهرايو آهي. مطلب ”سامي هڪ نظريو“ سو ٿيو ساردُول - يعني ساميءَ جا سلوڪ واڌُو ارٿ تنهن کان سوايو ليکڪ جي ڪلپنا جنهن ۾ هن حوالي ٽيڪا جو ميل ٻه مليل آهي. ڪوي آهن تنهجي لکڻي نثر نه آهي پر تار مثل آهي. ٽيڪا ۽ ڪلپنا ۾ فرق آهي. ٽيڪا گهڻي ڀاڳي ٻنڌن ۾ رهي ٿي پر ڪلپنا هڪ اُڏام آهي سا جنهن مجازيءَ کهاڻيءَ تي روحاني رنگ چاڙهجي تنهن مهاپرش جي ڪٿن تي هڪ چادر ڍڪي ٿي وڃي جا جهٽڪ منديءَ تي هيري جي ٽڪ جو ڪم ڏئي ٿي. سونهن ۾ سرس سونهن جهڙن صورت ڪائي ٻيهي -

ٻه مثال سامي چوي ٿو:-

ٻڌي گاج ساردُول جي مرگن جوءِ تجي

هاڻ ساردُول جي گاج، مرگن - جوءِ تجڻ. هي سڀ ڇا آهي. ساردُول وڏو ڏهل ڇڻو ڪٽي نه نغارو

سائيو ئي آهي - أحوال رمز پنهنجي آهي.

سامي ’س‘ ’الف‘ ’سا‘ سو الف لام لکڻ وڏي ترشوُل جو روپ ڌارڻ ڪري شر شيطان شير جي پيٽ مان پار ٿي قلم جي صورت وٺي لکڻ لڳو ’سار دوُل‘ جو هن ڪتاب جو نامڪرڻ آهي ۽ ساميءَ جي سلوڪن جو سار وچن.

درويشن جي ويچار ڌارا جو ورڻن ۽ ويچار ڪيو آهي. أنهن جا وچن أنهن جي زندگي آهي. باقي پڙهڻ ڪڙهڻ ۽ پوءِ گرهست آشرم يا برهم آشرم سا دنيا جي ڪرت آهي ڪنهنجي ليز ڪنهنجي ماني، پر جتي ڪنهن شخص سار وچن بوليا آهن تہ ليڪک أنهن ٻولن سان ٻدل آهي ۽ پنهنجي ڪاپنا جي قلم جي نوڪ ”عشق جو نقطو“ يا ”نانا جو نقطو“ مضمون لکي ٿو:-

أهڙيءَ من مراد هن ڪان اڳ، ”آتم درشن - گياني سائين ليرتداس“ جي ڪتا ڇپائي ويئي آهي ۽ ”شاہ جي پنج گرنٿي“ تيار ٿي رکي آهي.

نظمي فن جو اظهار ”سار دوُل“ ۾ ڪيل آهي تہ ڪٿن سامي صلابت جو صاحب آهي ۽ پڪيءَ مشق، ڪٿن تشبيه، تجنيس حرفي ۽ هجوگوُ گڻن جي ڏاک ڇپائي پنهنجي حق ۾ هک اعليٰ درجي جو

هاڻ من ٿيو ٿڌو. نه صورت ڇا حاصل ٿي، ڏک ٿڌي ڇار منار - هاڻ سامي ۽ اِئين ڪونه چيو آهي پر ليکڪ کي سامي ۽ جي گيان ورتي سمجهائڻ لاءِ اِهي هٿان هٿان ٽڪرا ڪٺا ڪري پنهنجو مضمون ٺاهڻو آهي نه توهان سامي نه ڳوليو پر مون کي ڳوليو.

من چنچل ٿيندو آهي. پوءِ ٿڌو چنچل يعني لڏندڙ نه پوءِ محل اِسٿر ڪٿان؟ اڏهن وري کوج ڪرڻي پيئي نه سامي ۽ جا شبد "من اَمن" نظر آيا جن اِها معنيٰ ڇنائي ٿي جيڪا سامي "محڪم من ٿڌي" سمجهائڻ چاهي ٿو. هاڻ تصوير مڪمل ٿي.

من اَمن ڪٿان ٿئي؟ ڇپائين ساردول وڃاءِ نه وڪار پيچن نه من اَمن معنيٰ من من نه رهي مطلب نه من پنهنجي چنچلتا وارو سڀاءُ ڇڏي ٻيهي. هاڻ "من اَمن" ٿيو سامي ۽ جي سکيا ۾ ساردول ٿيو ساڌن. جتي سامي "ساردول" چوي ٿو اُت شاه صاحب "روح رباب" چوي ٿو:-

گهڙو ڀڳو نه گهوريون، پاٽان هو حجاب
واڄٽ وڄي وجود ۾ رهيو روح رباب
ساهڙ ري ۽ صواب آئون گهٽو ٿي گهوريان

۾ "گهڙو ڀڳو" شاه جو سو ٿيو "من اَمن" مطلب نه شاه تصرف صوفي سو ٿيو سامي آتم گياني. حال

"خود ياوري" - اَدبي ستارا سنڌي ساهتيہ سڀا
اَجمير جي پيش ۾ 1973

"سنڌيت" - سنڌي سرڪل، آدرش تعليمي
سنسٿائون طرفان سالياني سوکڙي 1977

"وقت بادشاه" سنڌي ايمپلائيز ائسوسيئيشن،
اُديپور جو سووينئر 1980-81

"شاه صوفيءَ جو وارث سچل سرمست" - "رهاڻ"
راجستان سنڌي اَڪادمي، جئپور 1980-81

جئپور ريڊيو تان وڪاس ٿيل مضمون آهن :-

"سنڌوءَ ڪناري آزادي جا هوڪا" 1972
"سنڌو جا اِنقلابي شاعر" 1973
"شاه عبداللطيف" انگريزيءَ ۾ 1976
"سنڌي ڀاڪاءِ چوٽيون" 1979
"شاه جو وارث سچل" 1980

'هندو ڀومي' اَجمير ۾ آيل مضمون آهن :-

"خوديءَ ڪير خوار" - "اوجهي جو اَدب" - "شاعر ٻيوس جي واٽي" - "وسريل ورق ٽولارام ميگهراج ڀالاٽي عاجز" - جگياسو چوئٿرام گدواڻي" - "هيمون ڪالاڻي" "قومي ولر ڀروانا سنڌ ماتر جا" (ساڌو هيرانند ۽ ٻيا) - "بنگلا ديش - هڪ حق جي ورلڊي."

لڪشمينداس جي دعوي لڳائي تہ ۽ پر ننهن پر ۾ "آتم چترڪار - سامي" ڪتاب لکي تيار ڪيو ويو آهي.

ٻيا جي ڪتاب ڇپجڻ جي لاءِ لائق مسير آهن سي آهن :-

١- تنقيد جي مد نظر "پيوس - هڪ سرسري نظر" ۽ پروفيسر پمپاڻيءَ جي "شاهہ جي سورمين" جي جواب ۾ "شاهہ جا سوُرما"

قصا، ناٽڪ ۽ ناٽڪي ڪهاڻيون بہ اَدبي انبوهہ جا انگ آهن - وقت اُنهن کي بہ ڏينهن بخشيندو "پريتوان" ۽ "بابا" هيءُ ٻہ قصا آهن. "پتي ورت" ۽ "منڌيءَ ماڳ لڌو" هي ٻہ ناٽڪ آهن. "ٻولي تي ٻاڏائي" هڪ ننڍڙو ناٽڪ آهي "اَڌوري آرتي" ناٽڪي ڪهاڻي آهي ۽ "بانس جي بنسري" مڪتبي اَدبي گفتگو آهي.

ريڊيو تان آيل، رسالن ۾ درج ڪيل ۽ هفتيوار اَخبارن ۾ شايع ڪيل ڪي مضمون آهن. خيال آهي تہ سي ڪٺا ڪري هڪ "مضموني مجموعو" ڇپائي ظاهر ڪجي - مکيہ مضمون آهن.

"سکي جيون" - اَجمير جا اَديب سنڌي ساهتيہ سنگت اَجمير جي انوکي پيٽ ۾ -

1971

3- Sindhi Folk Tales And The Philosophy Of Man.

4- Sindhi Folk Tales Versified.

5- God Is Law- The Force Behid Gandhian Cult Of Truth And Non-violence- 7 Discourses. I- Life And Death. II- Reincarnation. II- God Is. IV-Prayer And Idol-worship. V- Prayer And Divine Munificence. VI- The Magic Wand of Truth And Nonviolence VII- The Realization.

6- Essays appearing in magazines as

A- "The Author" The Authors Guild of India Publication.

Essays- I- Shah Abdul Latif, The Philosopher Folk Poet Of Sindh.

II- Author And The Freedom Of Expression (Prize Essay)

B- Sufi Commemoration Numbers

I- Inflated Lie- 1981

II- Kufir- The Untruth And Yet The Only Truth 1982 (Written For The World Of Religions, Cochin, India Held In 1981)

III- The Feast Of Benediction, Poem, 1982

C- Khawaja Garib Nawaj, 5th Annual Special Souvenir.

I- Lal Shah Baaz Qalandar.

D- Urs Special- Sufi International Publication.

I Sama And Samadhi.

اَٽڪل - ”ڪٿي پتنگ جو وري ورن“- ۽ نظمي نسخا جي عشق جي اوطاق جو ديدار ڪرائين ٿا ”شاعراڻي ڪانڊ“-

اردو نظم، ”عشق ئي عشق“ مجموع

هي سڀ ذخيرو بندي جو خزانو آهي. ڇپيو ته واه واه نه ڇپيو ته خير صلاح. پاڻ کي فائدو اِهو ته واندڪائي جي وندر ڪٿي سين ۽ دماغ جي واڌ جنهن آڌار ٻئي جنم ۾ پُختي پائي اَدبي کيتر ۾ وري ڇٽجي ويندا سين - ڪٿي؟ جتي ڪٿي پتنگ ورِي ورِي آيو ماڳ تي.

انگريزي ليکن ۽ مضمونن تي به قلم هليل آهي جي به ڪتابي صورت ۾ تيار آهن ۽ ڪي ڪتابن ۾ شايع ڪيل آهن -

Secularism and Sindhi literature – Shah, The Metaphysician in five parts – Sufism in sind – Shah, his method and metaphysics – Sufi at the cross Roads – The Temptation–place of Woman in Religion– Concept of Sufi – The Restoration – Tasawwuf and Vedant – Faith and Reverance – Divinity, That Is The Man – Concept of Divinity presided over by the Devine – paradise Lost and Regained – The Secret of Creation – Laboratory of man – Talaband Tehsil Convention – Azazil – The Scripture on yoga.

پيش لفظ .... !

اوڀر ۽ اولهه ۾ امتياز ڪجي ته معلوم ٿيندو ته جتي اولهه جي فيلسوفن، ڪلاڪارن ۽ ساهتيڪارن فطرت جي ظاهري سونهن ۽ ڪائنات جي ٻاهرين عناصرن جي وسيع تر وياکيا ۽ اپٽار ڪئي آهي، اتي اوڀر جي دارشنڪن، تتو گيانين، ڪوين ۽ ڪلاڪارن سرشٽيءَ جي سموري سونهن ۽ برهمانڊ جي وشالتا پنهنجي اندر ۾ پاتي آهي. اولهه ٻهرمکي آهي ۽ اوڀر انترمکي. اولهه جي نظر سونهن جي حدن تائين محدود آهي ۽ اوڀر جي درشٽي آهي "سونهن جي سر" تائين، جيڪو اسيم، اپار ۽ اڪٿ آهي. جنهن "سچ" جي تلاش اولهه، صدين کان ڪندو رهيو آهي ۽ هاڻي ڏيري ڏيري تصديق پڻ ڪري رهيو آهي. اُن "انادي سچ" کي پنهنجي اڀياس، انڀو ۽ عمل ذريعي اوڀر جي ترڪال درشي تتو گيانين، رشين منين، سهسين سال اڳ، ئي ظاهر ڪري ڇڏيو. شنڪر آچاريه ويدانت جي "ادويت واد" درشن جي جيڪا وياکيا ڪئي، اُنکي ريٽڻ جي اڃا ته ڪنهن کي جرئت ڪانه ٿي آهي. چاڪاڻ ته

F– Spiritual Victory Of Imam Hussain, By Janab W.D. Begg, Author of The Big Five, The Biographv of Khawaja Gerib Nawaj, And Journalist

I. The Elegy On Karbala.

7.. Engagements–

I. First President of Sindhi Sahitya Sabha, Ajmer

II. General Secretary And Founder of Sufi International, Ajmer.

III. Founder Member of Inter– Faith Fraternal Association, Ajmer

IV. Member Authors Guild of India, New Delhi.

V. Invitee To Christian – Muslim Dialogue On Sufism Under The Auspices of C.B.C.I. Varanasi, Diologue Commission U.P. Held in Ajmer October 1981

VI. Invitee To World Confernce of Religions And Man, Cochin, Novamber 1981

VII. Member On the Adhoc Committee, Department of Sutism, Government College Ajmer.

پاڻڪ مهربان "ساردؤل" پڙهي پنهنجي آزاد رايي کان واقف ڪرڻ جي عنايت ڪندا.

صحيح نامي جي حساب ڪتاب درست ڪري پڙهندا ته وڌيڪ لاڀدائڪ ٿيندو.

- نارائڻ ميراڻي
"قادري"

16/194- Ahata Mohalla,
Opp. Shri Talkies,
AJMER-805001

متن کي اظهارڻ لاءِ سريلي ٻولي ئي موزُون ۽ معقُول هُئي ڇاڪاڻ ته اهائي سنسڪرت جي وڌيڪ ويجهي هئي.

ساميءَ جي نسبت ۾ شاهه ۽ سچل تي عالمن، آلوچڪن، وياڪياڪارن ۽ معتقدن گهڻو ڪي لکيو آهي. ساميءَ کي عوام اڳيان آڻيندڙ پهريون عالم اديب هو ديوان ڪوڙومل چندن مل کلناڻي، جنهن ساميءَ جي شخصيت حياتيءَ ۽ سلوڪن جي وستار سان ڪوج ۽ اپٽار ڪئي. اُن بعد رشي ڏيارام گدُومل، ڄيٺمل پرسرام، ڪلياڻ آڏواڻي. محمد صديق ميمڻ، واڌومل مولچند، اُنم وغيره عالم اديبن پڻ ساميءَ جي نرالن پهلوئن کي اُجاگر ڪيو.

”سارڊوُل“ پڻ اُن سلسلي جي ڪڙي آهي. سارڊوُل ۾ ساميءَ جي سلوڪن تي ڪجهه نين ڪنڊن کان روشني وڌي ويئي آهي. مثلن ساميءَ جي ”سهاڳڻ“ ۾ شاهه جي ”نوريءَ“ جو درشن. ليکڪ شاهه جي ٻين سورمين جي احساسن جو عکس پڻ ساميءَ جي سلوڪن ۾ پاتو آهي جنهن مان ڀاسي ٿو ته ساميءَ تي پڻ سنڌي لوڪ ڪهاڻين جو گهاٽو اثر آهي، خاص طور عمر ماروئي ۽ سورٺ راءِ ڏياچ جو. جا مستند حقيقت ”نانا جو نقطو“ ۽ ”عشق جو نقطو“ وارن بابن ۾ ليکڪ واضح ڪئي آهي.

اُها انادي ۽ اننت آهي. ويدانت جي وشالتا ۾ دنيا جا مڙئي مکيہ متا، درشن، ڌرم ۽ سوکيم تتو سمايا پيا آهن. ادويت واد جهڙو بيباڪ درشن سمجهڻ، قبولڻ ۽ عمل ڪرڻ لاءِ جنمن جي جاکوڙ، جگياسا، اڀياس ۽ تپسيا کپي.

سنڌ جي شاستريہ ڪوين جي ٽمور تي ”شاہ-سچل-سامي“ ۾، سامي صاحب ئي ڀارتي دارشنڪ تتون کي پنهنجن سلوڪن جو وشيہ بڻايو. ويدانت جي ڳوڙهي درشن کي، گيتا جي ڀڳتي، ڪرم ۽ گيان يوگ جي سدانتن کي سامي‌ءَ جنهن سرلتا ۽ ڪشلتا سان سنڌي‌ءَ ۾ اُپٽاريو آهي، سا هڪ طرف کيس ڪامل ڪوي ثابت ڪري ٿي تہ ٻئي طرف ڳوڙهو تتو گياني پڻ. سنڌ کي ڀارتي درشن جي ڄاڻ ڏيندڙ پهريون ڪوي سامي ئي هو، جنهن ويدانت درشن ۽ اُن جي وياکيا لاءِ ٺهڪندڙ شبد رچنا ۽ شيلي پڻ سنڌي‌ءَ ۾ سڀ کان اول رائج ڪئي. ان لحاظ کان هوُ شاہ ۽ سچل کان اعليٰ، انوکو بلڪ يگانو نظر اچي ٿو. سنڌ ۾ جنم وٺڻ سبب سامي‌ءَ، سنڌ جي سڀيتا، سنسڪرتي‌ءَ، لوڪ ساهتيہ، تصوف ۽ عربي فارسي‌ءَ گاڏڙ ٻولي‌ءَ جا اثر پڻ سڀاويڪ طور جذب ڪيا، جيڪي سندس سلوڪن مان سڄ جيان روشن ٿين ٿا. سندس ٻولي‌ءَ جو لب لهجو شڪارپوري آهي. ويدانت جي ڳوڙهن

متروڪ ۽ غير مروج ڪتب ٿو آڻي. سطحي ونڊر وارن کي هن گرنٿ مان حظ نه به حاصل ٿئي، پر دارشنڪ رچي رکندڙ ساڌڪن لاءِ سارڌوُل، روحاني فيض ۽ لطف ڏيندڙ رچنا ثابت ٿيندي. هن پستڪ ۾ ساهتيه ڪان وڌيڪ درشن پريل آهي. وشيه ڏانهن ليکڪ جي ايمانداري تحسين جوڳي آهي. ڇنڇي ڪٽي نه سارڌوُل سنڌس جاکوڙ، جڳياسا ۽ اونهي اڀياس جو آئينو آهي. وشواس اٿم ته ليکڪ جي قلم مان اڃا به وڌيڪ ساهتڪ ۽ دارشنڪ موتي اسان کي اڳتي به پڙهندا رهندا.

- دولت راهي

عزازيل کي شيطان تصور ڪيو ويندو آهي مگر ليکڪ "نانا جو نقطو" مضمون ۾ عزازيل کي عاشق ثابت ڪري، ساميءَ جي سلوڪن جي سند عطا ڪئي آهي، جنهن مان سندس ڳوڙهي جاچنا جي پروڙ پوي ٿي. "تصديق" مضمون ۾ ساميءَ ۽ قلندر شهباز جي نسبتي تجزيي ذريعي ليکڪ هڪ طرف اهو ٻڌايو آهي ته قلندر شهباز فقط درويش يا ولي نه هو، جئن عام طور سمجهيو ويندو آهي، پر هو اعليٰ درجي جو صوفي شاعر پڻ هو، جنهن جو اثر ساميءَ تي پڻ پيو، جو سندس سلوڪن مان ظاهر آهي. اهو پڻ هڪ نئون پهلو آهي جو ليکڪ ظاهر ڪيو آهي. ساميءَ ۽ سنڌ جي ٻين صوفي شاعرن جو نسبتي جائزو پڻ سندس ڳوڙهي اڀياس ۽ دارشنڪ رجحان کي ظاهر ڪري ٿو. ڪجهه سلوڪن جي وياکيا مان ليکڪ جي جگياسا ۽ باريڪ بينيءَ پئي ٻکي. مون کي شخصي طور ڄاڻ آهي ته ليکڪ تصوف ۽ ويدانت کي فقط خيال ۽ فڪر تائين محدود نه رکي، پنهنجي جيون ۾ پڻ عملي طور اپنايو آهي. هو سچي صوفيءَ وانگر انسان دوست، نيڪ دل ۽ خدا ترس شخص آهي. دراز عمر ۽ عليل طبيعت هوندي به اڀياس ۾ مبتلا هوندو آهي. البت سندس ٻولي ۽ شئلي عام فهم نه آهن. سنڌيءَ جون ترڪيبون پڻ دقيق،

فهرست

سامي سمرٿ

هر درويش ذات پات جي ڀيد ڀڃڻ، اوچ نيچ جي ڀاو ڀڃڻ دوست جو ديدار آهي ۽ روحاني رمز هن نقطي جو شائق آهي ته :-

ميم ڀڃڻ احمد پڙه تون حق جو حقدار آن
نفس ماري مات ڪر تون احد جو اوتار آن

سمو ته انهيءَ ڪلام کي سلام ورائي ٿو. ڪنهن به ٻي ٻولي نه ٻولي آهي. هنڌي منڌي ٻول ۽ تول سترهين صديءَ روحاني رازن سنڌي شاعريءَ کي مالان مال ڪري ڇڏيو هو. شاهه عبداللطيف جو جنم هن صديءَ جو هو، يعني سنه ١٦٨٩ع، ۽ وفات سنه ١٧٥١ع جي آهي. پر واحد ۽ واصل هئڻ ڪان اڳه سچل سرمست کي پنهنجو وارث تسليم ڪيو هئائين. درويش جي دور زباني هئي. پر شاه کي ڪل ڪانه هئي ته اهڙو ٻه ڪو درويش پکي پاڻ ڦرهيل پيدا ٿيو آهي جو روحاني راز پريل رمزن ۾ واقف آڳيندو.

شهر شڪارپور ۾ سيٺ ڀوڄومل لُنڊ جي گهر هڪ

شمع ٻري شعاع ٿيو - پرواني جو چاهه وڌيو
چاهت جي لـڙڪ وڌي جڳن جڳن واءُ وڌيو

شاهه ڪريم

چـاهه جي چراغ ليڪ وڃي قلم وڌيو
تنهن سنهڙيءَ قط ڪوئي ڪاپت ڪانو ڪڍيو

سورهين صديءَ جو شاعري ستارو سيد عبدالڪريم بلڙيءَ وارو هو. ۽ تنهن بعد شاهه عنايت جهوڪ شريف واري منصوري ڇٽ ڦهري پنهنجي فقيري رهڻ سهڻ ۽ صوفياڻي ڪلام جي پڪي عقيده کي قرار ڏنو. عنايت جي قطار سرمد شهيد به شمار آهي. پر هن، وارو وڃي دهليءَ وڃايو. هو اَصل سنڌ کان ٻاهر جو هو پر چاڪاڻ ته روحاني رنگ نٿي نگر ۾ چڙهيو هوس تنهنڪري سنڌي روحاني وِرثي ۽ ورثي ۾ هن درويش جو نالو هميشه وڏي عزت ۽ صدق وچان ڳائبو آهي.

سائين چندراءِ پنهنجو شاعرانو تخلص ”سامي“ پنهنجي گروءَ سوامي مينگهراج جي ياد ۽ عبادت جي پيار وچان اَپنايو هو. پاڻ تخلص به ڪم ۾ آندو اَٿس. سامي هئا پر سنياسي ڪونه هئا. بلڪل گرهستي هئا. چون ٿا ته ٨٠ ورهين جي ڄمار ۾ به ٻار ڄائو هون. گرهست آشرم ۾ ايتري وندر ڪندي ڪندي به هيڏا گيان گپت پريل سلوڪ ڪيئن لکي؟ چيائين جو سيرت جو سلطان هجي. سو تاج سامي چندراءِ بچومل لُنڊ جي حق حلال ۾ آهي.

ٻُڌن گروُ به ڪنهن وڏ ڀاڳيءَ کي ملي. ڳولهيندي ڪونه لڀندو آهي. ڪنهن سونهاري موقعي ملاقات

ڇوڪر چمڪاري ۾ جنم ورتو هو. سو سنه ١٧٤٣ع هو. جنم جو نالو چئنراءِ ۽ شاعراڻي شان تخلص سامي هوس. سچل جو جنم سنه ١٧٣٩ع جو آهي ٻن جي جوڙي واهه جو يادگار آهي شاهه سڳوري جو! عرصي جي خيال کان نه ٽن جي مورتيءَ ۾ انگ پيا ٻه جوڙ با نه پنج گروهه جا گنج تي پوندا ۽ سي هئا دلپت صوفي سنه ١٧٦٩ع ۾ روحل رند فقير سنه ١٧٣٠ع. ساميءَ پرلوڪ پڌارڻ سنه ١٨٥٠ع جي شمار آهي. هيءُ عرصو سنه ١٦٨٩ع کان شروع ٿيو. پر شاهه کي ڇڏي باقي چار يار زنده هئا جو بيدل فقير جي جنم سنه ١٨١٤ع جي حساب وارئي پنج گنج ٿيا. تڏهن سڄو سارو عرصو ٻن صدين جو سنه ١٨٧٢ع ۾ پورو ٿيو جڏهن بيدل به چولو ڇڏي وحدت منجهه وارد ٿيو. ائين نه سنڌي شاعرانو عرصو سيوهڻ شريف باشنده قاضي سان شروع ٿئي ٿو جا پندرهين صدي آهي. پر دراصل تنهن کان به صديون اڳ حضرت عثمان مروندي شهباز قلندر سنڌ ۾ روحاني طوفان ڪڙو ڪيو هو. باهر جو درويش هو جو تيرهين صديءَ ۾ مروند کان آيو ۽ سنڌ ۾ شهر سيوهڻ شريف کي شرف ڏيئي پنهنجي پاڪ زندگيءَ جي ڇاپ سنڌ تي هڻي وصلي وصال وحدت وريو سو سنه ١٢٧٤ع آهي.

سائين چنڊراءِ کي رنگ اُتان لڳو. پر سٽسنگ مان
به رنگ سڀ ڪنهن کي ڪونه لڳندو آهي. ڪن
ڪن کي اوچتو ئي اوچتو اچي دل وچ اُمنگ
جاڳندو آهي، ۽ سٽسنگ مان به اُٿندي ئي رلي ڪلهي
تي ۽ ماني پنڻي تي. الله واهي. جهنگ منهن ڪري
هليا ويندا آهن. حالتون پئون هيون پر شاهه کي
رنگ ائين چڙهيو هو جو پوءِ جوڳين جي سنگ
روحاني رنگ رچي، اچي گرهست آشرم سنڀاليو.
پر جو رنگ چڙهيو هوس سو گهاٽو پوندو ويس.
خود قاضي تي به ائين رحمت جي بوند برسي
تي ڏسجي جڏهن چيائين:-

جوڳيءَ جاڳايوس سٽو هوس ننڊ ۾
تهان پوءِ ٿيوس سندي پريان پيچري.

ڏٺهن هيءُ سلوڪ ساميءَ جو به چونه چئجي ته،
سندس روح جي جاڳرتا جو احوال آهي ته:-

پتت کي پاون، سامي ڪيو ستگروءَ
پرچي ڏنائين پنهنجو نرمل درشن
ٽٽو من اُمن، اوديا ڪلپت نه رهي.

پر ڪي به هجي، اسانجو مطلب سندن گيان وارتا
سان ۽ نه ڪ سندن گروءَ سان. اجوڪي زماني ۾ به
لکڻ پڙهڻ جون سهوليتون ميسر آهن ته به ساپرسن

ٿي ويندي آهي. سامي ڏنهن واقعي کي پورن پنج جو قل سمجهي شرف ڏنو آهي. روحاني ڪڙڪي دل جي سندن حالت ۾ به ائين ڪلي هئي. شريمان پرمانند آڏواڻي لکندو وارو پنهنجي پستڪ "روحانيت جو رهبر" سنه ١٩٧٩ع ۾ لکيتو-

"هڪ رات پائي چندراءِ خواب ۾ هڪ مهاپرش ڏٺو جنهن کيس چيو، سٽل لال اُٿي جاڳ! اُٿي پاڻ سڃاڻ. صبوح جي ٽڙڦ شروع ٿي ويئي. دڪان تي نه وڃي ويٺو پر من نه پيو لڳيس. نڪو ڪو درويش اُي نظر چڙهيس.

چٽنگ پيئي چولي، عجائب عشق جي
ڏهه دس بيٺس دوس ڪي، فڪر سان ڦولهي.

هڪ ڏينهن اوچتو هڪ مهاپرش سندس سامهون اچي بيٺو ۽ چٽڪ کيس چئي رهيو هو ته 'سچي سائينءَ جي راهه ۾ اچي رگج.' اِهو ست پرش سامي مينگهراج هو جنهن کي پائي چندراءِ گرو ڪيو. ڪي اِها ڳالهه نٿا مڃين. عام ۾ اِها مڃتا آهي ته سائين مينگهراج جي سٽسنگ ۾ سامي چندراءِ ويندو هو ۽ اُن سنگ جو رنگ کيس لڳو هو. سائين مينگهراج اصل بهاولپور رياست جو هو جا سنڌ جي پڙوس هئي ۽ سائين شڪارپور ۾ به اچي سٽسنگ ڪندا هئا.

جو نڪري ناپ منجهار ٿون سهي سچائيءَ ساه کي
اَچي گهراڻ گهٽيءَ مون، واءُ ڪري وستار
دامودر ٽنهن دم ۾، آهي اونڪار
اِيهو ويدن جو ويچار، سامي سٽايو سنڌيءَ ۾.

اِتهاس چوي ٿو ته ويد سنڌوءَ ڪناري لکيا ويا هئا. تڏهن سامي جس کٽيو جو سنڌ جو ور ٿو، سنڌي مادري ڀاشا ۾ محفوظ رکي هڪ اَملهه يادگار ڇڏي ويو ۽ پنهنجو نالو اَمر ڪري ويو. هي سامي پنهنجن سلوڪن جي علمي ڪٿ ڪري ٿو. شاهه عبداللطيف به پنهنجي روحاني خيالات جي ڪٿ چيو آهي -

جي ٿو بيت ڀانئين، سي آيتون آهين
نيو من لائين، پريان سندي پار ڏي

آيتون معنيٰ قرآن شريف ۾ آيل واڪ وحدت جا. تڏهن ڇئبو ته شاهه صاحب اِسلامي ويچار ڌارا سنڌيءَ ۾ نظمي قلمبند ڪئي ۽ سامي هندڪي، جو اِئين ڇئبو آهي ته ويد هندو ڌرم جو آڌار آهن. پر انهن ۾ ڪا سچائي ڪانهي! جڏهن ويد لکيا ويا هئا تڏهن نڪو هندو هو نڪو مسلمان ۽ نڪو عيسائي. سنڌ مان هند ٿي، جو ڀوڳول جو هڪ ڪنڊ هو ۽ جنهن ڪنڊ جا رهواسي هندستاني سڏجڻ ۾ آيا ۽ ويد سنڌن جيون ڪلا جو دستاويز آهن. پر سو به

جي زندگيءَ جو خاطريءَ جوڳو احوال هٿ ڪونہ ٿو اچي. حال ويهين صديءَ ۾ ٿي سائين ٽيرٿداس گياني صوفي ٿي گذريو آهي. خود بہ ڀِريسٽر هئا. ڪيئن رنگ ڪئن چڙهيو سو خاطر خواه احوال ڪوئي نٿو ڏيئي سگهي. سچل سائين جي درگاه جا طالبُ هئا. ڪئن آئي ويا، ڪنهن جي سنگ ۾ ۽ ڪنهن خاص واقعي ڪيئن روحاني درد جو تير لڳو، سو ڪو ٻڌائي نٿو سگهي. حالانڪ ائين ضرور چون ٿا تہ اِهو روحاني پنڌ ڪڇي، درگاه دراز تي اِنهيءَ مراد ڪونہ ويا هئا. سائي ڳالهہ سائين وويڪانند جي ڪندا آهن. جڏهن طالب ڪان وڏيڪ مطلوب کي پنهنجي دڪانداريءَ جو پرچار ڪرڻ جي چنتا هئي. پر جڏهن رنگ چڙهي ٿو ۽ پوءِ جيڪا حالت طالب جي ٿئي ٿي، سو پاڻ برابر پاڻ آهي. سامي چوي ٿو:-

عاشق ڪن عرض، سدا سڪ سچيءَ جو
درشن درد وندن کي، ناراڻ ڏي نج
اوديا اونده نہ رهي، ڏسي ساکي سج
سڙي وڃي ٻج، سامي ڇڏي سنسار جو.

گيان وارتا جي مد نظر ساميءَ جو ساکي سج هن سلوڪ مان لکي ٿو:-

سڃاڻپ ڪرائيندي شبد ڪم ۾ آندا اُٿائين "ناپ" معنيٰ ڊن، 'گهٽي' معنيٰ نرگهٽ جي نلي ۽ 'ڊم'، دامودر ۽ اونڪار، ٻار جو جنم، روحاني رمز اَزل جي ڏينهن جي ٿو ڪٿا ڪٿي جڏهن سرشٽيءَ جي اُتپتي ٿي. جڻ نہ ڇٽر وينو ڇٽي. هيءَ منهنجي ڪلپنا آهي ۽ هيءَ سلوڪ پڙهندي جو ڇٽر مونکي ڏيان ۾ اچي ٿو سو آهي برهما جي ڊن مان گل ٽڙڻ. هن ۾ ٻيو بہ ڇٽر آهي جو آهي ڪرشڻ ڀڳوان جي مستي ۽ سندس ماءُ جسوٽان جو ڪيس نوڙيءَ سان ٻڌڻ جنهن ٽان نالو پيس دامودر. هت دامودر معنيٰ اِنسان، ساهداري جنهن جي ڏڙ سرير ۾ ساهه ٻڌل آهي جنهن کي ڊم چوي ٿو ۽ ڊم جي وصف ٻڌائيندي چوي ٿو نہ اِهو ڊم اونڪار آهي. مصرع آهي:-

دامودر ٽنهن ڊم ۾ آهي اونڪار

ڪٿي وڃي ٿو ڏڪ هٽي، ڊم تو اندر آهي. سو اونڪار آهي. معنيٰ اي ٻندا! دامودر ٽون اونڪار آهين! يعني آڪار بہ نہ نرنڪار بہ ٽون آهين، جو ڏسڻ ۾ اچين ٿو. ٽون نہ آهين جو گم بہ ٿي وڃي ٿو. نہ سڀ ٽون آهين. هيءَ ڀاڻ سڃاڻڻ جي هدايت آهي نہ ڏسڻ جو ڏانءُ سکہ ۽ جنهن اهو پاڻ پڙهي هندايو سو وٺڪار ڪونہ ويندو. سامي چوي ٿو هيءَ ويدن جو ويچار آهي.

وري اُهڙي اُنداز جو جيون پل ۾ دنيا جي لذتن جي کهڙيءَ ۾ ڪنڌ ڪري ٿو ته پيو گذريندو هجي پر ڪلا جو ست سار ويدن مان ٿي معلوم ڪري سگهجي. شاهه جو رسالو ٻه اُهڙو ٿي دستاويز آهي. چوي ٿو:-

روزا ۽ نمازون اِي پڻ چڱو ڪم

ته اُهو فهم ٻئي هن کهڙو آهي جنهنجو واسطو نمازن ۽ روزن يعني شريعت سان نه آهي. سو فهم جيون ڪلا آهي جنهن جو سنبنڌ ذات پات يا دين ڌرم سان ڪونهي. گيتا ويدن جو سار آهي شاهه جو سُر آسا، گيتا گيان آهي. تنهن کان سواءِ سُر رامڪلي جوڳي جوڳ، ڪماءِ جو گيت هن دعويٰ جي پنيرائي ڪري ٿو. شاهه اِسلامي جهنڊو ڪون ٿي ڦڙڪايو. سُر يمن ڪلياڻ صوفي ڪلام آهي. جو صاف دل سو صوفي. ٻن سُرن جي وچ اِهو احساس ٿئي ٿو ته شاهه صوفيءَ ۽ جوڳيءَ کي ٻن ڏنگين ليکن وچ هڪ ٻئي جو مت ست سمجهي روحاني راز ساڃي ٿو. روحاني راز جي ڪا تاريخ ڪانه ٿيندي آهي. درويش معنيٰ درويش سو ڪنهن پنٿ جي بنيادي پٿر وجهندڙن جي شمار نه آهي.

سامي چوي ٿو 'سڀ سچائي ساهه کي.' ۽ تنهنجي

آد شڪت ڪون ديوتي، ٽن مان ٽيا پنج ٽت
ٽتن ڪـــون وستار ٿيو، سڀ نياري ناٽت
سڱل ڪري سڀ ڪنهنجو، سامي ٻنا ممت
لُٽڙ ڪي هٽي لـــست، موٽي سمهيو سيج ٽي.

(٢) سرت ۽ لرت

پاڻ پرين ۽ ڪٿي ڏات، ٽڏهن عشق ڏنائون ايلچي.
رپڙهي ويو رهت سان، جتي ڏينهن نه رات.
متي ويٺي من مـــان، سامي ڇوي سڀ ٽـــات
عشق اِلاهي ذات، ٿي ذات سڄاڻي ذات ڪي.

(٣) پڳي پرم گهڙي

تڪي پيٺي ٿـانءُ، ممت نه رهي من ۾
جڳت ڏسي جڳديش ۾، جڳديش جڳت مانهه
ڳالهه ڇوڙ جي نانهه، ڇڏجي ڪٿن ڇپن سان؟

(٤) پيد اَپيد سمايا

ماڙيءَ ڪي در چار، چئني ٻري مشعالڙو
جالي جام ٽماچي، ٽـــاڻي نوري نـــار
مايا گهوٽ ڪنوار، ٽڏي سر ۾ ٿيو سوجهرو.

سامي هرفن مولي هـر ذهن ۽ رمز ڀري پوُرن آهي. ويدوادي نه آهي ٿي. سا سندس دعوي آهي. پر صوفي اَدب ۽ اِظهار جو ٻه پاڻي پانت جاڻو

اِسم وار هن ويد ويچار جو وستار هن ريت ڪري سگھجي ٿو:-

(١) ساري سرشٽي ايشور جي رچيل مايا آهي جا ايڏيائي پرپل آهي جيڏو سرجڻهار پاڻ آهي.

(٢) هر ساهواري ايشوري شڪتيءَ جو قطرو آهي. يعني اَمر اَڏول جوت جو وارث آهي.

(٣) خالق ۽ خلق هڪ ئي ڳالهه آهي. "خالق خلق، خلق ۾ خالق" جو حسابي ڪتابي جوڙ آهي.

(٤) "هيڪڙائي هڪ ٿيا" سا آخرين منزل آهي. ساميءَ پنهنجي سلوڪن ۾ آخرين منزل کي "نور محل" جو شرف ڏنو آهي. پنهنجي اُکري ڪلا جو ڪمال ڏيکاريندي نالا بدلائيندو به ويو آهي. ڪٿي 'انيو تخت' ته ڪٿي 'رام نگر' ته ڪٿي وري 'اَڇ'، 'سير' ۽ 'سکپت سيج' به چيو اٿائين. مطلب ته ٻوليءَ کي شاهوڪار ڪندو ويو آهي. محل کي منار کپن. تخت يا سيج کي پايا کپن. سي گهٽ ۾ گهٽ چار. تڏهن ساميءَ جو دامودر، هيءُ خاڪي جسم نُور محل، چار مينار سينگار آهي. هڪ هڪ منار جي اوساري سامي اُکري ايئن ڪئي ٿو:-

(١) وياپڪتا

عجائب قدرت، قادر رچي ڪل سان

ٽيڙا چور لڳي، سامي راڄ دربار ۾ چور لڳي ٽيا معنيٰ نڪري ٽڪو ٿيو. تڏهن ڪبت جي جڳهه پريم والاري، تنهن پر پريم، پرواه صاحب ڪري نروار ٿيو. نڪري، ڪي ڏينهن نڪري، ڪيڏي ٻاهر ڪيو. جو سامي جو سار ڏول سو شاهه جو 'روح رباب'. سر سهڻيءَ ۾ چوي ٿو:-

گهڙو ڀڳو ته گهوريو، پاتڻ هو حجاب
واڄٽ وڄي وجود ۾، رهيم روح رباب
ساهڙ رءِ صواب آئون گهڙائي، گهوريان

سار ڏول جنهن من مرونءِ کي ٻ ڀڄاري ٿي سو هاڻ ڦري انهد جو آواز ٻڌيو، جو روح کي راحت پيو ڏئي.

سامي من جي هن بدليل حالت کي حرفي جوڙ ڏنو آهي 'من امن' يعني من، جو هاڻ من جي پاڻ نه رهيو مطلب ته چنچلتا ڇڏي محڪم ٿيو. تڏهن پاڻو پڪو ٻڌو. هيءَ ضدي اکرن جو جوڙ آهي جو سامي جي ڪلا جي ساک ڀري ٿو. عام طرح سان من امن نه چئبو آهي. سامي سو ڄاڻي ٿو. تڏهن من اچاه ٻه جوڙ ڪم ۾ آندو اڻائين ۽ ڪڻن ٿو معنيٰ ڪوني. من جو سڀاءُ آهي 'چاهه'، ترشنا. سو من اچاه ٿيو يعني ترشنا کان مڪت ته پوءِ من پنهنجي سڀاو جو

آهي. ’عشق ڏنائون اباڻي،‘ ”عشق الاهي ذات!‘
ڇا حرف آهن ۽ ڇا خيالات جي اُڏام! پر ڪهڙي
نه سنڌي ڀت ڀنڊ ٿو ڪرائي. ٻولي لس آهي ۽
حرف سولا. پر جيترو سولا اوترو ئي ڳجهه ڳجهاند ڙ
جي ڀار آهن. اِها اَديب جي خوبي آهي. پڙهي
سمجهڻ لاءِ لغت کولڻ جي ضرورت نه پوي. پر
دماغ جي ڪوٺ ڪوٺان ڪانسواءِ ڪجهه پلئه به نه پوي.
هي ڀروليون آهن.

منزل کي ”سيج“ ڇيو اٿائين ۽ ماڙي به، جت
سيج وڇائي پيئي آهي. گهوٽ ڪنوار مان ٽڏهن
سيج جس ڪٿي ۽ ماڙيءَ مشعالڙو ٻري. سو ٿيو خاڪي
جسم محل ۾ نوُراني نوُر جو نظارو جنهن کي ”سر ۾
سوجهرو“ چوي ٿو. پر سنڌي ٻار آهي. برابر اَمرت سر
۾ رهيو هو ۽ ڪافي وقت رهيو هو. پر سنڌي اَديب
سنڌي لوڪ ڪهاڻين جي روحاني خزاني جي جاڻ
رکي ٿو. ٽڏهن سامي وڏي فخر سان نوري ڄام
تماچيءَ جي لوڪ ڪهاڻيءَ جي آڌار سڦل جيون
ڪلا جو اِظهار ڪري ٿو. ويد ويچار ۽ صوفياني
واري! ڇا ته محفل جي موج مچائي ٿو!

ويڙا ڪرم پنهنجي ڏسي، پريم پرواه ڪسي
ٻڌي گاج سار ڊوُل جي، جيئن مرگهن جوُءِ تجي

اَپيهه جو پردو هٽي ويو. سو ٿيو لڙ کي لت هٽي،
ڪثرت وحدت ڪل جي سڪپت سيج تي وڃي
آرامي ٿيڻ، نوري جام تماچيءَ جيان.

بنياد ڪپي. ڪوئي ٿنڀو ڪپي جو محل ۽ چار منار پڪيءَ پيڙهه تهڪي بيهن. سو به ڏس ساميءَ ڏسيو آهي. چوي ٿو:-

سامي ٿيءِ لڌو، جنهن ٿيو آهي جهان کي
محڪم من ٿنڀي سان، پريم جي دام ٻڌو
چڙهي ول چل پنهنجو، ٿيڙو ٿئي، تڏو
سهجي ساڳيو رڌو، سو ڪائي نت خوشيءَ سان.

"ساڳيو رڌو!" ساميءَ گهر جو ڪارخانو ڏنو آهي. پر آهي ڳالهه نيڪ، حالانڪ ٻرلي مذاقي آهي. ماڙيءَ منڍي محل ۾ جو وهٽو آهي ته ضرور رڌ پچا ۾ ته ٿيندي. بڪ ته ڪونه مربو. سو من ٿنڀي کي جڏهن ٻڌي، تڏهن ڪارج سڌ ٿئي. من چنچل آهي. وڪار روپ آهي. پوءِ ٿنڀو وڪار روپ ۽ محل نوُر درشن ته پوءِ بنياد ته اُلٽو پئجي ويو. عمارت ڪيئن ٽڪندي. تڏهن وري "محڪم من" تجنيس حرفي، هڪ اُڪري جوڙ بنايائين.

پر من محڪم ڪيئن ٿئي؟ چوي ٿو ته پريم جي دام ٻڌيس. اها ڳالهه سچ پچ ته سمجهه ۾ ڪانه آئي.

۽ رهيو نہ ٿيو 'من اُمن' - سامي چوي ٿو:-

ستگر جهڙو شاه، ڪو نہ ڏنوسين ڪاٿهين
پرچي ڏنو جنهن پُورَبي، آتم ڏن اَٿاه
نڪي پڇيائين ذات پات، نڪي پڇيائين راه
ڪري من اَڇاه، سامي ڇڏيائين ڇن ۾.

هيءَ ستگر ۽ ساڌ سنگت جي مهما آهي جا ساميءَ جي سلوڪن جي خاص خوبي آهي نہ جي چاهين تہ مڪتي حاصل ٿئي تہ ساڌن جو سنگ ڪر جڻن شاه چيو سنئين ڪي لہ وڃي مرشد ڪر يعني وڏڪار ڇڏي، واپس وري تن سان مل جن اَڳہ اِهو پند ڪڇيو آهي ۽ هيءُ گيتا جو گيان بہ آهي تہ راه کهڙي بہ اَچين، جو گڻ ڪپي سو آهي صاف دل معنيٰ 'من اَمن'. هيءَ ساميءَ جي گيان وارتا جو مرڪزي منتر آهي. جنهن هيءُ منتر گرهڻ ڪيو سو سامي چوي:-

چرخو پيچي چاهہ جو وحدت منجهہ ويو

ويدانتي ٻول ۽ صوفيانو لباس - چوراسي لک جوڻين کان مڪتي حاصل ٿي. خاڪي گهڙو اِنسان پرمن جو پندار آهي. هاڻ پرم سپ ٻڌي ويا سو ٿيو سر ۾ سوجهرو. يعني سرت ۾ نرت جي حالت جڏهن جيئري ئي ذات لڳي ڪي سڃاڻڻ ۽ پيد

مواس ٿـڌو ڪئن ٿـئي؟ ڇپائين 'ساردوُل' وڄاءِ.
ساردول هڪ وڏو نڦارو آهي جو شڪاري وڄائيندا
آهن ته مرون پنهنجن ٻرن مان خوف وچان نڪري
ٻاهر ٿين ته شڪار ٿي وڃن. ساردوُل جو آواز مرونءَ
جي ٻر ۾ گونجندو آهي ۽ هوُ ڀڄندو آهي.

من نه مار ڪانسواءِ باز اچي ڪري نه. تڏهن پريم جو نسخو هٿ ڪئن ڪارگر ٿيندو؟ ٻيو، لفظ ڪم ۾ آندو اٿائين جنهن کي ٻه معنائون ڏيون اٿائين جا حرفي ڪلا آهي. همٿ رکي اٿائين. ٻيو، معنيٰ يڳوان، جو ٻڳن جيان جهان ۾ گهمندو ٿو وتي ۽ ٻيو، معنيٰ چور، من جي اندر ٿي اندر ڪاٽ پيو ٿو هڻي ۽ ٽوڪي سمڪ ڪانه ٿي پوي. هڪ تشبيهه پسند تصوير چٽي ٿو احوال ڪري ته:-

سوئي سپاهي، جو ماري من مواس کي
جو ڏا پنج جيتي ڪري، گهوڙي جا گاهي
چڙهي ٿئي چوڏول ۾، رام نگر راهي
ڏهه دس دهائي، ڦيري ڦرني فوج ري.

ڦرني ريءَ ڦرڻ آهي ساڳيو، رڌي خوش ٿي ويهي کائڻ. من مراد ساڳيائي ۾ تشبيهه ٻيءَ ۽ تجنيس حرفي ڪلا ٻه وزندار ۽ هيءَ تصوير سنڌس هجڻ گوءُ ڪلا جي ٻه ساکي پري ٿو. منش سمجهي ٿو ته مان ڪا هستي آهيان ۽ مڃ ڪي ٽاءُ ڏيئي هلي ٿو. ٻر اِها خبر اُنس ڪانه ڪا ته ٻاڻ کي نڳي ٿو پيو. سماج سڌارڪ، هجو گؤ ڪلا جو استعمال جئن جو تئن ڪندا آهن. روحاني رهبر ديهه اَيمان کي هڪ وڏو مرض سمجهندا آهن. هيءُ سپاهي ٻه ديهه اَيمان جو شڪار آهي. هاٿي اِهو ٻيو، مست گهوڙو من

ٻئي ٻه حرفين حرڪت آهي، خيال مڪمل آهي. نه پوءِ ثالث ٻه آهي نه وارث ٻه آهي. معني ڪل پاڻ آهي.

پر پوءِ داغ ڪٿان لڳيس؟ ڇاڪاڻ ته ڇهڻ ۾ نٿو اچي. چوي ٿو:-

نماڻن جو ماڻ، پلڪ پرانهون نه ٿئي.
وهان ٿو وهي سامهون، ڏسان نه ڏسي پاڻ.
سامي پرک سڃاڻ، هٿ لائي هٿ نه اچي.

'هٿ لائي هٿ نه اچي' ڇا پرولي آهي! پاڻ اسان کي هٿ لائي ٿو پر پاڻ ئي هٿ لڳائڻ نٿو ڏئي. ڏسي ٿو، پر ڏسڻ ۾ نٿو اچي.

هيءَ ويدانت مت آهي ته جو ڪل فعل جي ڪلا سوئي امورت، افعل ۽ اڪال آهي. هيءَ سلوڪ پرولي آهي. باطني ظاهري پيد اپيد جو وستار آهي جو زبان جي ذڪر کان ٻاهر آهي. يعني جنهن جو صرف احساس ئي ٿي سگهي ٿو. چون ٿا:-

انيو اشارت، سمجهي ڪو سورمو
جو ڳٽي کين اندر ۾، ويلا ۽ وقت
جاڳي ڏئي سڀ جڳ جي، ليکي الي لت
لنگهي پنجئي لت، اسٿت ٿئي آنند ۾.

سنڌي لوڪ ڪهاڻين تي چڙهيل روحاني رنگ

وياپڪتا

جنهن مان اُٿي وِس، سو وياپڪ آهي وِس ۾
پائي منهن مهراڻ ۾، ڏيٺو ٻاري ڏس
سامي چنڊ آلس، جاڳي نه لهين سپرين.

دنيا ضدن جو فسانو آهي. بنياد سرجڻهار جو وڌل آهي. خود ضدن جو جوڙ آهي. وياپڪ آهي. پر اليپ آهي. ڳڻوان آهي، پر ڳڻ به ڪونهيس. يعني ته جنهن حساب ڳڻ جو ضد اَوڳڻ آهي تنهن حوالي سرجڻهار ڳڻوان نه آهي، هو ڳڻ اوڳڻ کان ثالث يعني نرالو آهي. نرليپ آهي، جنهن کي ڪوئي ليپ يعني داغ نه لڳي. تڏهن ڳڻوان جو حاصل مطلب ڇا؟ سا ڪٿا سامي پنهنجي اَنوکي رمز ڪٿي ٿو.

'وس' ڪثرت جي انداز لفظ آهي. بر پٽ جو ضد آهي. 'وس' معنيٰ وسيل. پر "جنهن مان اُٿي" سو ٿيو واحد. مطلب ته وحدت مان ڪثرت ٿي. ٻوءِ اڳتي هاي ڇا ٿيو؟ 'وس' ۾ سمائجي ويو ته ٿيو وياپڪ. يعني "ڪثرت وحدت ڪل" هيءُ سامي ٿو چوي يا شاهه؟ ڇيائين ٻئي. خيال ساڳيو. احوال ٻئي

سيد جو سچو ڀڃن، ساميءَ جو سٽ پرکي، ۽ شاهه جو پنهو، سسئيءَ لاءِ. ان جي ٻوليءَ ۾ لڙ آهي. سسئيءَ هن لڙ لوساڻيل هئي، طالب هئي ته وڃي واڀار لاءِ ونڪار وڌي هئي، پنهونءَ جي کوج ۾، پر شاهه هن کي سمجهائي، ٽالي گهر ونيءَ آيو ته "پاڻي منهن مهراڻ ۾" "منجهي پيهي ڏس". ٽڏهن سسئيءَ اُنهوَ کيو ته:-

پيهي جان پاڻ ۾، ڪيم روح رهاڻ
نه ڪو ڏونگر ڏيهه ۾، نڪا ڪيچين ڪاڻ
پنهون ٿيس پاڻ، سسئي تان سوُر هئا.

سسئيءَ جي ڏيهه وڏيهه ٿي ويئي. مطلب ته ظاهري عاشق سسئي، باطني معشوق پنهو ٿي پيئي ۽ 'منجهي' عشق جي مشق پڇائڻ لڳي.

مومل ٻئي درجي ۾ آهي. وياپڪتا جي حساب ٻئي برابر آهن. پر سسئيءَ پاڻ پنهو ٿي پئي- پنهو رهيو ئي ڪونه پر مؤمل راڻو هر جڳهه حاضر ناظر ڏسڻ لڳي. پاڻ به رهي ته راڻو به رهيو. 'چوڏس چتاڻو' ۽ 'راڻو ۽ راڻو' هي مؤمل جي احساس جا واڪ آهن،

جي ساميءَ جي هن مصرعسان جڙي ٿا اچن:-
وهان نه وهي ساموهون، ڏسان نه ڏسي پاڻ.

مطلب مؤمل دلجي حساب نه اُٿڻ، وهڻ، ڏسڻ سب حصي رسيءَ حساب راڻي جو فعل آهي ۽ حالت

ھن اُنھيءَ اِشارت جو ڪمال آھي. پنج تت ٻناءُ آد شڪت جو اولاد آھي. سو تہ ٻندو پاڻ ٿيو، تہ پاڻ کان پاڻ ڪيئن لنگھي ويندو؟ يعني تہ پنھنجو ديھہ اِيمان ڇڏي تہ پاڻ ڏسي، ھيءَ سمُئيءَ جي کاڻي آھي ۽ ھن سلوڪ سان گڏ وڌيڪ خلاصي ٿي ٻيھندي.

سدائين مھمان، گرمک، جاڻي پاڻ کي
سائين سچو مھر ڪري، ھٽي سيتل پاڻ
منجھي ديھہ وديھہ ٿئي، ڇڏي پنھنجو پاڻ
ست پرک ساڻ، ميلو ڪري مگن ٿي.

پڇاڙيءَ جون ٻہ مصرعون مطلب واريون آھن. اِئين سمجھي تہ ھيءُ ھڪ ديھہ وديھہ' جي نالي سان مضمون آھي، ديھہ، وديھہ معنيٰ ديھہ ديھہ نہ رھي. جنھن من اُمن تنھن ديھہ وديھہ. پر "منجھي" يعني ظاھري ديھہ کي باطني ديھہ تائين تنجي پاڻ ڏنائين سڀ ۾ يا جنھن تہ سڀ ڏنائين پاڻ ۾. سو ٿيو 'ليکي اٿي لت ڏيڻ' ليکو ٻن جي وچ ۾ ٿيندو آھي. ھيءُ دوئيءَ جو دليل آھي جو گمان ۽ عليل دل جي نشاني آھي جنھن جي ھجي سيد عبدالڪريم ھن ريت ڪري ٿو:-

اَسين سڪُون جن کي، سي اَسين پاڻ
ھاڻي وچ گمان، صحيح سڃاتو سپرين.

عشق ايلچي

پاڻ پرين ۽ ڪئي ذات، لڌهن عشق ڏنائون ايلچي
رڙهي ويو رهت سان، جتي ڏينهن نہ رات.
مٿي ويئي من مان، سامي ڇوي سڀ تات.
عشق الاهي ذات، تي ذات سڃاڻي ذات ڪي.

عشق ڏنائون ايلچي! حاڪم جو عيوضي، تنهن ڪي ايلچي چئبو آهي. جنهن شهنشاهہ جو عيوضي عشق سو شاهہ جو شاهہ پاڻ ڇا هوندو؟ عشق جو جنم داتا! بلڪل صحيح، جئن بيدل فقير جو ڪلام آهي:-

عشق جو جامو پهري صورت منجهہ سمائين.

عاشق - عشق - معشوق. عاشق ۽ معشوق! اسمن ڪي جوڙ تہ ڪبي. سو عشق جي زير. عشق حرف جملو آهي. پر عشق جڏهن ڪا صورت اختيار ڪري تہ ڇا سڏائي؟ عاشق ڪ معشوق؟ جيڪي بہ سڏائي پر هاڻي عشق حرف جملو نہ آهي. اسمي صورت جو آئس. پر جي اها صورت اختيار ڪري تہ عاشق سڏائي يا ڪ معشوق؟ صورت اختيار ڪرڻ ٿيو سرت ۾ اچڻ جنهن ڪي سرجيت حالت چئبو. اُن ڪان اڳ جي حالت ڇا هئي، تنهنجي

فاعلي راڻي جي آهي، پر ’ڇهڻ‘ مصدر جي ترڪيب ۾ ٿو اَچي، جا مؤمل چاهي ٿي. پر پوءِ جڏهن ائين نہ ٿي سگهيو تڏهن ڇپائين تہ ڪيڏانهن ڪاهيان ڪرهو؟ ڪل راڻو ئي راڻو نہ آهي. پر سسئيءَ سان ’ڇهڻ‘ جو سوال ئي ڪو نہ هو. پاڻهين تہ سڀ ڪجهہ هئي پوءِ ڇهي ڪنهن کي؟ حاضر ۽ ناظر پاڻهين؟ هئيءَ جو درجو آهي.

لنگهي پنجئي لت، اِستت ٿئي آنند ۾.

يعني ديهہ وديهہ ٿي ۽ پاڪ جا ڦند ٽوڙي ڦري ڪان فارغ ٿي ويهي رهي پنهنجن پڪن ۾.

اَهڙي رنگ رچن، سي عاشق معشوق ٿيا.

پڇيائين ته وچ جو مروڙو ڪنهن ڪاڍو؟ چيائين 'سا حالت فاعاي عشق جي'.

هي سامي آدم جي ڪهاڻي ڪٿي ٿو. رمز پنهنجيءَ پرچاپ صوفيانيءَ. عشق جي زير بار شاهه خاڪ جو پتلو بڻايو هو ۽ آگ جي بودلن کي فرمان ٿيو ته هن أشرف ال آدم کي سلام ڪيو. سڀني ڪيو. پر هڪ نه ڪيو جنهن جو نالو عزازيل هو. تڪبر جي ناو اِنڪاري ٿيو هو ته آگ ڪئين سجدو ڪندي خاڪ جي اڳيان؟ اِنحرافيءَ جي سبب سزا به پاتائين دوزخ جي زندان جي. پر آخر ۾ سابه شڪتي هئي. ڪيڏي ڪٿ ۽ وِت؟ تنهن جواب عزازيل بندي جي جسم ۾ پرويش ڪري ويئو پنهنجو زور آزمائڻ لاءِ. سامي چوي ٿو:-

چيو وڃي نه مَن، ڳاڙهو، ڪارو، قمرو
جنهن کي ماءُ نه پيءُ ڪو، نڪو ديس وطن
ڪن ۾ ڪري خيال سان، ٿيئي لوڪ گمن
ڪڏهن پڻي ٿئي پرسن، ڪڏهن سامي روئي راڄ ۾.

ته عزازيل جو نالو 'مَن' شڪتي آهي. سامي چوي ٿو ته اِنهيءَ کي به ماءُ پيءُ ڪو نهي. پوءِ اها به ته پربل شڪتي ٿي ۽ سا به اهڙي پربل شڪتي جهڙي

سمڪ سرجيت جيو کي خبرڪا آهي. پر ڪجهه نه آهي.

سرت جان سرجيت جيو، جنهن کي سامي چوي ٿو "نورمحل" يعني نُور جو درشن. ته پوءِ چو نه چئجي ته سرت ۽ نرت معنيٰ جيو، يعني ظاهريءَ ۽ باطنيءَ جي پرک، برک، ۽ برق، پر اها برق معنيٰ نور شڪتي اهڙيءَ رمز سمايل يعني ڳنڍيل آهي جو ٻئي هڪ ٻئي جي معنيٰ ٻڌائين ۽ سمجهائين ٿا. سرت نرت جو وجود آهي ته نرت وري سرت جي ٻاک آهي. جي فنا ته ٻئي فنا. جي بقا ته ٻئي بقا. فنا جو سوال ڪونهي ڇاڪاڻ ته اکين کي دوکو ڏيئي نٿا سگهون. ته باقي پاڇي ٿيو بقا ٿي بقا. سو ٿيو ذات جو ذات کي سڃاڻڻ ته ٻئي ذات "سر" آهيون. پوءِ عاشق سڏائين يا معشوق پر آهيون "عشق جا اوتار" تڏهن من ۾ هاڻ ٻي ڪا تات نه رهي.

هيءَ ڪو منهنجو نظريو نه آهي. هيءَ ساميءَ جو فيصلو آهي ته:-

عاشق سي چئجن، جن لئي عاشق پاڻ ٿيو.

يعني نرت ٿي عاشق ٿئي سرت لئي. تڏهن ٿو وڏائي سامي چوي:-

جهڙو سنگ تهڙو رنگ. هيءَ سامي جو عقيدو آهي ۽ تنهنجو پرچار ڪندي چوي ٿو:-

ٻنا ست سنگت جي، وهڻ منجهه وهي
سامي ڪئن لهي، پنهنجي ڏيئي پارڪي
'عشق اگم ۾ آءِ!' ست سنگ عشق جو اُگڻ آهي.

اُت عشق اپار جي دونهين پيئي دکي. اِتاهين جا چڻنگ توکي لڳندي سا تنهنجا ڪپاٽ کوليندي. تڏهن توکي ياد ايندي ته ڏينهن اَزل مٿي عرش جا توکي سوغات عشق جي ڏان ۾ ملي هئي سا تو ڪٿي کوهي ڇڏي؟ عرش مٿي خدا عاشق هو ۽ تون معشوق. اِها ياد تازي رکــ. اِنهيءَ ياد جي زور بار تون دل اندر درد جو احساس ڪندين ۽ هلندي چاندي پارڪي کوهيو پيو سمجهندين. اِها عاشق جي نيشاني آهي. معشوق جي تلاش ۾ آهين، جر ڪنهن وقت تنهنجو درجو هو، ته معشوق عاشق ٿيو. هاڻ تون آپي ٿو وهين. پنهنجي ڏيئي ٿو پيو هلين. يعني اسار سنسار کي تو ست سمجهو هو ۽ سنساري سکن جي تلاش ۾ رڻ ۾ ٿي ته ڪاڏهه ٻه ٿي. هاڻ اِهي سکــ تون اڪ سمان سمجهين ٿو. تنهنجي اِنهيءَ بدليل حالت جو احوال ڏيندي سامي چوي ٿو:-

ايشوري شڪتي، جو ايشور کي بہ نہ مڃي ٿي،
ڪونهي. هاڻ هن پروليءَ جو حل ڪيئن نڪري، جو
اِنسان مَن کي مات ڏيئي پنهنجيءَ هستيءَ حق
جمائي.

'پني ٽئي پرسن' ۽ 'روئي راڄ ۾' هي بہ حالتون
آهن. پنهي حساب اَحوال بدتر اَٿس. راڄ پاڳي لڳو
اَٿس، تہ بہ روئي ٿو پيو. ٽيون ترشنا جي وس پاڻ
هوندي، پاڻ پروس ٿي پيو آهي. گهٽي ۾ گهٽو ڪپي.
تڏهن هوندي مال بہ روئي پيو. حالت خراب اَٿس.
پنهنجو نڪر ڪائي ٿو گذران ڪري تہ بہ منهن موڙي
ڪنهن ٻئي طرف دوا درمل جي ڪوج نٿو ڪري،
اَهڙو پنهنجو پاڻ پلائي ويٺو آهي. هيءَ "ڏيئي ٽاڻي
اَنڌيري" جي حالت آهي. من مواس جي وس اچي
هيءُ پاهر پٽڪي ٿو ۽ دل جي ڏاڪي ڪولي نٿو.
تڏهن سامي چوي ٿو:-

تون نہ موڙي من پوَن کي، سامي اَندر آڻ.

ساميءَ تہ نيڪ چيو، پر کهڙيءَ چٽنگ چٽنگائيءَ
جي چوٽ من ڪرهو پنهنجي ڪڏيءَ چوڻ چرڻ،
ڪنڊن ڪائڻ جي عادت کان باز اَچي. تڏهن سامي
ورائي اَوائلي واڪ جي ياد ڏياريندي چوي ٿو:-

آهي هڪ اُپاءُ، جنم مرڻ دک سُور جو
سامي ست سنگت سان ملي، عشق اَگم ۾ آءُ.

عورت جو سلطان، ٻار کي اسم عام سڏائيندو آهيان.
اسم خاص ٻه مان آهيان. سو کو عام جو ضد خاص
نه پر بطور سمجهاڻيءَ هڪ حسابي اشارو آهيان.
حساب چڪتو ٿيڻ لئي اشارو غائب ۽ نظارو قائم؛
جو آهي الف (ا) مد آ آدم جو ۽ آتم رام جو
ورائي هڪ ٿي وڃڻ.

عاشق جاڻن اُڪ، سامي سڪ سنسار جا.

معشوق عاشق ٿيو. عاشق ضرور معشوق ٿيو هوندو؟ ضرور. اهو درجو هاڻ خدا جو آهي. تون طالب آهين ۽ هوءُ مطلوب. تڏهن چئبو ته تو برابر من ۾ون جو منهن موڙي اندر آندو. هاڻ تون من جي 'ڦرلي کان فارغ' آهين. جڏهن اها دل جي صفائي تو ڏني ته پوءِ "مرد ملاح" پرچي، توکي پنهنجو ڪندو، هاڻ، اهو سوال ته عاشق ڪير معشوق ڪير، معنيٰ ڇڏي بيٺو آهي. سڀ عشق ئي عشق آهي. ته پوءِ ڪنهنجو ورثو ۽ ڪير وارث؟ چيائين سوال ئي نٿو اٿي. هيءَ اهو ورثو نه آهي جو ڪنهن جي مٿي پڄاڻان ملندو آهي. هيءَ اَمر ورثو آهي ۽ تون اها ٻجوڙي آهين. ڪنجي تو وٽ آهي. لڳائين نه لڳائين، اختيار تنهنجو آهي. جن کي اِنهيءَ اختيار جي ڄاڻ آهي تن لاءِ سامي چوي ٿو:-

گهڙي لڌائون گهر مون، اُنيئي آتم گيان.

آتم گيان معنيٰ پنهنجي سرنامي جي ڄاڻ پهچاڻ ته مان ڪير ۽ ڪٿي جو رهواسي آهيان؟ مان اِسم آهيان، اِسم ذات، گڻن جي ڪاڻ، شڪتي آهيان. پنهنجي مرضيءَ صورت اختيار ڪري سگهندو آهيان.

سهڻي جيان سج چڙهي، مري مشاهدو ماڻ. ٻڪي ڪ ڪڇي ڏ لي، سوڌو پيار جو آهي.

ٻـر شڪايت آهي ساميءَ جـي تـہ وڻجارو ٻنهي جهانن کان پار وڃائي ويٺو آهي. نہ تہ ٻہ گدرا هٿ ڪرڻ سياڻپ نہ آهي، پر هڪ ٻہ گدرو هٿ ڪرڻ نٿو چاهي. پنهنجو هٿ کولي نٿو. ٻئي جي هٿ تان اکـ، هٽائي نـٿو. تنهن ليلان، چنيسر وڃايو هوءَ سنواريل سيج بگاڙي هئي. تنهن ڳالهہ ساميءَ ارمان آهي. مايا نانگڻيءَ اشارو ڪري چيو تہ:-

ڏنا ٻڌا ڪين ڪي، سي وهڻ پيئي وهائي
وجهي جار پـرم جو، پـلا پـي ٿـي پلائـي
پنهنجا ڪيو ڪائي، ڪنهنجي چلي ڪانہ ڪا.

”پنهنجا ڪيو ڪائي،“ چا تہ گفتو آهي! سيٺ ٻـت ڏ ياريءَ رات پوجن ڪري سيج پلنگ سينگاري ستو. رسوئي گهر ۾ ديڳڙن مان ڪٺن ٻلن ٻہ ڪائي رڃ ڪيو تہ ٻہ مال ٻڇيو پيو هو. تنهن سيٺ کي لڪشمي ماتا درشن ڏنو. ڏاڍي مٺڙي آواز ٻڇيو، ”ابا ڪجهہ ڪپيئي؟“ ”ها ماتا! مون مسڪين تي ديا ڪر.“ ”هان وٺ ابا.“ ٻندو ٻي ايمان ڪڳيون پيو هٿي تہ لڪشمي ماتا ۾ ڪيٽري نہ پنهنجائيءَ جي پاونا آهي. پر پرم جي پولي پلايل

ساردُول

وڏا ڪرم پڇي، ڏسي پريم پرواهه ڪسي
ٻڌي ڳاج ساردُول جي، جيئن مرگهن جوءِ لڇي
ٽيڙا چور لڇي، سامي راج دربار ۾.

حقيقت يا ڪ حڪايت! ڪمي ڪنهن پرڪار ڪانهي. پوءِ ٻه شڪايت! سو ڇو؟ هيءُ معاملو آهي جنهن چڪر سنسار جو سلسلو هلي رهيو آهي، پر لڳ ٽڏهن ٿيندي جڏهن اِها اُلجهڻ ساجهي. پر ته اِنهيءَ ڳنڍ پيچ ڪلي نه پرلڳ ٿئي پر ٿئي ٻه ڇو؟ قدرت آهي سا سدائين قائم آهي پر آهي عجب رنگ اِسرار، جو سدائين رازئي رهندو.

حقيقت هيءَ آهي ته جيڪي ڪي ٻه، قدرت ۾ ڏسين ٿو سو تنهنجي قدبت جو مقدار آهي. حالانڪ تون قادر نه آهين. تنهنجو سرير تنهنجو ساز آهي. وڄندو تنهن سر جنهن رمز تون تند ڇوريندين. ڪنهن جي ڪاڻ ڪڍڻي نه آهي.

حڪايت آهي ته تون پاڪ ذات جو پاڪ جزو آهين. يعني اَنوٽ انگ. چاهين ته سڀئي جيان پاڻ پنهون سمجهي، پاڻ پرچي پاڻ سان، هن پار ويهه، يا

کان تون پاسو ڪري هل. اِهي ڪُن آهن، سي توکي پاتال پسائيندا ۽ سو اهڙو پاتال آهي جو اُن کي ترو ئي ڪونهي. چڪڻ آهي، جهٽ ڪري وٺندءِ. سُک، سمهڻ نه ڏيندءِ. مايو ته ملڻ جي ماڳ، جو اُتيئي سو پڻ کوهي وهنديُن. اگر لڳر ويندءِ. سي چور ڪرم اُتيئي. تون ڪو اهڙو ڀلا ڪرم ڪر، جو اِهي چور لڳي تين ۽ سو ڪرم آهي ساردُول لي ڏونڪو هڻڻ.

سامي چترڪار آهي ۽ تنهن ڪلا پنهنجو مت پاڻ آهي. جيون سڪو آهي. سڪي پاسا ٻ. هڪ پاسي چاپ لڳل آهي شڪار گاهه جي ته ٻئي پاسي راڄ دربار. شير شيطان جو شڪار ڪرڻو آهي. شير پنهنجيءَ غفا ۾ ويٺو آهي. ٻاهر نڪري ته شڪار ڏئي. من غفا آهي. شير جو شڪار ڪري، زنجيرن ۾ جڪڙي، جرابدار ملزم جي حالت ۾، هن کي راڄ دربار ڏرمراءِ جي ۾ حاضر ڪرڻو آهي. هيءَ جيون جو سڪو ۽ اُن جو سار آهي.

شڪاري شڪار لي هلندا آهن ته پاڻ سان ٻياپي کڻندا آهن، جي ساردُول وجائيندا آهن. هيءَ نغارو آهي. ڏونڪو لڳو آواز ٿيو. اُن کي ساردُول جي ڳاڄ چوندا آهن، سا جڏهن مرون پنهنجن ٻرن ۾ ٻڌندا آهن ته ائين سمجهندا آهن ته هاڻ اُت سندن

ٿو ڄاڻي ته مايا درخت جي ڇايا ۽ گهر جو ٻاڻي آهي. دولت معنيٰ دو وقت ۽ ٻه لٺون. اچڻ وقت اڳيان لت هڻي ته سينو سيٽي هلي ۽ وڃڻ وقت پٺيان لت هڻي ته ڳڪ ڪڍي ڇڏي ڄڻڪ ڪٻو ٿي وڃايل مايا ٿو ڳولهي، جا هاءِ! هٿ اچيس ڪانه ٿي.

هيءَ مرض آهي. "مايا جار" نالو اٿس. طبيب پڇيو مريض کان، "ابا ڪر خبر ڪهڙيءَ ويل ڦاٿين؟" اُتر ۾ مريض آکيو، "سائين پنهنجي شوق. نه ڪنهن ميڙ منٿ ڪئي، نه ڪنهن زور ڪيو." ڇا ته ساميءَ جي رمز آهي گيان ڪٿڻ جي! وري جو نسخو ڏسيو اٿس سو سنڌس ساهتڪ چتر ڪلا جي ڪمال جو بي نظير مثال آهي. نسخو نالي "ساردُول" آهي. سلوڪ اٿس:-

ويڙا ڪرم پيئي، ڏسي پريم پرواه کي
ٻڌي ڳاچ ساردُول جي، جيئن مرگهن جوءِ لڄي
ٿيڙا چور لڄي، سامي راج دربار ۾.

'پرش پرڪرتي' هيءَ جيو مائر جي ڪهاڻي آهي سا سونهائي تڏهن جڏهن وچ پريم جو واه وهي. پر ياد رهي ته پريم جو وهڪرو پرش ڏي ۽ نه ڪ پرڪرتيءَ طرف وهي. اُتي ته جار وڃائي پيئي آهي ته پوءِ جي ڪرم لوڪي اِنهيءَ مايا جار ۾ ڦاسائين ٿا

سهاڳڻ

جالي جام تماچي، ٽالي ٽوُري نار.

هيءَ ڪبير ٿو ٻولي! هي ڪنهن جا ٻول آهن! سامي ويدوادي يا شاهه تصوف گيانيءَ جا؟ چيائين- هيءَ گيان جي وادي آهي. ڪبير ٻه گهمي ڏسي؛ ڪبير ٻه واڪ ٻولي ۽ ٻڌي سگهي ٿو. ”دل جو مندر ڪولي، ڏس ته ڪبير ٿو اندر ٻولي.“ دل اُها وادي آهي، ماٿري آهي. دل سڀ ڪنهن کي آهي. اِنهيءَ ماٿريءَ گهمي ڏس. اِنهيءَ ٻڌ ۽ پير پائي ڏس ته ٽوڪي ديرو ملندو دوست جو. ”ڏي ٽٻي لهه ٽول“ هيءَ ڏس آهي.

هيءَ فيلسوفي آهي سنڌي اَدب جو نشان. بنياد آهن سنڌي لوڪ ڪهاڻيون. سنڌي اَديب سنڌي لوڪ ڪهاڻين کان پاڻ بچائي نٿو سگهي. تنهن ۾ شاهه ته ملوُڪ آهي، جنهن سنڌي لوڪ ڪهاڻين کي آتمڪ رنگ ۾ رڱي ڇڏيو آهي. پر ساميءَ به اِنهي ڏس ۾ پاڻ جڻن جو لڳن ماهيو آهي.

ورچي منڊ ۾ ويهه، ڪاهه ته ڪيچين کي ماڃين.
ويهه م منڊ! پنهور ۾، پٺيءَ ڪيچين ڪاهه.

رهڻ خطري کان خالي نه آهي. تڏهن ٻر ڇڏي ونئي پڄندا آهن. پڇڻ کهڙو هو؟ اِها ته ٽل هئي ڪين شڪار ڪرڻ جي. جوءِ ڇڏيائون، جان وڃايائون. جهٽڪ جهانڪو ٿي ويا. ٻوءِ رسوئي گهر ۾ ديڳڙي ۾ پچي، ساڳ، ڪري کائي خوش ٿي ويٺا. سو سڪي جو ٻيو طرف. مطلب سچي جيون ڪلا سمپورن.

ساردول وڳو. مروُن پڳو. شڪار ٿيو. ٻر آواز جا ٻول کهڙا، جو من ننگي ٻڌي ۽ ٽڏو ٿئي. چيائين سو 'پريم پرواه' جو ڏونڪو يعني سڀ جز پلو، تنهن ۾ تنهنجو ٻلو. هن نيت، جو ڪم ڪري، تنهن جا ڪرم سڀ پڳا. اِڇا رهت ڪرم چوراسيءَ جي چڪر ۾ نه وجهندو آهي. هيءُ وشو پريميءَ جو گڻ آهي، جنهن و ياکيان هيءُ سلوڪ آهي:-

جهيڻ ٻليو ٻارڻ، ملي ساڌ سنگت سان
سو سامي رکي ڪين ڪي، وير ٻاغ ڪنهن ساڻ
سڀ جو گهري ڪلياڻ، پريتم جاڳي پنهنجو.

هيءُ شاه جو صوفي آهي، جو ويرين جو به واهرو ٿيندو آهي.

عاشق جو اَحوال ڪندي، ساميءَ سورٺ راءِ ڏياچ جي ڪهاڻيءَ اِشارو ڪيو آهي.

عاشق جي آهين، تہ صرفو ڇڏ سر يـر جو
ڏيئي سر سائينءَ اڳيان، ڀير اڳي پـائين.
لڏن لنڊو لـنڊن لائين، سامي سپرين سان.

سامي شاهہ جو ٻيجل آهي. ٻيجل بہ راءِ کي عاشق جو پاڻ اِنهيءَ سر پڙهايو تہ-

سٽ ڏيئي شهباز تي تہ، ٽوڪ پرائين.

تڏهن شاهہ جو عاشق راءِ ٿو سڏ اونائي تہ-

سر تہ آهي سٽ ۾، پر ٻيو ڪو مڱڻ دان

'صرفي' جو سوال ڪونهي. ٻيو بہ جي ڪجهہ گهرين تہ اُهو پڻ ڏيان ۽. سر جي تہ توسان شرط لڳل هئي. سو تہ اُنجي پُورتيءَ ٿو ڏيانءِ. مهرباني ڪونہ ٿو ڪريان. تنهنجيءَ تند مونکي مستانو ڪيو آهي، سو بہ اينتري حد جو:-

مٿو مُور نہ پاڙيان، تنهنجيءَ تند تنوار.

شاهہ چويٿو "ٽوڪ پرائين." جنهن لاءِ سامي چويٿو "ڀير اڳي پائين" يعني منزل تي پهچن، سي اُهي جي سر جو سانگو نہ ڪن.

پر اوري جام تماچيءَ جي ڪهاڻيءَ، ساميءَ

ڪهاڻي سسئيءَ پنهونءَ جي آهي. واڪ ساميءَ ۽ شاهه جو آهي.

ڏور ڀنڀورن جو آتي ڏيهه، ويڻان تي وارِ وري.

سسئيءَ کي سجاڳ، ڪندي هيءَ سامي ٿو چوي ۽ تنهن برابر شاهه ٿو چوي:-

ڪر ڪو واڪو وس، پير پنهونءَ جو پس.

هيءَ سنڌي لوڪ ڪهاڻي آهي. طالب جي دين ڌرم جو سوال ڪونهي. طلب يعني نسخو سائيءَ چاپ آهي ته جن پڇيو تن پاتو. سچو سلوڪ آهي:-

ورچي منڊ م ويهه، ڪاهه ته ڪيچين کي ملين.
ساجهريءَ سامي چوي، پڪي پنهل جي پيهه.
ڏور ڀنڀورن جو اُتي ڏيهه، ويڻلن تي واري وري.

ڏاڍيءَ رمز نراليءَ ساميءَ عاشق ۽ سڌڙي جو به احوال ڪري ڇڏيو. عاشق، جو ساجهري اُٿي ڏوري يعني پنهل جي پڪي جي پڇا ڳاڇا ڪري.

سڌڙيو:سو جو تـڌ و مانجهاندو ڪيو ويـنو هجي. تجنيس حرفيءَ فن جو ساميءَ کي شوق آهي. هر هڪ مصرع تنهن فن جي ساک، آهي. نوان جڙ به ٿو ڪم م آڻي. رواجي طرح 'چرٻي چڙهي' چوندا آهيون. پر ساميءَ "وارِ وري" حرف ڪم م آندا آهن.

ڀڄڪو ٿيو، سي اُصلي خاندان جـون هيون. ڄام جو لاڙو لٿين نوڀاي نار ڏانهن. تہ رنڍٽي رولو تہ پوندو ني. هن حال جو اَحوال ڪندي سامي چويٿو:-

سڀ ڪا چڪي چڪ، تہ آنءُ سهاڳڻ شاهه جي.

جڻن شاهه چوي:-

سميون ڪري سينگار، راءِ رنجهائڻ آئيون

نار جو رينگت بند ڪرائڻ ني ڏاهپ آهي. ٽڏهن حاڪم هڪ ڏينهن مقرر ڪيو تہ سڀ هار سينگار ڪري وهن. جيڪا سرس ثابت ٿي، ٽنهن کي ساڻ ڪري گهمائڻ وني ويندس. سڀ ڏکجي وينيون، سواءِ هڪ نوريءَ جي، جا اُنهيءَ اباڻي لباس ۾ رهي ۽ جڏهن حاڪم آيو تہ، نذرانو ڇا پيش ڪيائين؟ نياز پيريا نيڻ ۽ اباڻا پيڻ ۽ پابوڙا. هڙ حاصل ڇا ٿيو؟ شاهه چوي ٿو:-

راڻن ملان رات، ماڻڪ مي پرايو.

'مي' معنيٰ مهاڻيءَ، ٻين سيني راڻين جي 'ملان' معنيٰ وچهان ماڻڪ لال جواهر حاڪم لي جيت پاتي. چو جو:-

مهاڻيءَ جي من ۾، نہ گيرب نہ گاءِ.

ڪنهن حد تائين وڌ يڪ شوق سان ڪنديون آهي. جا شاھ جي ’نوري‘، سا ساميءَ جي ’سهاڳڻ‘. چوي ٿو:-

سهاڳڻ سائي، جنهن کي پر پر چي پنهنجو ڪيو.
بنا هار سينگار جي، خصم کي ڀائي.

هيءُ سلوڪ نوري جام تماچيءَ جي ڪهاڻيءَ لي بدل آهي. هيءُ پرڪـــ، جي وقت جو بيان آهي. نوري مهاڻي برادريءَ جي نينگر. ڪينجهر ڍنڍ جا رهواسي مهاڻا. حڪومت جام تماچي حاڪم جي. ٺٽو نگر ڪراچيءَ جي ويجهو سنڌ جي حڪومت جو احوال. حاڪم ڍنڍ تي ٻيڙيءَ چڙهي سير شغل ڪرڻ نڪتو هو. مهاڻن جي بستيءَ ۾ نوريءَ نظر جهڻي ورتس. حاڪم حلال ٿي ويو. پاڻ بدي اچي گهر نڪتو. مهاڻي راڻي بڻي. سامي چوي ٿو:-

رب ٿيو راضي، ڏڌهن سالڪ جو سنگ ٿيو.
ڪامل جي ڪرم سان، ٿي آنڪ ڪان آجي
ڪنهن جي رهي ڪانه ڪا، منت موتا جي
نوري نواجي، جام سمي جاڻي ڪري.

مجازي ڪهاڻيءَ تي هيءُ روحاني رنگ ٿو چڙهي ته ”نيچ مان اوچ ڪري ميرا گوبند.“ جڏهن ڪرم ڪلي، رب راضي ٿئي ته پوءِ ڪنهن جي ڪاڻ نه رهي. پر مجازيءَ ٽل ڪهاڻي آهي ته بين راڻين کي ساڙ و

"جاڳي ڪري" معنيٰ تہ پوري پوري پرکـــ، وٺي، ڄام تماچيءَ نوريءَ تي نوازش ڪئي. هاڻ ٻن جي وچ ’اَنڪ‘ نہ رهي. نوري ليلان جو ضد آهي. ليلان ۽ چنيسر جي وچ ۾ ’اَنڪ‘ هئي هار سينگار جي، جو ديھہ اَيمان ۽ مايا جو موھہ هو. حليميءَ جو ڳڻ نہ ۾ هار جو هٿ هو. ماڙيءَ ليلان بہ چڙهي ويٺي هئي، ٻر تہ ڏيئو ٻجهائي اَندر جو، اونده ڪري ويٺي هئي. پر نوريءَ جي باري ۾ سامي چوي ٿو:-

ماڙيءَ کي در چار، ڇئني ٻري مشعالڙو
جالي ڄام تماچي، ٽالي نُوري نار
مايا گهوٽ ڪنوار، تڏي سر ۾ ٿيو سوجهرو.

هيءُ نُورمحل جي ماڙيءَ جو چوٿون منار آهي. ۽ "حليميءَ جي هار" مِن کي اَمن ڪري ڇڏيو آهي. تـڏهن يڪ ٽنهي چار منار محل محڪم بيٺو آهي. گهوٽ ڪنوار مليا، ڀيد اَڀيد جو پاڙ نہ رهيو ۽ جڳت ۽ جڳديش ’هيڪڙائي هڪ‘ ٿيا.

'نہ گيرب نہ گاءِ!' نہ ڇا؟ سامي چوڻو 'حاڪميءَ جو هار'. چوي ٿو:-

سهسين ڪن سينگار، پر سهاڳڻ ڪا هڪڙي.
پاتو جنهن پرتيت سان، حاڪميءَ جو هار

يعني هن پرڪ جي ڏينهن ڪل راڻين جي وچ ۾
ممت مٽائي من جي، ڪا ورلي هاي هڪ.

ءِ سا هڪ هئي نوري. ممت مٽائي من جي، حاڪميءَ جو هار، نہ گيرب نہ گاءِ، ڳالھہ مڙيئي ساڳي. سامي ءِ شاھ ٻيلھہ ٻيا هلن ءِ اُن هڪ جي باري ۾ سامي وڌيڪ ڇا ٿو چوي:-

جنهن ڇڙهي سڪپت ڏي، سامي لاٿي سڪ
جنهن برابر شاھ چيو آهي:-

نوري نيئي گاڏيءَ چاڙهي گندري.
تہ سڪپت سيج تي گاڏي. تڏهن شاھہ چوڻو-

حاڪم "حجت ڀڳي راڻين" جي. جنهن برابر سامي چوي ٿو:-

ٻيون سڀ چڙن چڪ سمجهہ ورائي سڪيون.
شاھہ چوي ٿو "نوري نيئي." جنهن برابر سامي چوي ٿو-

نوري نواجي، جام سمي جاڻي ڪري.

أصل جي ڄاڻ ڪانهي ۽ نقل تي غرور! أصلي چورن جو ٻاٽائيدار، من، نه ڏيرو ڏمن ڄمائي تن مندر ۾ ويٺو آهي، تنهنجي سڌ سماچار رکي نٿو. اَڄايو پيو ٿو ليکو ڪٿي. اُرمان ڪائي ٿو سامي چوي :-

ورلو ڪو ڪري، ڏيا پنهنجي پاڻ تي
ڏيکيا ڏات گرن جي، هرڏي منجهه ڌري
ممت مٽائي من جي، سامي اُجر جري
پلڪ نه ٽٽي پري، ستهه سڌ سروپ جي.

ڇا نه چترائي رکي ڇت ۾ ٿو سامي ڪٿا ڪٿي! "ڪري ڏيا پنهنجي پاڻ تي!" ڇا مطلب؟ جڏڪ سامي ۽ ڪي ڪا غرض پئي آهي.

ويٺي سا نه ويٺي، باقي رهون رهت سان
سامي سمرين ڪي، اَندر پس پيهي.

هي ۽ ماڻڪا ڏيهي، مٽان موٽي ماڻي ڪين ڪي. ٻولي سادي. ٻار ٻه سمجهي ته سامي ڇا ٿو چوڻ چاهي. ممت من جي چور آهي جا تنهنجو اَندر او نڌاهون ڪري ويٺي آهي ۽ ٻاهران ٿون مٿهن مکي پيو هلين. اِها ممت مٽاءِ ۽ پوءِ اَندر پس پيهي نه سڌ پوئي ستهه سروپ جي. اَکر شيرين زبان جي ساکـــ پرين ٽا ۽ ٻار انين ٿو سمجهي ته سامي ڪيس

سچو سپاهي

سوئي سپاهي، جو ماري مَنُ مواس کي
جوڌا پنج جيتي ڪري، گهوڙي جا ڳاهي
چڙهي ٽِئي چوُڏول ۾، رام نگر راهي
ڏهه ڏس ڏهائي، ڦيري ڦرني فوج ري

نڪو نقطو عشق جو، نڪو نانا جو نقطو. هيءُ ساڌارڻ گيان آهي. ڪا روحاني راز اُڏام ڪانهي. جيڪي ڏسجي ٿو، تنهنجو ئي بيان آهي. مَن مواس ۽ منش جي وچ، ڇڪ تاڻ نوڙ راند آهي. چتر ڪلا جو شوق اٿس. سو چتر چٽي ٿو گيان ڪٿي، جڏهن سمجهڻ ۾ ٻه سهوليت ٿئي ۽ وار تا خشڪ ٻه نه لڳي. ساڌارڻ جيو کي اِها ڄاڻ آهي ته پنج وڪار ڇا ٿيندا آهن، ۽ اِنهن وڪارن تي قابوُ پائڻ ئي جيون ڪلا جو سقل اَسقل اَندازو آهي. هيءَ ڏيهه اَيمان جي تصوير کينچي اَٿائين جا ساميءَ جي هجو ڳوُ ڪلا جي ساک پري ٿي. منش چڙ! منش سپاهي! سپاهي مڇ کي تيل مکي، ڪلهي بندوق رکيو، اَڄ وڃ پيو ڪري نه مان ڀهري خبردار آهيان. مجال آهي جو چور هتان پڇي ڇٽي. تڏهن ساميءَ کي هسي آئي.

ٿو. چوي ٿو:-

ڏيئي لت نه لوڙهه، مانڪ ديهه اصول کي
جنهن کي چاهين ديوتا، نت نيتس ڪروڙ
سامي ست سنگ ڪري دل سان من جون واڳون موڙ
جاڳي بندن ڇوڙ، پنهنجي هٿين پاڻهين.

”واڳون موڙ“ جو اشارو جانور ڏانهن آهي جو سواريءَ جي ڪم ايندو آهي ۽ صلاح ڏئي ٿو سوار کي. من کي گهوڙو چيو اٿائين. نه هيءَ تصوير ڪيتري ٿو گهوڙي سوار سپاهيءَ جي، نه واڳ سنڀال. مثال مست گهوڙو ڦيري نه هٽيئي پٺت ۾ ۽ تون انهيءَ غرور رهين نه تون گهوڙي تي سوار آهين. ياد رک ته اهو گهوڙو ڪنهن مطلب سان ماٺ ۾ آهي. انهيءَ موقعي جي انتظار ۾ آهي ته تون غفلت ڪرين ۽ هو اُنجو فائدو وٺي. تنهن ڪري جاڳندو رهه ۽ هن مانڪ ديهه اصول جو قدر ڪر.

جيڪو هوشيار رهيو، تنهن جي تصوير چٽي ٿو ته هو چوڏول ۾ چڙهي رام نگر راهي ٿيو. گهوڙو سنڀڻ واٺ آيو ۽ چال جي چلولائيءَ کان باز آيو تڏهن سوار ٿيو سچو سپاهي نه ته 'اروٺ' اٺچار ۽ اڃا ديهه جو غلام.

لاڳ ڪونه مان لولي ڏيو پيو سڄ جي پرورڻ ڏيئي، ستي پياري.

انگلستان جي مشهور هجو گو ڪلاڪارن مان شريمان سفت هڪ ناميارو ڪلاڪار هو. "گليورس ٽريولس" گليور جو سفر نامو سندس مشهور ڪتاب آهي. ديهه ايمان جو هڪ بي نظير پاٺ آهي. ڇهه فٽو لنبو جوان سمهيو پيو آهي. ٻه ٽي انچ قدوارا جيئاميٽرا انسان، سندس مونڇن سرير سان حرڪت پيا ڪن. هيءُ جوان ننڊ ۾ آهي. ننڊ ڦٽيس ڪانه ٿي. مڇر جي چرپر کان جو خارش ٿيندي آهي، تنهن احساس هوءَ ٻارڪي ٿڏڙا ڪيدي، کونگهرا پيو هڻي. آخر جڏهن اٿيو ته ڪن ڪي ڪٽي ۽ گيدي ۾ وڌائين. هلڻ لڳو. پر اُلي اچي ٻهتو جت سٺ فٽا آدمي هئا. تڏهن هڪ ڇوڪريءَ کيس ڪٽي هڪ پڃري ۾ بند ڪيو جئن طوطي کي بند ڪبو آهي. اچي مارڪيٽ ۾ رکيائينس. ٽڪيٽ لڳي ويئي. ماڻهن تماشو ڏٺو، ڇوڪريءَ پئسا ڪمايا. سڪيا ٻارڻ کان پاڻهين پڌري آهي. پر جيڪي روحاني رازدان هوندا آهن. سي درد سان گڏ دوا به ڏسيندا آهن تڏهن سامي انهيءَ ديهه ايماني سپاهيءَ جي حوالي ۾ گهوڙي جي تشبيه جو وستار ڪري اُگٽي وڌي

عشق جو نقطو

عشق جو نقطو، سمجهو جنهن سامي ڇٽي
ڄڻندي تنهن جهان مون، ليکو ڪيو چڪتو
ڪري من مڪتو، سمهيو سڪپت سيج تي.

جيڪڏهن ساميءَ جي سلوڪن جو سرشتو 'سرن' جي حساب ٻيهارجي ته هيءَ ساميءَ جو سر 'عشق' آهي، جنهن جي برابر آهي شاهه جو سر "سورٺ". عشق مڪتيءَ جو ساڌن آهي ۽ ساڳي عقيده شاهه جي سر سورٺ ۾ شاهه جي آيت آهي :-

راز ڪيائين راءِ سين، ڪنهن موچاري مهل
"أنا أحمد بلا ميم" سين هنئي سائـــل.
ڪنهن ڪنهن ٻئي ڪل، ته هردوئي هيڪ ٿيا.

جت سامي چوي "سمجهو جنهن" اُت شاهه چوي "ڪنهن ڪنهن" ٻئي ڪل. چاجي؟ ته "هردوئي هيڪ ٿيا." ڪير "هيڪ ٿيا؟" چيائين :-

راجا راڳائي، هردوئي هيڪ ٿيا.

مطلب ته راءِ ۽ ٻيجل هڪ ٿيا معنيٰ ته جيڪي ٻيجل چيو سو راجا سمجهو ۽ ٻيجل ڇا چيو؟ چيائين ته ميم بن أحمد پڙهه. أحمد نالو آهي ماڻهوءَ جو. تنهن مان

'رام نگر' جو اِشارو ڪنهن مڪتي ڌام سان نہ آهي، جو هن پار آهي، نہ حوالي جا لفظ آهن 'دهہ دس' معنيٰ ڏهہ طرف، جنهن جو مطلب هيءُ جهان آهي. معنيٰ تہ تو جي من کي ماريو آهي يعني اِهي پنج وڪار هن کي گاهہ ڪون ٿا پهچائين تہ پوءِ تو پرم پولي ڦرلي ڪان مڪتي پاتي آهي. ڦرلو من جو ڌرم آهي، تنهن ڪان تو هن کي موڙي ڇڏيو آهي. هاڻي تون ٻي اونو هن سنسار ۾ 'ورچ'. سپنيو واپاري پڌو اَٽئون. هوُ آنند جي سيج ماڻيندو آهي. هن پاڻ پليو آهي. خود تي پهري خبردار آهي، يعني سچو سپاهي آهي.

'عبد' معنيٰ گولو غلام. ٻون حق جو عبد نه آهين يعني عبدالله نه آهين پر خود 'حق' آهين يعني چئه 'أناالحق'، يعني أحمد نه پر أحد-

سچل جي وائي سامي به چوي ٿو:-

مورک سڀ منجهي، پيا ويدن جي واچ ۾
سامي لک سروپ جي، ڪنهن سڃاتي سمجهي
جنهن کي ڏني ڪنجي، ستگر عين عشق جي.

أحمد سروپ نه آهي. سروپ أحد آهي. عبدالحق سروپ نه آهي. سروپ أناالحق آهي. اِها ستگر جي سکيا آهي جنهن پاڻ جو سرو آهي "عين عشق جي" يعني أصلي عشق جو نقطو يا نڪتو، جو ويدن پڙهڻ سان حاصل ڪونه ٿو ٿئي. اِها مورکن جي وندر آهي. مورک جو ضد گرمک. ته گرمک اُهو جنهن کي سروپ جي لک پئي. يعني جنهن پاڻ سڃاتو. هيءُ گرمک جنهن صوفياني ڪلام سامي عاشق چوي ٿو تنهنجو گڻ آهي. هن بيد جي صفائي ڏيندي سامي چوي ٿو:-

گرمک ليکي کي چڙهي، پير اڳي پائين
سامي لنؤ لائين، وڃي أنڀيءَ جي آڪاس ۾.

'لنؤ' معنيٰ عشق ۽ گرمک معنيٰ عاشق. آڪاس

'ميم' ڪڍي ڇڏ ته رهيو اَحد، جنهن کي حد نه هجي. ٻيڄل ڇيو راءِ کي ته ڇئہ ته "مان اَحد آهيان." اَحد خدا ڏي اِشارو آهي. معنيٰ ته 'مان خدا آهيان' مطلب ته خود ۽ خدا جي وچ ۾ ڪوئي فرق ڪونهي. هيءُ عشق جو نشو آهي.

منصور حلاج تي عشق سوار هو. تڏهن 'اَناالحق' جو هن نعرو هنيون هو. يعني 'مان حق آهيان.' مطلب 'ٻيو' نه آهيان. سامي ۽ جي حساب ڇئبو ته منصور "ليکو ڪيو ڇڪتو." ليکو ٻن جي وچ ۾ ٿيندو آهي. ٻه رهيائي نه، ته ليکو ڇڪتو سمجهڻ گهرجي. يعني نه رهيو لهڻيدار ۽ نه رهيو قرضدار. ته باقي حالت ڇاجي رهي؟ ڇيائين مڪتي ۽ جي. من مڪتو ٿيو. قرنن کان مڪت ٿيو. قرنو هو ته مان اَحمد آهيان. هاڻ جاڻ ٿيس ته اِهو نالو اَحمد ته سنساري وهنوار جي سهوليت، اُنس رکيو ويو آهي. سنساري وهنوار شريعت آهي. پر حقيقت آهي ته مان اَحد آهيان. تڏهن 'اناالحق' جو نعرو مڪتي ۽ جو مارڪ ٿيو. سچل کي سندس مرشد هادي ۽ به اِهائي راه ڏسي هئي. چوي ٿو:-

عاشق اَناالحق، آکيو پيو آکيج
هادي عبدالحق، حرف هدايت هي ڇيو.

نٿو ڪري. چوين ٿو ته هن سرير جي ذريعي مون دوست جو ديدار ڪيو آهي سو سرير ڇڏي ۽ بهشت ڏي هلڻ، سو ڪفر آهي. صوفين جي خيال جي اڏام جي به ڪا حد ناهي.

هيءَ درويش جي جيون ڪلا آهي. هنن ڪي 'سڪ سل' ڪيا آهن سي ٻيا سواد ڇا ڄاڻن ۽ آهڙن لاءِ سامي چوي ٿو ته ٿن "پاڻ ڏنائون پاڻم نرڪي لماڻن". هيءَ ڪو خرديءَ جو واڪ نه آهي. پر سڄ جي پروڙ آهي ته هوُ خود جوتي سروپ جو جمال آهن، يعني ديد به پاڻ ته ديدار به پاڻ ۽ جي هوُ اناالحق چون ٿا ته اِهو 'بي حد واڪ' سندن سچاءُ آهي، ايمان نه. اِها سندن ڪمائي آهي، ڪچائي نه.

معنيٰ پولار. عاشق اُت رهن ٿا. هيءَ خيال جي اُڏام آهي. مطلب ته عاشق سنسار جي رات ڏن جي ليکي کان ٻاهر آهي. هوُ اُتي رهي ٿو جت نه رات آهي نه ڏينهن آهي. معنيٰ عاشق پنهنجي مستيءَ ۾ رهي ٿو.

اِها مستي 'لاطمع' جو نشو آهي. عاشق کي 'نيهي نر' سڏي سامي چوي ٿو:-

نيهي نر نهڪام، ڪوڙين ۾ ڪو هڪڙو
ڪٽي جنهن گرگيات سان، طمع سڀ تمام
اندر ٻاهر نپ جان، ڏسي رمتا رام
سرڳ ـــ جهڙو ڏام، سامي ڄاڻي سپنو.

سا هٽي سهڻي ۽ سٽيءَ شاه جي، جن موُت جي ملائڪن کي چيو:-

ڏي طهوُرا تن کي، جي سڪن لاءِ شراب.

'طهوُرا' بهشت جو شراب. عاشق کي تنهن لاءِ ڪاڻ ڪا نهي. عشق سوُدو نه آهي.

ويهين صديءَ جو صوفي سائين ٽيرٿداس گياني اُها وڪ اڳتي ٿو وڌائي. هڪ فقير کي موُت جي بستري تي ڏسندي پنهنجن ساٿين کي چوي ٿو ته هيءُ فقير موُت جي ملائڪن کي هيءُ سرير ڇڏڻ کان اِنڪار ڪري وينو آهي ۽ بهشت جي آڇ قبوُل

لڳائي ويا آهن. عين اکر، الف ب جو آهي. غين ۾ اهڙو ئي اکر آهي. نون (ن) نقطو ۽ انهيءَ شمار آهي. پر ڪٿا جا ڪٿي ويئي آهي سا انهيءَ الف بي واري ياشا کان ٻاهر جي آهي. عين صورت اصلي عشق جي، تنهن ۾ غين وڌو ويو غير جو. يعني دوئيءَ جو دليل. هاڻ اهو نقطو ميسار، ته نون عين جي عين ٿين. يعني عليل دل غير يعني ويڙهاڪ واري سڌر جي خليل دل خدا جي دوست واري ٿئي. خدا عين عشق جي صورت آهي جنهن بيدل فقير چوي ته "عشق جو جامو" پهري، خدا عرش

تان لهي هيٺ فرش تي آيو آهي. خدا وحدت آهي. فرش تي آيو آهي. فرش تي آيو ته وحدت وڃي ڪثرت ٿي. يعني وحدت ڪثرت ڪل جي ڪهاڻي آهي. آدم جي اوتان جي ڪٿا سامي ڪٿان چاهي ٿو ۽ سرو آهي، "نانا جو نقطو" ۽ مقصد آهي ته واپس ڪثرت وحدت ڪل تي وڃي.

هاڻ نانا اکر جي بناوت مان جي نقطو 'ن' ڪڍي ڇڏبو ته باقي صورت رهندي (ا) الف جي.

يعني اکر الف پڙهي پختو ٿي. الف اکر سان الله اڪبر آهي. تنهن سيد عبدالڪريم چيو آهي:-

نانا جو نقطو

ڀڙهي ٽٽي ڀڃتو، ڪوگر مڪ اُڪر ڀريم جو
ڪڍي ڇڏي ڪوري ڪري، نانا جو نقطو
ڪري ليڪو سپ سان، ڇت منجهان ڇڪتو
سدائين مڪتو، سامهي رهي سپاءِ ۾.

’نقطو‘ ۽ ’مڪتو‘ ٽنهن جا جوڙ لفظ! نقطو معنيٰ ٻڙي. ’نون‘ وارو نقطو آهي. پر مطلب ته ڪو ڇٽو ڪونه. هي ٻ سامهي سنت سڄان جون شاعري روحاني رمز ڀريون آهن. سمجهو ڪو سمجهي. سو دم مان ڪونه توهان. پر اِئين برابر آهي ته ساهت کيتر ۾ تنقيد نگار هڪ ڳري ٽوپي آهي، جي اَديب جا اَرمان، سي هنجا گمان. جي هن جي ڪن نه جن سي هنجي من. مطلب ته ڪلپنا جي ڇوت ڪلپنا، سا ٽي تنقيد جي کيڏ بازي. ڪٿي ڪوت ڪٿي واڌ، پر ڪمال ڪل رچنا جو آهي.

ٽڏهن مضمون ۾ ڏنل ٻولي ”نانا جو نقطو“ ڪٿا ۾ ڪٿا آهي. ”نقطي“ جو ناز، نظم ۾ خاص طور، گهٽيئي اَديب ڪٿي ويا آهن. يعني اُنجو انداز

صوفياڻي رمز چوڻ ۾ ڪثرت وچي وحدت ۾ واصل ٿي. يعني آلم رام ۽ آدم هڪ ٿي ويا. توڻ اکرڻ کان پوءِ جو الف بچي ٿو، تنهنجو اوچار ’آ‘ آهي سو هڪ آلم جو ۽ ٻيو آدم جو. هڪ ٻئي جي سامهون (آ آ) بيٺا آهن پر فرق ڪونهي. ساميءَ جو سلوڪ آهي:-

محبتي مگن، رهن پنهنجي حال ۾
سامي جاڻن ڪونه ڪو، سڪ بنا ساڌن
ڪيائون: ويساه سان، پرچي من پون
سب انگي سمپن ڏيئي ڏنائون ڏيهه ۾.

هي جن نانا جو نقطو ڪڍي ڇڏيو، تن جا گڻ ٿو ورڻن ڪري. هڪ گڻ ويساه، ٻيو سڪ. اِنهيءَ ٻنهي جي ٻيلهه هو ڏيهه ۾ ڇا ٿا ڏسن؟ سب انگي سمپورن ڏيئو معنيٰ نُور الاهي، جو هر رمز ۽ هر رنگ پري پُورن آهي. مؤمل واري ’چانڊاڻ‘

’نانا‘ جو ضد ’ها ها‘ هيءَ آدم جي کهاڻي آهي جا شاه عمر ماروئي جي سر ۾ ڪٿي ٿو- عرش مٿي الله سان ’ها ها‘ ڪري آيو هو ۽ توڻ منهنجو مالڪ آهين.

اَلست بر بڪم، جڏهن ڪن پيوم

تون ڇئہ الله هيڪڙو، ٻولي ٻي م سک،
سچو اکر من ۾، سوئي لکيو لکہ.

جو سيد جو 'من' سو ساميءَ جو 'چت' جنھن چت ۾ ڏيان الف (ا) تي ڏريو، تنھنجو چت ليکي يعني ڦرڻ کان مڪت. هيءُ الف جي اوم جو ڪمال آهي. ناستڪ ۽ آستڪ ٻئي انهيءَ هڪجي ۾ آهن. نقطو نڪتو نہ آستڪ يعني الف جي اوم ورتائين. سامي اکر الله جي بدران 'اکر برهم' جو تو ڪم ۾ آندي معنيٰ ساڳي آهي. جنھنجو من برهم سان پريل آهي تنھن لاءِ غير ڪوئي ڪونهي. هوُ غين کان ڪم ڪونہ ٿو وٺي پر عين عشق کان. يعني نقط بن غين تو پڙهي جئن نقطہ بن 'نانا' تو پڙهي. جنھن کي غير نہ آهي تنھن کي وير نہ آهي. جنھن کي وير نہ آهي سو سچاو ۾ سيتل آهي. هيءُ الف الفت جو پاٺ آهي، جو سامي سيد جي پيروئيءَ ۾ پڙهائي ٿو.

'نانا' ۾ ٻہ نون ۽ ٻہ الف. نقطو نڪتو تہ ٻہ الف بچيا. هڪ الله جو ٻيو انسان جو. الف الف ۾ فرق ڏسڻ ڪونہ ٿو اچي. يعني الله ۽ انسان گڏجي هڪ ٿي ويا هاي. سامي تنھن حالت کي آتم رام جي جاڳ جو نالو ڏيئي ٿو جو آهي

تنهين ويئر کيوم وچن ويڙهيچن سان

ماروئيءَ جو ملير ٿيو اَصل وطن جو ماروئي پاڻ لئي چاهيو ۽ چيائين ته ڏينهن اَزل جي، منهنجو اِقرار کيل آهي ويڙهيچن سان، تنهنڪري مان اُنهن جي رهنديس. ماروئيءَ عمر جي اکڙين جي ڪوٽ ڪان منهن موڙي ويئي ۽ ڪيت سين ڪي ئي ڏيان ۾ رکيائين. تنهن برابر سامي چوي ٿو:-

جاڳي جاڻ ڪيدي، ڪري هڪ خاوند جو خيال
سدائين نهال، رهي پنهنجي حال ۾.

ماروئي هڪ خاوند جي خيال ۾ ئي مگن رهي. ٻي ڳالهه ئي نه پيئي ٻڌي. شاهه جي "تنهين ويئر کيوم" جي برابر ساميءَ جا اکر آهن "ڪرل ڪن پيوم" يعني آواز ڪن پيوم. ڪهڙو؟ اَزل جي ڏينهن وارو اِقرار - "قالوٗ آبليٰ."

ماروئيءَ جيتيو. عمر هارايو ۽ اَمانت ورڏي واپس ورائي. تڏهن ماروئيءَ کي شاباس ڏيندي چوي ٿو:-

رهين پولي پاءَ تي، سهجي ملين سپرين.

"جاڳي جاڻ ڪدي" چڏڻ آهي "پولي پاءَ"

• قالو اَباڀ ' قاب سين، تنهن لمت چيو ته•

”چا مان توهان جو مالڪ نه آهيان“ تنهن مون قلب سان، دل سان، 'ها ها ' ڪئي هئي• ۽ زمين تي اچي • نانا ' جي ٻولي ۾ ڦٽي ويس. جنهن باري ۾ سامي چوي ٿو:-

حرص هلاڪ ڪيا، ٻيک گرهستي لوڪ سڀ
ٻلي سار سروپ ڪان، سڀني منجهه ٻيا •

'حرص' ۽ ماڻهو سمجهي سگهي ٿو، اِنسان جي ڪمزوري آهي• ۽ سڀ نه اوديا جو اوگڻ آهي• يعني ڏتو ڏوهه آهي. هن باري ۾ سامي چوي ٿو:-

اَڪڙين جو اَستان، جڳت چوي جاڳرتا

يعني هيءُ سنسار، جو اَکين سان ڏسون ٿا، سو اَسار آهي ۽ اَسين چئون ٿا ته نه، هيءُ سنسار جاڳرتا معنيٰ سار آهي. تنهن هوڏيهه، جت اَسين اِقرار ڪري آيا سين، سو ڪوڙ ٿا سمجهون. تنهن نه ويساه گهاتي ٿياسين!

پر ماروئي اچا، اَصل رنگ رنگيل هئي، تنهن عمر جو ڪوٽ معنيٰ هيءُ سنسار ڏسي ۽ حرص هواس جي، ساري سامگري ڏسي چيو:-

پر عمر جو ڇا ٿيو؟ شاهه صاحب تنهن جي پچار نه ڪئي آهي. پر ساميءَ آدم جي کاڌي "دانا جو نقطو" جي حوالي توڙ تائين ڪئي آهي. يعني عمر جي حال جو به احوال ڏنو اٿس.

عمر ماروئيءَ جي قصي ۾، عمر عزازيل سمجهيو ويندو آهي. جڏهن محبوب جو فرمان نه مڃي ڪري، زنداني دوزخ جي سزا ڀڏائي ويئي هئي، تڏهن هن چنولي ڏني هئي خدا کي ته مان تنهنجي بندي کي بي ايمان ڪندس. يعني اِقرار کان گمراهه ڪندس. هوُ منهنجيءَ سيج سمهندو ۽ نه ڪ تنهنجيءَ. ته آدم ۽ حوا جي جيڪا کاڌي آهي ته هنن عدم جي باغ ۾ عالم جي وڻ جو ميوو کاڌو ۽ اِقرار کي قرار ڏيڻ کان منهن موڙي ويا، جا به اَوديا آهي، سا حرڪت عزازيل جي هئي. سامي تيڏانهن اِشارو ڪري چوي ٿو:-

سمجهي پت سامي چئي، تون اَوديا جو انگوُر
ثابت رکج موُر، متان شاهه پڄني ليکڙو.

ماروئيءَ مور ثابت رکيو ۽ شهه ڏيئي شيطان کي واپس وطن وري.

پر ڪيت سين ڪي ڪا بي سهجي. هن رام سيتا

رهڻ. ۽ ڏاڍيءَ ڳوڙهيءَ رمز سامي چوي ٿو تہ اِها
بہ اَوديا آهي. يعني سنسار جي ڄاڻ رکڻ بہ تہ
وديا آهي. سا ڄاڻ نہ رکڻ اِنهيءَ حساب اَوديا
ٿي. پر جو اِنهيءَ حالت رهيٿو تنهن کي جاهل ڪونہ
چئبو آهي پر اَبوجهہ جو ڳڻ آهي ۽ تنهنڪري اُهڙن
سان صاحب راضي رهندو آهي. سامي چوي ٿو:-

عجب اِسرار، آهي شاہ عجيب جو
اَوديا ٿي عاشق ٿيو سامي سنڌ جو بار

تڏهن پڳوان رُوپ ڪيئن سين ماروئيءَ روپ بندي
ٿي راضي ٿيو. ”سنڌ جو بار“ معني پڳوان.
رمز ۾ رمز! پڳوان نہ ڄڻي نہ ڄائي ۽
پوءِ بہ چئون نہ آهي، نہ ٿيو ڪوڙ
ڳالهائڻو. پر ويساہ جو سوال آهي، تنهنڪري روا
آهي. پر ڪوڙ بہ ڪنهن حد تائين روا آهي. پڳوان
جي هستي ۽ وجود مڃي سنڌس ڪا ماءُ مقرر ڪريون
سو ٿيو حد ٽپي وڃڻ. پر ڪجهہ تہ چوڻو آهي. تڏهن
مزاڪ ٿي مزاڪ ۾ ساميءَ چيو ”سنڌ جو بار“ يعني
عورت جاءِ ڄڻي ٿي ڪانہ. ساميءَ جيڪڏهن اِها
ڪٿا ست سنگ ۾ ڪئي هوندي تہ ست سنگين ۾
واهہ جو ٽهڪڙو اچي پيو هوندو.

آواز ٿي، جا ’ها ها‘ جي هونگار هئي. ٻـڌهن ٻـي مصرع ۾ سامي چوي ٿو:-

وينا جي ويساه سان، سي نر ٿيا نرمل.

۽ اڄ عزازيل به نرمل نـر جي شمار اچـي ويـو. هيءَ سنڌي لـوڪ ڪهاڻـيءَ جي اُڏام آهي. جنهن جي ياد ساميءَ ”نـانـا جو نقطو“ جي نظاري ڏازي ڪرائي آهي.

وارو قصو ٿي ڪيو. ماروئيءَ جي پرک، تي ورنائين نه پورو آهي يا نه. سو لوهه جي ٽنبل شيخ کي هٿ لڳائڻو هوس. سا خبر عمر کي پيئي، سو جهٽ ملير ڊوڙيو نه ماروئيءَ جي پرک ۾ شاهدي ڏيان نه هوءَ پورو آهي، هيءَ اصلي سنڌي ڪهاڻي آهي. ۽ ڇا روحاني راز تي سلي نه الله ڏاڍو آهي. جو عزازيل بندي کي بدنام ڪرڻ لاءِ اُتارو هو، سو اَڄ اُنهي بچاءَ ۾ وڪالت ڪري رهيو آهي. پر ڪيئن نه مڃيو. تنهن کي پنهنجو مطلب هو. عزازيل بندي تي عاشق ٿي پيو سو جڏهن ماروئي هٿ وڌائي شيخ ٽنبل ٿي جهلي نه اُمنگ وچان عمر به هٿ وڌايو. ضرب ڪنهن کي ڪانه رسي. تڏهن ڪيئن سڀني پنهي کي ڪٽي پاڪر ۾ ڪيو ۽ ٽيئي پرچي وينا پاڻ ۾. سامهي چوي ٿو:-

سدائين سيٽل، ڇايا ٻوڏ برڄ جي.

هيءُ اهوئي عدم جي باغ جو ٻوڏ برڄ يعني علم جو وڻ آهي جت شيطان جيت پاتي هئي. پر اَڄ عشق جي چوڻ 'نانا جو نقطو' پلجي ويو ۽ سو ٿيو 'سر ۾ سوجهرو' سا تي ٻوڏ برڄ جي سيٽل ڇايا. نانا جو نقطو پاڇي وڃڻ ٿيو وساهه رکڻ اَزل جي

منجهان ڪثرت ڪل ۽ وحدت ۾ واصل يعني هڪ
الف مان ٻ الف ۽ وراڻي ٻن مان هڪ تي وڃڻ.
ڇڏجي ڪٿي له. جتان شروع ڪئيسين اتي ئي پوري
ڪئيسين. جنهن شاه چوي ته جهڙا آياسين تهڙائي
واپس ورياسين.

هن ڳالهه جي راز ۽ رمز سامي چوي ٿو:-

فارسي ۽ هندي ڳالهه چون ٿا هڪ
سمجهي ڪو سامي چوي، ٻيائي ٻنا ٻندي
چڙهي انهيءَ اڄ ٿي، وٺي راه رندي
پائي گيان گندي، سمهين سکپت سيج تي.

سامي چوي ٿو مان و بد وادي آهيان. ويدن جي
واڻي مون سنڌيءَ ۾ سٽائي آهي. سا جهڙڪ تي هندي
گيان گندي ۽ جنهن ڪ 'ه' اکر جو بنياد آهي 'س'
ته هندي گيان گندي ڦري تي سنڌي گيان گندي
جنهن سنڌوءَ ڪناري ويدن جي گيان گندي وڇائي
وڌي هئي. پر سامي چوي ٿو ته جيڪي مان چوان
ٿو تنهنجي تصديق فارسيءَ وارا به ڪن ٿا، جنهن کي
هوُ راه رنديءَ جي اشاري سمجهائين ٿا. يعني ائين
سمجهه ته تصوف ۽ ويدانت مت وچ ڪوئي فرق
ڪونهي. ٻيائيءَ جي ٻندي معنيٰ عين صورت جي
مثان نقطو جا ٿي غيرت جي. اهو نقطو ميسار ته
عين عشق ماڻين. اهو نقطو ڪئين ميسار جي وڃي، تنهن

تصديق

فارسي ۽ هندي، ڳالهہ ڇون ٿا هڪ

ڳالهہ ڇا جي باري ۾ آهي؟ زندگيءَ جو سفر. هيءُ ڪهاڻيءَ جو سمجهہ نہ سرو آهي. ڪهاڻيءَ ڪي شروعات ٿيندي آهي ۽ پڇاڙي بہ ۽ خود ڪهاڻي، هڪ قسم جو هنگامو هل آهي. تڏهن ڪري هنگامو هل ۽ ڇڏي هنگامو هل جڏڪ ڪهاڻيءَ جي شروعات ۽ پڇاڙي ٿي. هيءَ سچل سرمست ۽ سالڪ سمت ساميءَ جا ٻول آهن.

سچل سارو سچ ٿيو، منجهان ڪثرت ڪل
اَلف مان آدم ٿيو، ڪري هنگامو هل
هندو مومن هڪ ٿيو، ٻول نہ ڪنهن ٻل
ٿيو گلابي گل، مر ماريني منصور جان.

هڪ الف (ا) الله واحد جو جنهن مان الف مد آ، آدم ڪثرت ٿيو. هن مقابلي ساميءَ جو سلوڪ آهي:-

عجائب عقل، سالڪ ڏنو سڪ سان
سمجهي روح راضي ٿيو، ڇڏي هنگامو هل
چڙهي نُور محل ۾، ڪيائين حق حاصل
وحدت ۾ واصل، پرچي ٿيو پريم سان.

ٻيرهين صديءَ کان وٺي ڪجهه خلاصي طرح پوڻ شروع ٿي.

عاشق جا ٽوپا آهن ڪي ماٺا ڪي ساٺا معنيٰ ست وارا، واجت وڃائڻ وارا. شاهه عاشق هو، پر ماٺو هو. درياهه جي تصوير ٿو ڪينچي ته: ڪناري بيٺو هوس، ڪنهن اچي پنيان ٽڪو ڏنو. ڏٺو وڃي درياهه ۾ پيس. پنيان نهاريان ته هڪ درويش بيٺو آهي. پر جا حرڪت ڪيائين، تنهن لاءِ ارمان نه هوس ڪونه. هيٺئون مشڪ هئس مٿهن ٿي. پر ڏاڍي ڪشش واري مشڪ هئي. مون ذرا گهور ڪري نهاريو مانس. نه ڪجهه گيان ڪٿيندي چيائين "نه ٽري پار پئو پر 'پلاند' ۽ نه 'پساءُ'. سامي هن درياهه کي پيو ساگر چوي ٿوءِ عشان مرواندي، جو راهه رنديءَ جو شائق هو، سو چوي ٿو:-

چو آبش جمله خون ديدم بترسيدم ازين دريا.

چوي ٿو درياهه ٿي پهتس. ڇا ڏٺم ته سڄو سارو آب معنيٰ پاڻي خون ٿي هو. ڇو؟

هزاران جان مشتاقان در اين دريا نگونسار است.

هيءُ عشق جو درياهه هو. هزارن ۾ عاشقن پنهنجي شوق وچان هت جان گنوائي. عشق راند نه آهي

طريقت ڪو مت پيد ڪو نهي.

هن ڳالهه سمجهڻ لاءِ مان ڪا گيان ڪٿا هت ڪو نه ڪٿيندس. پر ٻن شاعرن جي خيالات جي پيٽ ضرور ڪندس ۽ سي آهن هڪ سامي سالڪ ۽ ٻيو رند فقير حضرت عثمان مروندي، جنهن کي لال شهباز سيوهڻ وارو، سخي شهباز قلندر چئي ڪجهه روحاني رمز روح رهاڻ ڪندا آهيون. حضرت عثمان مروندي سنڌ ۾ ڪڏهن آيو تنهن جي پوري خاطري نٿي ٿي سگهي. پر حق سان وڃي هڪ ٿيو، جنهن کي سامي چوي لنؤ لين ٿيو، سو سنه ١٢٧۴ع ڌيو ٿو وڃي. هي صدي آهي جڏهن اجمير شريف هندستان ۾ خواجه غريب نواز حضرت معين الدين چشتي پڻ آيو هو. سنڌ ۽ هند جي روحاني جهد ۽ جفا جي ڪشمڪش ۾ هنن ٻن هستين جي ڏاڍ جميل آهي. پيٽ ڪانهي. روحاني حوالي ٻئي پنهنجو مٽ پاڻ هئا. پر عثمان حضرت، گبر شاعر هو ۽ سندس خيالات جي بلنديءَ جي ڪا حد ڪانه هئي. هوُ قلندر هو ۽ راه رنديءَ جو پانڌيئڙو هو. ٻئي فارسي خاندان جا چمڪندڙ ستارا هئا. ساميءَ جو شبد "فارسي" چئجي ڪٽي نه هنن درويشن جي خيالات ۽ حرفات جي لهر، جا هند سنڌ ۾ لڳي، تنهن حوالي تهڪي ٿو ٻيهي. يعني نه فارسي، مطلب صوفياني، خيالات جي جاڻ پڇاڻ

ڪاڻي بازار، مان نڪتان ٿو پيو، پوءِ جنهن هر ڳڪت جو هر جڳهه ۾ اهڙوئي احساس آهي ته جنهن درد جي دوا لاءِ آزي نيزاري پئي ڪيم سو اُها پيو سهان. لڳن قلندر شهباز به ٿو چوي :—

بيا اي يار من اڪنون

هاڻ ته پلا اَچ يار! سڄو شعر هن ڀاڱي پريل هن رمز آهي :-

بيا اي مطرب مجلس سماع وذوق را دردِه
ڪه من از شاديءِ وصلش قلندر وار مي‌رقصم
منم عثمان مروندي ڪه يار خواجه منصورم
ملامت ميڪند خلقي ومن بردار مي‌رقصم

خداوند تعاليٰ جو ڏيان ڇڪائيندي ٿو چوي ته اي يا خدا! ته تون مجلس جو مير ساز باز واڄا وڄائيندڙ آهين ۽ تنهن مجلس سماع جو زور ذوق لڳو پيو آهي. مان عثمان مروندي منصور جو يار آهيان ۽ وصل جي وامت نهاري رهيو آهيان. نڪتان ٿو پيو ۽ خلق جي ملامت جو موچڙو به سهان پيو.

ويد وادي سامي صوفين سان صف پڌيو بيٺو آهي. چوي ٿو:-

جي لوڪي خواهش خريد جي، ته سٽ سر جو سؤدو.

جڏهن شاھ چوي ٿو، شهباز به اِهائي ڳالهه ڳالهاري ٿو ته :-

ڪه عشق آسان نمود اول ولي افتاد مشڪلات.

ته عشق پهري شروع ۾ آسان ڏسڻ ۾ ايندو آهي پر آخر ۾ اڳتي هلي هيءَ ڪٺن ڇانيل راهه آهي. تڏهن سامي چوي ٿو:-

پير پر جهڙي پاءِ، محبت جي ميدان ۾

چڙهه جو اُت :-

ڪنا پيا ٿئي ڪيترا جاني لڳي، تنهن جاءِ.

مشڪلاتن جي سلسلي سامي چوي ٿو:-

آهي مهانگو سامي سوڌو سڪ سندو.

اِنهيءَ سوديءَ جو پهريون واڪ آهي:-

پوئي پاءِ ڳچيءَ ۾، گلا جو گهانگو.

جڏهن شهباز قلندر به چوي ٿو:-

شدم بدنام در عشقت.

صفا سنڌيءَ ۾ چئجي :-

عشق ۾ منهنجو مٿو ٿيو اگهاڙ،

جو برابر آهي شهباز جي ڪلام ته :-

نمي ترسم ز رسوائي بهر بازار مي رقصم.

وسيلو ۽ واهه ڪانهي. هيءَ عشق جي راهه رندي آهي، جنهن جي جاڻ سامي بہ رکي ٿو. تڏهن چوي ٿو:-

ڏسي ڏهڪين ڪين ڪي، اڳيئي وک، وڌاءِ
جيئندي پاڻ جلاءِ، تہ پسڻ ٿئيئي پر جو.

شاهه ڪان وٽ سچل سرمست جي فهم خدائيءَ جو بنياد، شهباز جي شعر ۾ آهي. درياهه تي جڏهن نہ ڪشتي نہ ملاح ڏنائين ۽ جڏهن سڏ اونائي محسوس ڪيائين تہ جان ڏيڻ کان سواءِ پار پهچي ڪونہ سگهبو تڏهن قلندر چوي ٿو:-

شريعت کشتي باشد طريقت بادبان او،
حقيقت لنگري باشد که راه فقر دشوار است،

تہ جا شريعت ٻيڙيءَ جو ڪم ڏيندي ۽ طريقت بادبان يعني سڙهه آهي، ٻيڙيءَ جو، جا ڪناري اچي لنگر هڻندي ۽ تون چوندين تہ مون کي حقيقت جي جاڻ حاصل ٿي، سا سڀ بڪواس آهي. شاهه شريعت کي ڪجهه شرف ڏئي ٿو جو روزا رکڻ ۽ نماز پڙهڻ، هن لاءِ چڱي ڪم جي قطار، شمار آهن. پر پر کي پاڻ لاءِ فهم کو ٻيو انداز آهي. تنهن لاءِ سچل صفا شبدن ۾ چيو آهي تہ شريعت جا نيم سڀ نوڙ، چو جو عشق جي اڳيان ڪائي ڏور بدل ڪانهي. هيءَ قلندري ڪلام آهي. اهڙي ڏڪ ساميءَ چيو آهي:-

چيو اُٿائين ته عشق جو سؤدو مهانگو آهي. اگهه جو انگ، تنهن ۾ رڳو گهلا گهٽ نه آهي پر سر جي سٽ به، جنهن ڪارڻ شهباز چيو آهي ته سارو درياه عشق جو خون ڀر ٿيو پيو هو. جڻڪ هيءَ سهڻيءَ وارو "دهشت دم درياه" آهي جت سير چڙهي، پلاند پسڻ ڪان به ٻچائڻو آهي ۽ مشاهدو به ماڻڻو آهي. شهباز، انهيءَ درياه جي ڪناري ٻهڪي، هڪ ٻيو نظارو پڻ ڇٽيو آهي. چوي ٿو:-

رسيدم من بدرياي که موجش آدمي خوار است
نه کشتي اندر آن درياه نه ملاحي. عجب کار است.

عجب اِسرار آهي هيءُ درياه، جت نه ٻيڙي نه ٻيڙيءَ وارو آهي ۽ هن پار وڃڻو به ضرور آهي. قلندر جڻڪ منجهيو بيٺو آهي ته آواز ٿو اُچيس ته:-

ندا اَز حق چنين آمد: مگر ترسي رجانِ خود؟

هيءَ "ندا" ساميءَ جو 'ڪرل' آهي جو 'ڪن' پيو. سا سندي ٿي، جو ويدانتي ڀاشا ۾ اَنهد جو آواز سڏجي ٿو. ته ڇا خون ترد رياه ڏسي جان وڃائڻ جو خوف لڳو اٿئي؟ تڏهن شاه جي سڏ تي قلندر چوي پاڻ کي ته:-

بدل گفتم چرا ترسي گذر بايد که نه چار اَست

ته عاشق جو لنگهه اِهو آهي. ٻيو ڪو چارو يعني

تہ بہ سؤ سال، هن راه رندي تي هليس تڏهن
هيءُ لامڪان درجو حاصل ڪيم. هيءُ ويدانتي مت
ساميءَ جي پورن پن ۽ پورب جنم جي ڪٿا آهي، جا
فارسي خاندان قلندر بہ ڪٿي آهي. تہ باقي پيهد
ڇا جو؟

لنگهي ٻئي لانگهو، نه مطلب ٽنهي من جو.

مهانگو - گهانگهو - لانگهو. هيءُ عشق جي ميدان ۾ بازي لڳائڻ لاءِ ساميءَ جا ٻول آهن. جي انهن تو سڪ جا ساڌن جتايا ته سڄڻ ٻه تنهنجي سار لهندا. جڏهن شاهه چوي ته "راجا ۽ راڳائي" ٻئي هڪ ٿيا ۽ سامي چوي ته جڏهن انهن تون سمجهي هاڻين ته تون آنيه اَچ چڙهي سڀڪت سيج سمهندين.

ساميءَ جي 'آنيه اَچ' جو بنياد ٻه قلندر جو شعر آهي ته:-

شهباز لامکانم من در مکان نه گنجم
عنقاي بي نشانم من در نشان نه گنجم

مان لامڪان ۽ لانشان آهيان، هيءُ خدا تعاليٰ جاڳڻ آهن، ته سي منهنجا ٻه آهن. ڪوئي پيد ڪونهي ۽ الڳ، ٿي نٿا سگهن. جنهن لاءِ تشبيهه ۾ سامي چوي:-

ڀڳت منجهه ڀڳونت، جئن ڳنڍ قلن ۾.

پر هيءُ فقيري پد ڪڏهن پاتم؟ قلندر شهباز چوي ٿو:-

دوصد جامه کهن کردم لباس فقر پوشيدم.

گھٻرائجي ويو تہ پنھنجن تي ھٿ ڪيئن کڻان؟ تڏھن ڪرشڻ ڀڳوان ارجن کي پرٻوڌ ڏنو. ۽ اونداھيءَ مان اجالي ۾ آڻڻ جي واٽ ڏسي جو آھي آتم گيان - پنھنجو پاڻ سڃاڻڻ جي رمز، جا گيتا ۾ گيات ڪرائي وئي آھي.

تون ٺيڪيدار نہ آھين. جنم سان گڏ تون جيون نقشو چٽائي مرڻ پٽو لکائي آيو آھين. ڪيئن مرندين، ڪڏھن مرندين تنھن کان تون اڻڄاڻ آھين. پر مرندين ضرور، تنھن ڄاڻ کان اڻڄاڻ نہ آھين. امر پٽو ڪوئي ڪونہ لکائي آيو آھي.

تہ باقي تون ڇا جي لاءِ آيو آھين؟ دلالي ڪرڻ. تون دلال جي درجي تي مقرر ٿيل آھين. تون ڪرمچاري آھين. ڪرم ڌرم آھي. جنم ڪرم آھي، مرڻ ڪرم آھي. جنم مرڻ ٻہ بنديون آھن. تنھن وچ جو فاصلو آھي، تنھن کي زندگي چئون ٿا، تہ زندگي بہ ڪرم جي سڀاءَ ڪاڻي آھي. يعني زندگيءَ ۾ جيئن موقعو اچي، تون ان کي سلام ڪر، موقعو پيدا ڪرڻ، سا تنھنجي ٺيڪيداري نہ آھي. سو بنيو بنايو ڪاريہ ڪرم آھي. اُنجي ابتڙ ھاٿ ڪرڻ آھي اگرن جي دلالي ڪرڻ. ھٿ ڪارا ٿيندا. خاندان تي ٽڪو لڳندو پر جي ڪرمچاريءَ جي سڀاءُ ڪرم

آتم گيان

بنا آتم گيان همت نه مٽي من جي
ٿوڙي سڀ ساڌن ڪري پڙهي ويد پراڻ
سامي چوي سنسار کي ڇاڻي سپن سمان

گيتا ۾ ڀڳوان اَرجن کي ٻه ائين چيو.

آتم گيان آهي آتم جو آتم کي پروڙڻ، ڏٺي ۽ اَڻ ڏٺي جي رشتيداريءَ جو حساب آهي. ڏٺي معنيٰ همت ۽ اَڻ ڏٺي معنيٰ همت جي ڪهاڻي. همت باغي عدم همت ڪرڪيتر لڙائيءَ جو ميدان پنهنجي لڙائي پاڻ سان باقي سڀ بيان.

گيتا - ڀڳوان - اَرجن، هيءُ ڪر ڪيتر جنگ جي مئدان جو چٽر آهي. رٿ ۾ اَرجن براجمان آهي. ڪرشڻ ڀڳوان پانڊوُ ڪل جي سوُر وير جي سواري، رٿ، هڪالي اَچي وچ مئدان ۾ بيٺو آهي. ٻنهي پاسي هڪ ٻئي کان سرس جودا جوان جماي ڪرڻ خاطر سيڙو تاڻي کڙا آهن. تڏهن اَرجن لڙڻ کان اِنڪار ڪري ٿو. ڪانئر نه هو. همت هاري ڪونه ويٺو هو. پر موهه وس ٿي پنهنجا مٽ مائٽ ڏسي

سا ڪهڙي ڏاهپ آهي، جو فخر باعث بڻجي. مان ڪريان ٿو. اهو ايمان جو احساس آهي. در حقيقت ۾ تون ڪرڻ ڪونه ٿو. نه، پوءِ ڇڏ، نه تون اوديا جي ايمان جو شڪار ٿي پيو ٿو گهمين. يعني سڀ جي سيت ۽ سگهڻي نيڳڙ، سو ٿيو پاڻ کي ٺڳڻ.

گيتا جي اڌياءِ ٻئي جي سلوڪ ۱۹ ۽ ۲۸ جي آڌار سامي ۽ هي اوديا جي ايمان جو آتم گيان ڪٿيو آهي. ڪرشڻ ڀڳوان ارجن کي اهو گيان ڏنو ته انسان مرڻي وستو آهي، پر تنهن ۾ جا شڪتي وسي ٿي، سا امر آهي. پوءِ تڏهن تون ڪهڙي باغ جي موري آهين جو هام ٿو هڻين ته مون ماريو يا ڪ هو مري ويو. ڪرشڻ ارجن کي ائين ويتو پرٻوڌ ڏني جنهن ڪنهن ٻار کي الف ٻي ڪري هجي ڪرائبي آهي. چويس ٿو ته جي فاني سرير ۾ امر سوکيم سرير جي ڳجهارت توکي نه سمجهڻ ۾ اچي ته هي ڳالهه سمجهه ته هي منش جو ڏسجي ٿو ته مري ويو - ڇڏ ڪٺي نه تنهنجي تلوار جو شڪار ٿيو - سو به در حقيقت ۾ ائين ڪونه ٿيو. تنهنجي تلوار نه مئو. ڌڪ گسائي ويو. پوءِ به مئو، نه پوءِ تو ڪهڙو نيڪو ڪيو آهي ڪنهن جي به مرڻ يا نه مرڻ جو. هي ڪم شم جو جادو آهي. ڏسڻ ۾ اچي ٿو. اڳي ڏسڻ ۾ ڪونه ٿي آيو. مري ويو. نه ڏسڻ ۾

ڪندو رهندين ۽ ڄڻڪ هيرن جواهرن جو واپار پيو ڪندين. اُهڙي وڻجاري جي اَک، به آڪري ۽ هٿ به صاف. گھاٽي واڌي هوُ نشچت. هڪ لاءِ، سامي چوي ٿو ته ڏوُڙ ٿو منهن ۾ پائي ۽ ٻئي لاءِ ته هوُ ڦرني کان فارغ ڏهه ڏس ڦري ٿو.

ته ڇا ماڻهن جي برخلاف، جنهن ۾ گرديو به اچي ويا، جنگ جوٽڻ اڳرن جي دلالي نه آهي؟ نه، هن حالت ۾ نه. ڇو جو ڪرم، ڪرم ڌرم آهي. ڌرم فرض آهي. اَرجن کتري ڪل جو آهي. جنگ جوٽڻ سندس ڌرم آهي. تنهن کان منهن موڙڻ پاڻ تي اَڌرم جو ٽڪو لڳائڻ آهي. پوءِ ڇو نه ڪٺي تون سپٽيو ونش واپاري بڻجي وهين ته به توکي ڪپٽيو اِنسان قرار ڏنو ويندو. جنگ جو ميدان ڇڏي وڃين، جت فرض جي بجاوريءَ توکي پڪاريو پئي ۽ هٿ واٽيو بڻجي ويهي رهين ته تو نه تلوار نه ترازوءَ جي مريادا جو پالن ڪيو. هيءَ گيتا وارتا جا ساميءَ وراڻي هن ٽل ڇئي آهي:-

سمجھي ڏس سامي چوي، اِهو آتم گيان
نه اَوديا جو اَيمان، متي وڃي ٿي من مون.

ڏايا ڏنگا ۽ ڏکيا اکر آهن. اَوديا ۽ تنهنجو اَيمان!

چوندا آهيون. پر هيءُ ڪرمچاري نِشڪام ٿي ڪرم ڪندو آهي. مطلب تہ لاڀ اَلاڀ جي ضدن کان دُور آهي. چوڏول ۾ چڙهي ڪو ڪنهن دُور ديس، هٿ جي حساب ڪرڻ ويندو. پر اَڏول رهندو. شانت مَن ٿي ڪرم ڪندو اَچي ٿو، پر نتيجو ڇا نڪرندو، تنهن جو خفت هوُ ڪونہ ٿو ڀائي.

سامي نہ ڪام ڪندڙ کي ڪڙمي چوي ٿو ۽ ڪامنائن کي ڪلپت ڪانوڀن ۽ هيءُ جو سريرمن جو ڀوش آهي، تنهن کي کيت چوي ٿو. پوءِ ڪڙمي سو سياڻو، جو ڀهرين کيت کي صاف ڪري پوءِ هر هلائيندو آهي تئين نہ ڪرمي ڪامنائن کان مَن ماري صاف ڪري پوءِ ڪرم ڪندو آهي. جئين خودغرضيءَ کان ڪو بيڙو ڪم نہ ڪري وهي. هن حساب ساميءَ جو سلوڪ آهي:-

جيئن پوکــ ڀائي ڪڙمي، ڪيڏي اَنيءَ اَن
ڪلپت ڪانوڀن، سٿي وجهي سامي چوي.

گيتا جي اَڌياءِ ۱۳ جي سلوڪن ۲، ٦ ۽ ۷ ۾ کيت ۽ کيت جي ڄاڻونءَ جي باري ۾ گيان ڪٿيل آهي، تہ هيءُ پوکــ ۽ ڪڙميءَ واري ساميءَ جي سلوڪ جو اشارو انهيءَ اَڌياءِ ڏانهن آهي. منهنجو سريرُ منهنجو کيت آهي. ڪڙمي مان آهيان. يعني

نٿو اچي. وري وقت پٺيءَ ڏسڻ ۾ ايندو. اسين چئون ٿا ته جائو آهي. نه، ڏسڻ ۾ اچيٿو، جا حقيقت آهي. اسان ڏسڻ جو ڍنگ نه سکيا آهيون. تنهنڪري سوليءَ واٽ ۾ واٽيءَ چئون ٿا ته ”مري ويو، جائو آهي.“ هيءَ چڪر آهي. تون تنهن کي روڪي نٿو سگهين. ته پوءِ ڪڻ ٿو چئين ته مان جنگ نه جوٽيندس، جو هي ناس ٿي ويندا. تڏهن توکي چوان ٿو ته تون فڪر نه ڪر.

هيءُ اَڌ ياءَ ٻئي ۾ جاٽايل سنکيا يوگ يعني اُلپتيءَ جي ڪريا چوندا آهن. هن فيلسوفيءَ جو آڌار آهي ٻڌي ٻڌائي اڳيئي ٻڌي پئي آهي. جو جائو آهي سو مرندو. جو مئو آهي سو وري جمندو. پوءِ شوڪ ڇا جو؟ اهو سنسو آهي. يعني شوڪ ڪرڻ سنسو آهي. سنسو هن حساب ته جو اُست آهي سو ست سمجهي تون شوڪ ڪرين ٿو ۽ خوشي به منائين ٿو. گياني اِنهيءَ ڦندي کان آزاد آهي. نه ته هوُ ڪرم نٿو ڪري، پر هوُ نهه ڪرمي آهي جو گيان اَڌ ياءَ ٽئين ۾ ڪٿيل آهي، جنهن اَڌ ياءَ جي سلوڪ ١٩ جي آڌار سامهيءَ جو هيءُ سلوڪ آهي:-

ورلو ڪو هرجن، ڪرم ڪري نهه ڪام ٿي
چڙهي وينو چوڏول ۾، ميٽي سڀ مَن.

نهه ڪرمي، اڪرمي نه آهي. جنهن ضد اُسين ڪرمي

اَجهري جي ڀاونا رکي ٿو ڪري نه هو نرڪ سرڳ جي خفتن ۽ خيالن کان آزاد آهي. ڪرم ڪرڻو آهي سو ڪرڻوئي پوندو. باقي جو حساب ڪتاب هوُ ٿو رکي. هيءَ گيان گيتا جي اَڌياءِ ٻئي جي سلوڪ ۴۳ ۽ ۴۷ جي آڌار ڪٿيل آهي.

"ڀاونا" شبد جي ڳڻ اوڳڻ جو وستار ڪندي چوي ٿو:-

ڀاونا ڀوائي، چوراسي لک جوڻ ۾
دک، سک نرڳ، سرڳ، جا، ڀاونا ڀوڳائي
جپ تپ سادن ساڌ سنگ، ڀاونا ڪرائي
ڀاونا ٿي ملائي، سامي سار سروپ سان.

'ڀاونا' ڀلائي! 'ڀاونا' سلجهائي! هيءَ وائيءَ ور ڪهڙو؟ ڇياتين اِها "ٻڌي" آهي. ٻڌي رهت ۽ 'ٻڌي' سهت ڪرم جو هيءُ ڀيد اَڀيد آهي، فرق آهي. 'ٻڌي' رهت ڪرم اَيمان جي زور بار تو ڪجي جو چوراسي لک جوڻيون ڀوڳائي ٿو ۽ جت 'ٻڌيءَ' ٻل ڪرم ڪجي تو نه اُت آتم گيان جي پراپتي ٿئي ٿي. هيءُ اَڌياءُ ٻئي جي سلوڪ ۴۸ ۽ ۵۰ جو سار آهي.

هن سمجهاڻيءَساميءَ جا ٻه سلوڪ آهن. ٻڌيءَ رهت ديهه اَيمانيءَ جو اَحوال ڪندي چوي ٿو:-

هر مان ٿو هلايان، پوک، مان لڻندس جو ٻج مون ڇٽيو آهي. پوک، جي لڻڻ کي سامي چوي ٿو- ”کڍي اَنيءَ اَن“ اَنيءَ معنيٰ آزمودو. هاڻ کيت تنهنجو، ڪڙمي تون آهين، ته پوءِ کيت ۽ کيت جو ڄاڻون تون آهين. وقت هو جو کيت توکي ڏسڻ آيو ٿي پر کيت جو ڄاڻون نه. هاڻ اهو سوال ڪونهي. تنهنجي اکين تي اُلٽي سلٽي مَن جي مرادن جو پردو چڙهيل هو، جو هٽي ويو آهي، جڏهن پردو هٽيو جو اَود يا جو اَيمان هو تـه پوءِ ”سار سروپ“ سان ملاقات ٿي ۽ پرنـک پوُرن آتما جو درشن حاصل ٿيو. جو آهي آتم گيان يعني خود جي باري ۾ پوُرن سچو گيان- اهڙي گياني ڄاڻون کي ساميءَ نالو ڏنو آهي ”پريمي پاڪ“ جنهن باري ۾ اَڌ ياءَ ٻئي ۾ ڪافي ڪٿا ڪٿيل آهي.

'پريمي پاڪ جي باري ۾ سامي چوي ٿو:-
ٻڄي ٻج ڪري، ڀوڳن ڀوڳ، سرڳ جا
پاپي پائن گهور نرڪ، رُئن رت پري
سامي رهن سڀ ڪان، پريمي پاڪ پري
ڏسن ڌيان ڌري، پرنک پورن آتما-

سامي هن پرنـک نهه ڪرميءَ جي واکيان ڪندو ٿو هلي. هوُ ڪرم ڪري ٿو، پر چاهنا نه ڪا

هيءَ اِنعام نه ڪرميءَ ڪٿيو جو چڪر کان ڇٽل رهي ٿو، جو هن کي ڪرم جو ليپ ڪونه ٿو لڳي تنهن ڪري اليپ آهي. هيءَ گيتا جي اَڌياءِ ٻئي جي سلوڪ ١٥ جي حساب گيان ساميءَ ڪٿيو آهي.

”ڇڙهي ويٺو ڇوڏول ۾“ تنهن ڇوڏول يعني من اَڏول جي تصوير به ساميءَ کينچي آهي. انهيءَ ساڳيءَ من مراد سامي ”سکپت سيج“ شبد ٻه ڪم ۾ آڻيندو آهي. ڇوڏول هجي يا سيج، پاوا چار ضرور آهن. تن چئن پاون جو ورنن ساميءَ ڪيو آهي. اِنسان کي پکيءَ جي صورت ڏئي ٿو. پکيءَ پر ٻه. هڪ عشق جو ٻيو عقل جو. ٻنهي جو ورنن ساڳيو رکيو آهي، نه ته اُڏام نه رڳو اڻپوري ٿيندي پر سا خطري کان خالي به نه رهندي. چوي ٿو:-

عشق عقل آهين، ٻئي پر پکيءَ جا
اُنيءَ جي آڪاس ۾، گر گم پهچائين
درسن سار سروُپ جو، تنؤ سان لکائين
ممتا مٽائين، سامي سڀ اندر جي.

’عقل‘ سادو اکر آهي. ’ٻڌي‘ گيان ساز اکر آهي جنهن گڻ لي گيتا ۾ زور ڏنو ويو آهي. شايد سادي سودي سنڌي ٻولي ڪم آڻڻ جي من مراد ساميءَ ٻڌيءَ جي عيوض عقل اکر ڪم ۾ آندو آهي. پر عشق لفظ گيتا ۾ ڪونهي. ته پوءِ ساميءَ هيءَ جوڙ ڪئين

خودي ۽ منجهه خراب، مورک، لوک اپار ٿيا.
مڃي ويتا سمت سب، جڳت جو اسباب
ائيون ڪال قهار جو، سامي جهلن آب
هر هر ڏين حساب، سمجهه ورائي سڪتا.

سو ٿيو، چوراسيءَ جو چڪر- جو چڪر ڪان مڪت آهي سو ٿيو پڌيءَ سهت نه ڪرمي، هن مهاپرش جي باري ۾ چوي ٿو:-

فقيرن فرمان، محبو محبوبن جو
تن ڪپي ڪڍيو اندر مون ايمان
گهڙي لڌائون گهر مون، انڀئي آتم گيان
ٿيڙا سي پروان، اڳيون عجيبن جي-

هيءَ تصوفي ۽ ويدانتي ڀاشا جي حساب جيؤ ڪلا جو گيان آهي. ”انڀئي آتم گيان“ ويدانتي رمز آهي. ۽ ”پروان اڳيون عجيبن“ سو جهٽڪ صوفيانو ڪلام آهي. پر ساز جي سر جنهن سلام آهي، سو ساڳيو آهي. منزل کو پيد کونهي پروان پد يا معرفت جو مارگ هيءَ حاصلات آهي، جنهن لاءِ نه ڪرمي جي ڪتا ڪتي ويئي آهي. جو هن ڏاکي چڙهيو تنهن من رنگ لڳو ۽ تنهن حقيقت جي پروڙ پيئي ۽ حاصلات ڇا آهي؟ اکر چڏي حقيقت جو ورنن آهي تہ:-

سامي سوئي ڪر، جنهن ۾ ڪرٽو نہ رهي.

سر نديءَ کان نالو، سدائين ڳرمک ڪري
جنهن پرچي پيتو پر ڪري، پريم جو پيالو
سڀ گهٽ ڏسي سچرين، ٿئي جان نرالو
سامي سڪالو، ورتي ٻيو ويچار سان.

پريم جو پيالو پيئي ٿو. پر ڪري پيئي ٿو. يعني ڪمي ڪانه ٿو رکي. پر وهنوار ۾ هو "ويچار" سان ورتي ٿو.

ويچار سان ورتڻ جي وڌِي سمجهائيندي سامي ٻين ٻن ڳڻن جو احوال ڏئي ٿو ۽ سي آهن "شڪر" ۽ "صبر". چوي ٿو:-

شڪر ۽ صبر، عشق عقل سان گڏيا
چئني جي چوڏول ۾، ڪو جهولي ترڪ نر
پرچي لڌو جنهن پنهنجو، انيءَ آدي گهر
ميٽي ڏک ڏمر، سيتل ٿيو سامي چوي.

سيتل من جي پراپتي، اها منزل آهي ۽ ساڌن آهن شڪر ۽ صبر جا ڳڻ هئڻ. يا ائين به چئجي ته شڪر ۽ صبر ظاهري صورت آهي من جي، جو من سيتل آهي يعني سيتل سڀاءَ وارو انسان هميشه "شڪر شڪر" جو جاپ پيو جپيندو آهي جنهن کي هوند صوفياڻي ڪلام "ذڪر" چئجي.

ٻڌو؟ سائينءَ سان لنءُ لڳائڻ يا سائينءَ لاءِ لڳن هئڻ، اُهڙا شبد نہ گيتا ۾ اچن ٿا ۽ نہ انهن سان گڏ 'ٻڌي' شبد جوڙي گيان ڪٿيل آهي جنهن کي "ٻوڌ يوگ" جو پاڪ چئجي ٿو. ڏسجي ٿو تہ 'لڳن' جي پيڇڏ اَنداز کي ساميءَ شاعراڻو چولو "عشق" جو پهرايو آهي. هوُنءَ نہ حساب بيهي نٿو. مطلب اِهو اُٿس نہ عشق پائي ڪماءِ پڙ عشق جي سواريءَ کي بہ لغام جي ضرورت آهي جنهن کي ٻڌي چئجي ٿو. قلندري پڌ نيڪ آهي. پر اها مستي چوويهہ ئي ڪلاڪ ڪانہ هلندي. بي خوديءَ ۾ خودي يعني هوش جي اَنگ جي ضرورت آهي. سچل سرمست لاءِ عشق معنيٰ عشق. اُت عقل لاءِ ڪائي گنجائش ڪانهي. پر سامي ڪنهن ٻيءَ رمز هلي ٿو جا شاهہ جي خيالات سان وڏيڪ ميل ڪائي ٿي. هيءُ ٻئي راهہ رندي نہ پر سالڪ جي راهہ هلڻ چاهين ٿا. اَڏام ۽ لغام ٻنهي جي چاڻ، جيون رهڻ چاهين ٿا.

ساميءَ جو نيڪو آهي تہ هوُ ويدواڻي سنڌيءَ ۾ ٻڌائي ٿو يعني سادي ٻولي ۽ سولو سادو ڍنگ. انهن مراد اَنجام ڏيندي چوي ٿو تہ روحانيءَ راهہ ني "ويچار" ڪان ڪم وٺ. 'ٻڌي' لفظ جي معنيٰ کي وڌيڪ سولو ڪري سمجھائڻ جي خيال 'ويچار' لفظ ڪم ۾ آندو اٿس. چوي ٿو:-

ڏنو ته تون ڪتري ورن جو آهين. جنگ جو نڻ
تنهنجو فرض آهي. فرض جي پورت مڪتيءَ جي
پراپتي آهي. 'راه' لفظ جي پنيان وڏو راز رکيل
آهي ۽ جو آهي ته دين ڌرم جي بدل سدل گناه
آهي. اڌياءِ ۴ سلوڪ ۱۳ ۽ اڌياءِ ۳ سلوڪ ۱٦ ۽ ۳۵ ۾
هن حقيقت جي ڄاڻ ڪرائي ٿي. اهڙن پرچار ڪن
ڏي اشارو ڪندي سامي چوي ٿو ته اهي ٻڌي
سڌي اُستاديءَ جون ڳالهيون ڪن ٿا جا روحاني راه
لي گستاخيءَ جي چال آهي ۽ انهيءَ راز جي اڻ ڄاڻ
ته هر گهر، اگهر جو گهر آهي، تنهن ڪري هر جيو ٻئي
جو ثاني شريڪ آهي ۽ جي تون چئين ته تون آتم
گياني آهين ته پوءِ هن حرڪت ڪان باز اَچ....

ڪفر ۽ اِسلام جو جهيڙو، هن حرڪت جو فسانو
آهي. سنڌي درويش هندو، خواه مسلمان، هن حرڪت
ڪان باز اَچڻ لاءِ پنهنجي شاعري فن، واه جو اِظهار
ڪيو آهي. ڪفر هڪ عالماڻي مضمون جي اُتم وشيه
آهي. شاه صاحب پنهنجي روحاني رمز هن تنديل
حرف 'ڪفر' تي اهڙو گهاٽو رنگ چاڙهيو آهي، جو
مسلمان ته هندوءَ کي ڪافر چوي ٻه نه پر خود هندو
ٻه انئين محسوس ڪري ته هن ۾ ڪافر چوائڻ جي
لياقت ڪٿي آهي؟

شاه صاحب چوي ٿو ته هيءُ دين ڌرم جو رولو

ڇهن پاون چار نالا. پر جا سيج جڙي تيار تي تنهنجو نالو ڇا؟، سامي تنهن کي نالو ڏئي ٿو "وويڪ" چوي ٿو:-

محبوبن جي هڪ تڪ رکن ٽيڪ
ورتن ساڻ وويڪ، ساکي ٿي سامي چوي ۔

ماڻهوءَ ماڻهوءَ فرق آهي وويڪ جو وڪاس. وويڪ جي بدران منصف لفظ شاه کم ۾ آندو آهي. "منصف منجهه وهار" هيءَ شاه جي هدايت آهي ته پنهنجي اندر کي صاف سوڌي، دنيا ۾ وهنوار ڪر ته تون پنهنجي پرن پورو رهندين. معنيٰ محبوب سان به ته مخلوقات سان به، آتم سان به ۽ "آتم رام" سان پڻ. هيءَ آتم گيانيءَ جو سياءُ آهي.

هيٺين آتم گيانين جي ذات پات جي قول ڪانه پوندي آهي. سامي تن کي "نرپک نر" چوي ٿو ۽ سائين سڀاجهي ڏانهن اشارو ڪري چوي ٿو:-

نکي پڇيائين ذات پات، نکي پڇيائين راه.

کهڙي ڏين ڌرم جو نيو لڱل آئي يا کهڙي ورن جو آهين سا پڇا محبوب ڪونه ڪندو آهي. هيءَ گيتا جي اڌياءَ ۴ جي سلوڪ ۱۱ جو سار آهي. ورن پورهئي جي ورڇ جي مد نظر مقرر ڪيا ويا آهن. تنهن خيال ئي ڪرشڻ ڀڳوان ارجن کي گيان

توڪي انهيءَ حرڪت ڪري ڪافر چون ٿا ۽ تنهنجي
ڌرم کي ڪفر. پر مان توکي ڪافر نہ چوان، ڇو جو
ـون، انهيءَ شرڪ يعني ڪفر جي نيمن سان سچو
نہ آهين، تنهن ڪري تون مهرباني ڪري نہ ٽلڪ
لڳاءِ ۽ نہ جڻيو پاءِ، شاهه ڪٿي ٿو وڃي ڏک هڻي.
سمجهُ کي سمجهن تہ برابر اها ڳالهہ صحيح آهي
تہ مان ڪافر جي خطاب حاصل ڪرڻ جو اَڌڪاري
نہ آهيان.

هاڻ وري منهن ورائي شاهه صاحب پنهنجي دين
ڀائين کي ٿو چوي:-

اِن پر نہ ايمان، جئن ڪلمي گو ڪوٺائين
دغا تنهنجي دل ۾، شرڪ ۽ شيطان
منهن ۾ مسلمان، اَندر آذر آهئين.

هندوءَ جو جڻيو. تنهنجو ڪلمو. نہ جڻيو پائڻ سان
ڪو هندو بڻجي، نہ ڪلمي پڙهڻ سان مسلمان. جيسين
دغا دل ۾ آهي، تيسين دعا دوا تي نہ لڳندي،
ڀلي نہ دعا پنڻ جو طريقو تنهنجو ڪهڙو بہ هجي.
شاهه صاحب شرڪ ۽ شيطان لفظ ٻئي هڪ سڪو ڪري
هليا آهن. شيطان معنيٰ نفس. چيائين تون بہ نفس
جو غلام آهين جا غلامي بہ بت پرستيءَ ۾ شمار آهي.
مطلب تہ هندو توڙي مسلمان، سڀئي پير پنهنجي مان

آهي. هڪ دين اِسلامي ٻيو ڌرم سناتني. اِهي نالا آهن. هاڻ فرض ڪر منهنجا هندو سڄڻ ته تنهنجي ڌرم جو نالو سناتني نه پر شروع کان ئي 'ڪفر'. دين ڌرم کي پنهنجا پنهنجا نيم ۽ عقيدا آهن. مون کي اَرمان هن ڳالهه جو آهي ته تنهنجي ڌرم 'ڪفر' جا جي نيم آهن تن جي تون پوري ٻجاوري ڪونه ٿو ڪرين ته مان جيڪر، سچ ٿو چوان، ته توکي ڪافر چوائڻ جو اَڌڪار ڪونهي. نالي ۾ ڇا رکيو آهي. جيڪي آهي سو نيم ۽ اَدب آهي، جنهن جي توکي ڄاڻ آهي ڪان ته تون ٻي ديندو آهين. جو ٻي ديندو سو ڪافر. هي ۽ شاه جي هيٺ ڄاڻايل بيتن جي آڌار هڪ ٽيڪا آهي.

ڪوڙو تون ڪفر سين، ڪافر ۾ ڪوناء،
هندو هڏ نه آهين، جڻيو تو نه جڳاء
تِلڪ تيهين کي لاء، سڄا جي شرڪ سين.

شاه صاحب جا اکر ڏاڍا سادا سُڌا آهن پر معنيٰ ڏنگي اکرين رکي ٿو. پهرين مصرع ۾ ڪفر لفظ ڪم ۾ آندو اٿس. ٻيءَ واري مصرع ۾ شرڪ لفظ ڪم آندو اٿس. مطلب ساڳيو آهي. شرڪ مان شارڪ ۽ ڪفر مان ڪافر. شارڪ سو جو ٻئي ڪنهن ڌڻيءَ جي هستيءَ جي شريڪ معنيٰ برابر سمجهي. سائين لاثاني آهي. هن جو ڪو شريڪ ڪونهي. مسلمان،

چيو ھو ارجن کي، تہ ھمہ حق آھي ۽ حق ھمہ آھي.
تہ ڪير ٿو ڪنھن کي ماري ۽ ڪير مئو اھو اگيان
آھي. ھمہ کي حق مڃڻ اھو آتم گيان آھي ۽ آتما
ذات پات جي صفتن جي محتاج نہ آھي ۽ نڪا ھوءَ
جنم مرڻ جي چڪر ۾ پوڻ واري آھي. تنھن ڪري
اِئين چوڻ تہ مان ڪريان ٿو ۽ تنھن ڪرڻ ڪارڻ ھيءَ
ڳالھ ٿي، سو دم تون نہ ھڻ. تون ڪو سبب نہ آھين.
تون خود ڪنھن سبب جو ڦل آھين. تنھنڪري اِھي
خام خيال ڇڏي آتم کي امر سمجھي، پنھنجو فرض
پورو ڪر. تنھن ۾ مکتي آھي، باقي سڀ جوني
جڳت ۽ ڀڳت.

هڪ به ڪونه ٿو هاي، نه ئي ڪافر آهيو يعني گهٽ ۾ گهٽ سائين لوڪ نه آهيو. باقي ڪي به هجو تنهن ۾ پنهنجي نه ربي نه خريف.

شاه جي هنن هدايتن جي برابر روحل رند فقير جو هيءُ ڪلام آهي:

ڪفر ۽ اِسلام ۾، ٿـا پـرين اُبتـا پير
هڪ هندو ٻيو مسلمان، ٻنهي وچ وڏائون ويـر
اندر اونده نه لهي، تن کي سچ چوندو ڪير؟
پر روحل راه پرينءَ جي، جان گهڙي ڏنوسين گهيڙ
ته رب مڙني ۾ هڪڙو، جنهن ۾ ڦند نـه ڦير
سا ڪاڏي ڪندي پير، جا ستي ڪعبي الله ۾.

هيءُ روحل آهي "ڪنڊريءَ ۾ ڪرتار ڏٺوسين" جو ٢١ ورهين جي ڄمار جو ٻڪي ڪني فقير هو، جنهن ساميءَ کان اڳي، گيتا جو گيان ڪثيو ته راه کهڙي به ونين پر آخر ۾ ايندين مون وٽ، جو مان هڪ آهيان ۽ ساري سرشٽي منهنجو ڪعبو يعني گهر آهي. پوءِ هندو يا مسلم نه دنياداري آهي باقي جا حقيقت آهي سا آهي تون ڪ مان يا ڪ ڪو به ٻيو سو آدميءَ ليکي آدمي آهي، جو منهنجي دم دم ڏٺي ٿو، جـو ڏسڻ جو ڏانءُ آهي ۽ شاه چوي ٿو ته "ڏسڻ ڏسين جي، همه کي حق چئين." تـڏهن ڪرشن ڀڳوان

هيءَ ساڌارڻ گيان آهي. روزمره جي زندگي گهارڻ لاءِ هڪ خوراڪ آهي. سامي تنهن واڪ يعني سنتن جا وچن چوي ٿو ته جو پوکي ڪٽڪ ڪانءِ لڻي آهي. ٻوءِ جي رستي پنڌ ٿو کي ڪنڊا چڀن ته آرام ڪوه ڪريس ٿو؟ آتم گيان جو خلاصو ڪندي سامي هيءَ سلوڪ چيو آهي.

ٻنا آتم گيان، ممت نه مٽي من جي
توڙي سڀ سادن ڪري، پڙهي وید پراڻ
سامي چوي سنسار کي، ڄاڻي سپن سمان
گيتا ۾ ڀڳوان، ارجن کي ٻه ائين چيو.

ٻن سلوڪن جي پڙيان جا ياونا پيريل آهي، سا فرق ظاهر ڪري ٿي ته ڪئين سامي زندگيءَ جو ڪل جوڙ ملائي ۽ گيان ڪٿي ٿو ته جو جيئو جنهن پد تي پهتو هجي سو سنڌس ڪٿيل گيان مان ضرورت انوسار لاڀ حاصل ڪري ۽ جيون سڦلو ڪري.

آتم گياني لاءِ سنسار سپن سمان آهي، جو جو آتما مري ڪانه ٿي ۽ نڪو ماري ٿي. تنهنڪري ڪرم جو ليپ نوکي ڪونه ٿو لڳي. پر ڪرڪيٽر جي حساب هيءَ سنسار حقيقت آهي، جت ٿون پوکي پوکيندو ۽ وقت کي سلام ڪري لڻندين به. اهو وقت جو سلام جنم مرڻ جو چڪر آهي. پر ڪيٽر اهو

ڪرم ڦل ڪمائي

سامي ۽ 'آتم گيان' ڪٿيو آهي. پر سا زندگيءَ
جي هڪ ڳوڙهي راز جي ڦولها آهي. هر موقعو
ڪرو ڪرڪيتر جي لڙائيءَ جو نه آهي. آتم نه مري نه
ماري، اهڙو گيان ارجن کي ڪرشن ڀڳوان ڏنو هو.
جڏهن پنهنجا مٽ مائٽ، گرو گرديو، جنگ جي
ميدان ۾ ڏسي، موه وس ٿي ڪري هٿيار پوهار ڦٽي
ڪري ۽ اداس دل ٿي ويهي رهيو. ڪرشڻ ڀڳوان
تڏهن ڪيس آتم پد کان جاڻ ڪرائي هئي ۽ 'ڌرم'
جي به جاڻ ڪرائي هئي ته ڪتري ڪل جو ڌرم
آهي لڙائي جوڙڻ نه ڪ جنگ جي ميدان تان ڀاڄي
ٿي پوڻ.

پر ڪرڪيتر کي ڪرم ڪيتر به چوندا آهيون.
ڪيتر معنيٰ هيءُ سنسار ۽ ڪرم معنيٰ تنهنجو ڪرم
تنهنجي ڀوڳنا. جو پوکيندين سو لڻندين. ڳڻتيءَ
ڳرڻ اُت هاج ناهي، سامي چوي ٿو:-

ڳڻتيءَ کوه ڳڻي، مور ڪ، پنهنجي من ۾
گهٽ وڌ ٿيندو ڪين ڪي، لوڙي ڀڃي همت هڻي
ڀيڄي جو ڀانيڻ چوي، هر ڪو ڀار ڪڻي
جي لوڪي واڪ وڻي، ته سمجهي ڪڻ سامي چوي.

ٻوليءَ ۾ چوي ٿو:-

”اُنهنجو رکيج ڀرم“ اُنهنجو معنيٰ مانڪ ڏيهه اُتم جو ڀرم رکج - يعني عزت ڪج ۽ نيمن جي پوري پوري پالنا ڪج. جنهن ڪرسيءَ تي تون آهين تنهن ڪرسيءَ جو ڌرم آهي. اُن ڌرم جي پالنا آهي، اُن ڪرسيءَ جو ڀرم رکڻ. چوندا آهن ته واهه جو پنهنجو ڏر جو سنڀاليائين! ڪڏهن گلا نه ڏيارايائين ۽ ائين پنهنجي ڪرسي سنڀالي هاڻ مڙي ساڻ وينو پينشن ماڻي. هڪ مثال ڪري ڏيکاريائين. هيءَ ساميءَ جو مطلب آهي ته سڀني ڏيهه ڌارين ۾ مانڪا ڏيهه اُتم آهي. ته هن ڏيهه جو ڀرم آهي ته تون اُتم ڪرم ڪر، ته ڪيئي اُتم رهي ۽ محنت لاڀدائڪ ٿئي.

تڏهن 'ڪرم ڦل ڪندلي' تنهنجي اِخلاق جو نتيجو آهي. اِخلاق ڏسڻ ۾ ڪونه ايندو آهي. اِها شڪتي آهي جا توکي معنيٰ ڏئي ٿي. اِها شڪتي پل ڏسڻ ۾ نه اچي، پر اِها ٻوليندي آهي. اُنهيءَ جي آواز کي اسين وويڪ چوندا آهيون. هيءَ ته جنهن کي سرير چئون ٿا. سرير ناسونت آهي پر آواز ۽ اِخلاق مرن ڪونه ٿا. تڏهن تون هڪ راز آهين. امر آهين حالانڪ لڪائي مرڻ پيو آهيو

اُٺئي، جو اڄ تون ڏسين ٿو ۽ ڇئين ٿو ته آهي. وري جڏهن وري هن کيتر ۾ رهيل حساب چڪتو ڪرڻ لاءِ ايندين ته تنهنجي اڳاڻ ته توکي خبر نه آهي ته ڪو تون هن کيتر جو اڳـــ، ٻي نرواسي هئين ڪوئي نرڪ ڪواهي ته تون ٻگتان نه پريندين. پنهنجي ڄاڻ ڪالسواءِ تو پنهنجي ڪنبلپي ٿاهي آهي، جا تنهنجي ڇتيءَ ۾ ڇپي پيئي آهي. اِها ڪنبلپي ڪمال ڪندي. تنهن ڪمال تون زير زبر جو فرق نٿو ڪري سگهين. قلم وهي ويو ۽ هاڻ بند آهي. تنهنجو ڪرم تنهنجو قام آهي. قام ليک لکي ٿو. تون اُهي پنهنجا لکيل ليک نٿو پڙهي سگهين ته پوءِ اِهو تنهنجو پاڻ توکي ڀيو ڪير سمجهائيندو.

قام بند آهي! معنيٰ جو لکجي ويو سو لکجي ويو. وئي جي پنيان هوءِ هوءِ ڪرڻ مان ڪجهه ڪڙ تيل نه نڪرندو. پر اڳتي ته قدم سنڀالي ڪڻ. جي اِها رهت رهين ته تو لڪ ڇا پر سڀ ڪجهه ڪئيو ۽ فخر سان چئي سگهين ٿو ته صبوح جو بگڙيل تارو جي وري شام جو چمڪي اُڀريو سو به جڻ نه بگڙيو- هن ياونا پريل سندس پربوڌ آهي:-

'مانڪ ديهه اُتم ليکي نـه لائين،'

'ليکي نه لائين' هدايت کي وڌيڪ سولي سنڌي

يڪو ۽ ٻڪو

هر درويش ذات پات جي ڀيد ٻنا، اوچ نيچ جي ڀاؤ ٻنا دوست جو ديدار آهي. اُهو ٻه انهن چوڻ صحيح ٿيندو ته هر پراڻي پريتم جو پردو آهي، تنهن ۾ جنهن منجهه منهن موڙي صحيب پسيو سو هر جن ۾ جو هر جن سو هر ورن ڪان وانجهو. سامي چوي ٿو:-

وڏي وڏائي سامي جاڻ ڀڳت جي
نيچ اوُچ ٿيا ڪيترا ڪري ڪمائي
ٻيئي چمار جلاها پيڃارا نائي
جنهين لنؤ لائي سي سڀئي سڌريا.

”سڌريا“ معنيٰ ڇا؟ بگڙيل - سڌريل. ٻه لفظ آهن. هڪ ٻئي جو ضد آهن. يعني اڳي، جي بگڙيل هئا سي هاڻ سڌري پيا. روحاني راهه تي بگڙيل معنيٰ جنهن کي ديهه ايمان هجي ۽ سڌريل معنيٰ جو ديهه اندر ديدار ڪري دوست جو. جو ديدار ڪري سو خود ديدار هوُ پاڻ ڪونه، ٿو چوي ته ڪومان خدا جو ديدار آهيان. پر لوڪ انهن مڃي ٿو پوءِ چو ڪين اُهو درويش ڪٿو پائي ته. ٻه لوڪ اُن کي راڄ جو رانول مڃي ٿو ۽ ڪتان جو ڪٿهي اُچي مٿو

آهين. جڏهن جامو ڇڏي جامو پهريندين ته اهو آواز
۽ اِخلاق تهه ۾ تهه، تهن ۾ تهه ’راس‘ جو ٿي ڪري
ڪم ڪندا. اِنهيءَ راس جي آڌار تنهنجي ڪرم ڦل
ڪنڊلي تيار ٿئي ٿي. هيءَ ڪنڊلي ڇا پر هڪ
قسم جي هنڊي آهي جا تو پاڻ پنهنجي هٿين
اَڪرين پاڻ تي جاري ڪئي آهي، سا هاڻ توکي
ڏيئي ڀرڻي پوندي. ٻيو ڪو ڀلهي نه ڀوندو -
چوندا آهن سڀڪا ٻڪري پنهنجي ڦاهي ٽنگجي،
ڇو جو جنهنجو ڪرما، تنهنجو ڀوڳڻ.

اِشارو ڏنو اٿس ته جي سيتا اِنهيءَ ريکا جو مرم
رکي ها ته راوڻ کيس پڪڙي ڪونه وڃي ها. تون
آتم آهين پنهنجي اکيان ويساه جو پنو ڏيئي ۽ اِنهن
پنجن راوڻ روپي وڪارن کي هن طرف ٿي رهڻ
ڏي ته پوءِ راماڻ گيان ٿيو نه ته ڪٿا هن ڪن ٻڌي ۽
هن ڪن هوا ٿي ويئي.

'رن' تنهنجو صد سهاڳڻ خارن وچان ساميءَ وقت
۽ اِنسان جي ڪريل حالت ڏسي اِهو سخت لفظ
ڪم ۾ آندو آهي. نه ته مطلب سهاڳڻ سان اٿس.
سهاڳڻ سان گهوٽ هوندو. ته پنج سهاڳڻيون تن جي
پنجن گهوٽن ڏانهن اِشارو ساميءَ جو ڪونهي. گهوٽ
هڪ آهي جنهن کي پنج زالون آهن ۽ گهوٽ آهي
'من' اِنهيءَ من کي مار معنيٰ وڪارن کي ڏهڳ
ڏي ته تون جيئين هلئين جڳ ۾ مان. درجا پنج
پاس ڪرڻا ڪونهن. درجو هڪ ٿي آهي ۽ پاڻ
آهي، "من جيت جڳ جيت ته جڳديش
چوائين."

ڪارڻ آهي ته ڍب به آهي. من مست هاٿيءَ
کي قبضي ۾ رکڻو آهي. ته ساڌن ڇا آهي؟ "وچن
ٿي ويساه." سامي چوي ٿو:-

نڪتي ٿو.

هيءَ ڪمائي ڪي سلام آهي ڪمائيءَ جا درجا آهن ۽ ڪمائي جا ساڌن آهن. انهن نه ڪمائيءَ جا پنج درجا هڻڻ گهرجن ڇاڪاڻ ته وڪار پنج آهن. عجب ڀاشا آهي ساميءَ جي! پنج وڪار معنيٰ پنج رنون.

ٻوٽيون ۽ ٻنا ويساسين ويڙهي رکيا
سمجهائون سامي ڇٽي ساري لاوڪنا
چڙهيا انيءَ اڄ ٽي ٻلي پنج رنا
وڏا جنهن ٻنا اڳيون آتم رام جي.

ڇا ته پنهنجي ڪلا جي ڪمال جو ثبوت ساميءَ ڏنو آهي ۽ ڇا ته خيالات جي بلندي! آد جي کاڻي ڪنڌين اٿائين ۽ جا آدئي رهندي. کاڻيءَ جا لاوڪنا جي ڪلا ڪڍڻ ڪان ٻاهر. يعني جنهن لاءِ اِها الف ب ۽ ماترائن واري ڀاشا ڪارگر نه آهي. روحاني راهه ٽي جو ٻند چڪي ٿو. تنهن جو احساس ڀاشا نه ٻڌائي سگهندي. هيءَ ساري ڪٿا ويساه جي آڌار ڪٿي وڃي ٿي. يعني جت واد وواد جي لاءِ گنجائش نه آهي ۽ ڇا تشبيه ڏني اٿائين ”ٻنا“ ڏاڍو ساد و لفظ آهي. هاري به اِهو لفظ سمجهي سگهي ٿو ته هوءَ پنهنجي ٻني، کيت، کي ٻچائڻ لاءِ ٻنا ڏيندو آهي. هن سان رام جو نالو جوڙي لڇمڻ ريکا جو

ڪڇ ۾ ڪري سٿو آهين. 'ترشنا ڏائڻ' جو درنگي ٻڪو. تنهنجي دل دليلن جو داستان آهي، ويساه جو آستان نه آهي. ۽ سا دل عليل آهي.

اوديا چنڊالي ويڙهي ويٺي جيءَ ڪي.
ڀائي ويتا ڪڇ ۾ ترشنا ڏائڻ رن
بانيڻ ٻڌ ۾ نانت ڪوڙا مايا موه جا
ڪٽي هٺندءَ ڪڏ ۾ اِها ڏائڻ ڏانت.

چئن سچل سرمست ٽئين سامي خار باز. هيءَ ساميءَ جي هتان سلوڪن مان گڏ ڪيل سندس زباني آهي جنهن ڪي چٿجي گروءَ جو وچن جنهن لي ٽون ويساه رکي دنيا ۾ رهت رهي پنهنجو جيون سڌار جو آهي-

ڪيائون وس ويساه سان ڀرچي من ڀون

اهڙو-
ويساسي واصل وڃي ٿيو وحدت ۾

يعني-
ڀائي سمهيو ڪڇ ۾ لال ٻڪو.

وچن لي ويساه رکيو جنهن رهت سان
سو الٽي انترمک ٿيو دردوند داناءُ
سامي لڏائين سر تي روم روم مون راه
پائي پد اسگاه چڙهي وينو چوڏول ۾.

'وچن؟ ڪنهنجي وچن لي؟ گروءُ جي. ۽ 'رهت'؟ ست سنگ ڪرڻ. ساميءَ گروءَ ساڌ سنگت تي ڏاڍو زور ڏنو آهي. چوي ٿو:-

جيڪو ڪمائي پڳتي گرو ويساه سان
سهجي سو پائي جيون پدوي گهر ۾

گروءَ جي وچن تي ويساه هئڻ گهرجي. ۽ گروءَ جو وچن ڇا آهي؟ ته:-

ڏيئي لت نه لوڙه مانڪ ديهه امول کي.

مانڪ ديهه اهم خزانو آهي انسان کي مليل. پر هوُ سو لٽائي وينو. چوي ٿو:-

اوديا رن لئي ٿي خاص خزانو سپ جو
جوڙي جيئن کي بندي گهيرمت سان گهٽي
پيارا پنج بچي ڪري راليون ڏينهن ڪٽي
کوسامي سنمت چٽي ڪري حمايت هرجي.

۽ اوديا ڇا آهي؟ ته جڏهن ڪ تنهنجي ڪيچ ۾
هئڻ گهرجي اِڪ رنگي 'يڪر' ته تون شوق پئي

سمجهاڻي اکر ساردُول جي

سروق لي هن گيان ڪٿا جو سرو آهي "ساردُول". سنڌي لغت ۾ "ساردُول" لفظ جي معنيٰ آهي "شير". پر جي اِها معنيٰ ٿي وٺجي ته روحاني راز جو سلوڪ ۾ ڇپيل آهي سو نه رڳو پورو نٿو کلي پر سارو مطلب اُلٽو ٿي ٿو وڃي. تشبيه آهي شڪارگاهه جي ۽ شڪار آهي وڪارن جو جي اندر جُوءِ معنيٰ جاءِ يعني هيءُ جسم پنهنجو اَڏو ڪري ويٺا آهن. گاج معنيٰ آواز. هت معنيٰ منتر جو اُچارڻ جنهن جي زيربار وڪار ڀڄي وڃن يعني ڪرم ڪرڻ جي ضرورت نه پوي ته پوءِ من ٿئي اَمن معنيٰ "شانت در" درجو حاصل ٿئي. پر جي اِها گاج شير جي آهي جا ٻڌي مرگن جُوءِ ٽڄي ته مطلب نه ٿو ڇٽي. هڪ ته شير جڏهن شڪار تي نڪرندو آهي ته آواز نه ڪندو آهي. چپ چاپ ڪري قدم کڻندو آهي. ٻيو ته جي شير گجگوڙ ڪندو ته مرگ معنيٰ هرڻ پنهنجي جُوءِ ڇو ڇڏيندو؟ هُو ته هتائون پنهنجي غذا ۾ لڳي ويهي رهندو. ٻيو ته ڪوئي ڪو نه. هوڏانهن اسان کي ڄاڻ آهي ته شڪاري جڏهن شڪار تي ويندا آهن ته مرُون کي ٻرن مان ٻاهر ڪڍڻ

سرورق

هر مڪان اَديبن ۾ پرين تا اَمر اَدب جي ساک،
هر صوفيءَ ڪلام آهي پانڪ، پر ڇڏي هڪ جي ساک،
نه چمڪ تارا بڪي ترشوُل عالمگير آدم جي باک،
آءُ پيهي منجهه اوتار لڳن لڳاءِ حق قلندر جي راک،
متي محفل يارن جي عشق جي آهي اوطاق
آهن ويٺا بند ڪري دين ڌرم جو طاق
رات ساري لڏون لاٿ، رات باقيءَ آهن بي باق
جڏهن ڪرل پيوسين ڪن تڏهن ڪليو تن جو طاق
قلندري آهي تخاص منهنجو پر آهي ڪٿي قلندر
نقل آهي تخلص منهنجو، منهنجي آهي ڪٿي مَصدر
وچ نه دل دهلجي ڏسي نظارو خون تر
سُر پڏي پِر ڏناٺون تڏهن لڏاٺون شانت در

صحيح نامو

ص	سٽ	صحيح
I	١٣	هيءَ لڪ
I	١٤	نه پئي
XI	١١	سلوڪ آهي
XVI	١٩	Reverence
XVI	٢١	Divine
XVIII	١٨	November
XVIII	٢٧	305001
٩	٨	نگر
١١	٤	تي الله
١١	٢٠	۾ نه
١٥	١٥	هٽي.
١٥	١٦	بندا دامودر!
١٧	١	ڏيو ٿي
١٧	٢	ثانت
١٨	١٩	وادي
١٩	٣	پريم پرواه
٢٢	١٦	پري ٿي
٢٥	١	ٻـي حرفين
٢٥	٢٠	اسٽ

ص	سٽ	صحيح
٢٦	١٣	ڏيهه وڏيهه
٢٧	٢	پڙهون
٢٨	٦	پاڻهين هٿڙ
٢٨	٩	خاڪ پاڪ
٣٠	٣	يـا
٣١	٨	هڪ نه
٣٧	٦	پڙهڻجو همت
٤٢	١٧	تجنيس
٤٣	٥	اونءَ لونءَ لڱ
٤٨	٣	ڇوڏ ول
٤٩	٣	سڌ
٤٩	١٦	جو
٤٩	١٧	اُولده
٥٠	١٩	آهن سي
٥٢	٢	آهي. هن
٥٨	١٤	ڪلا جو
٦٢	١٠	قالُوا بلى
٦٦	٥	آهي. هيءَ
٧٢	١٩	اُگهاڙو

لاءِ وڏو نغارو وڄائيندا آهن جو پڙاڏو ٿي ۽ مر
جي ٻرن ۾ گونجندو آهي، تڏهن گهبرائجي مـر
جوءِ لڄيندا آهن ته شڪار ٿي ويندا آهن.

هن حساب ساردُول ٿيو وڏو دهل ۽ گاج سارد
جي ٿيو گر منتر جنهنجي اُچارڻ سان پاپ ڪرم ي
ويندا. پوءِ جيڪو شانت درجو طالب حاصل ڪري
سو ٿيو سچل مُوجب ”حيراني حيرت“ ۽ شاهه لاءِ
”چانداڻ ئي چانـداڻ“ ۽ سامي سنت سجان لاءِ ٿ
”اَچ“. هيءَ اُهو شانت جـو درجو ٿيو جـتي چ
ڪٿي ته خود شانت به شانت ٿي وڃي. يعني ڪ
به اَحساس ڪرڻ جي ٻُوجهه ۽ شڪتي نه رهي.
سڀ کهڙي حساب؟ ساميءَ جي گاج ”ساردُو
جي بـرابر شاهه جي ”روح ربـاب“ وڄڻ ڪار
تنهن ڪري ساردُول جـي، معنيٰ شير نـه ٿي ڪر
دهل ٿيندو ۽ گـاج ساردُول جـي هـڪ منتر ٿي
جنهن کي روح رباب چئو يا انهد جو آواز. □

Appreciation

Dr. (Prof) S.M. Jhangiani, M.A., Phd. Delhi Deshbandhoo College, speaks:

"The Indian Literature" Nov-Dec. 1979, PP 70-71 Sahitya Akademi Publication.

"Biography is the most neglected branch of Sindhi Literature in as much as only a few biographies have come out so far. "Rakho Rakhan Har" (The Protector) by Lekhraj Hans is therefore a welcome addition.

"Narain Jethanand-Merani (Qalandari) deserves credit for un-ravelling the life of hitherto unknown Sufi Saint Sai Tirthdas Giani (Gianchandani) in his biography entitted "Atma Darshan (Self Realization) Giani Sai Tirthdas". Sindhi was a flower-bed of many authors and religions and sufies had found a fertile soil during the kalhora rule which had also witnessed the martyrdom of Shah Inayat Sufi. Since then a number of khown and un-known Sufi Saints, both Hindus and Muslims, have preached the tenets of sufism. Their hearts contained hidden divine sparks. Sai Tirthdas is one such sufi who died in madras soon after partition. The book contains the work of spiritual wisdom of Sai Tirthdas".

ص	سٽ	صحيح
٧٤	١٤	زجانِ
٧٦	٦	جي
٨١	١	فخر جو
٨٦	٣	ٽاب
٨٦	٦	ڪرمي.
٨٦	١٦	ڪونهي.
٨٧	٨	ضروري
٨٧	١١	وزن

ص	سٽ	صحيح
٩٠	١٣	ڦولهه
٩١	١٠	گهر اُگهر
٩٢	١٩	ڪنهن ڪي
٩٣	٥	پاءِ .
٩٧	١٨	ڪرم ڪيتر
٩٨	٥	فرق
١٠٢	٢	آهي.
١٠٥	١	آهين ترشنا

قدرشناسي

سرڳواسي شري موتيرام وليچا ايم-اي، سمپادڪ ”اجمير جا اديب“ ١٩٧١ع ۽ ”ادبي ستارا“ ١٩٧٣ع.

”نارائڻداس ميراڻي سنڌ ۾ سيوهڻ دادو ضلع ۾ ١٩١٣ ۾ ڄمرورتو. ورهاڱي بعد اجمير وسايائون. اتهاس ۾ ايم.اي. جي ڊگري حاصل ڪيائون. کين انگريزي خواهه سنڌي ادب سان شوق آهي.

سنڌيءَ جي شاعر مضمون نويس مان هڪ آهي. سندس لکڻيءَ جو طرز نئين پنهنجي آهي. خوديءَ خدا، ذات ۽ صفات، انسان ۽ شيطان نه صرف سندس رچنائن جا وشيہ آهن پر ترقي پسند درسي ڪتابن جي ذخيري جي عمدي پيشڪش آهن. آزاد نظم لکڻ ۾ قلم آزمائي ڪئي اٿن ۽ ڪامياب لکڻي داس آهن. ڌرمي فيلسوفي سندن رچنائن جو بنياد آهي. سفيد لباس جو شوق، اديبن جي ماحول جو ذوق سندس اندر آتما جو آواز آهي.“